

INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS
NEERLANDICA

GESCHIEDENIS

DER

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

TOT AAN

HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V

(1025-1520)

DOOR

Dr. PAUL FREDERICQ

GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

EERSTE DEEL

DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE ELFDE, TWAALFDE EN DERTIENDE EEUWEN

MET TWEE KAARTEN

GENT | 'S-GRAVENHAGE
J. VUYLSTEKE | MARTINUS NIJHOFF

GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE

1892

INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS
NEERLANDICA

GESCHIEDENIS
DER
INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN
TOT AAN
HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V
(1025-1520)

DOOR

Dr. PAUL FREDERICQ
GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

EERSTE DEEL
DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE ELFDE, TWAALFDE EN DERTIENDE EEUWEN

MET TWEE KAARTEN

GENT
J. VUYLSTEKE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE
1892

LIBRARY
JAN 28 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

AAN

MIJNEN AMBTGENOOT EN VRIEND

Dr. J. G. R. Acquoy

HOOGLEERAAR TE LEIDEN

Degenenen, die zich de moeite zouden getroosten in eenig tijdschrift of dagblad dit werk te bespreken, zouden mij hoogst verplichten, indien zij er mij kennis van wilden geven, en alle recht op mijne dankbaarheid verwerven met mij een afdrukje hunner recensie te laten geworden.

P. F.

INHOUD

VOORBERICHT

Deze verhandeling heb ik geschreven naar aanleiding der gezamenlijke studie, die ik met mijne leerlingen van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis had ondernomen.

Zoodra van mijn *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae* (deel I, 1025-1520) de eerste vellen, bevattende de stukken der elfde, twaalfde en dertiende eeuwen, afgedrukt waren, begonnen wij, gedurende den winter 1888-89, deze oorkonden aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Het geluk wilde, dat alsdan de drie deelen van Lea's uitmuntende *History of the Inquisition in the Middle Ages* juist waren verschenen. Dat standaardwerk bewees ons dan ook diensten, die wij niet hoog genoeg kunnen schatten.

Ons gemeenschappelijk onderzoek, voortgezet gedurende de academische jaren 1889-1890 en 1890-1891, terwijl wij allerlei zijpaden insloegen en zijdelingsche opsporingen ondernamen, zooals dat uit den aard van eenen practischen leergang onvermijdelijk is, — ons onderzoek leidde langzamerhand tot het schrijven van eene reeks opvolgende hoofdstukken, die, nadat zij door mij waren opgesteld, aan de leerlingen op onze wekelijksche bijeenkomsten werden voorgelezen en niet zelden hier en daar naar hunne aanmerkingen werden verbeterd.

Aldus ontstond deze verhandeling over de beginselen en de uitbreiding der bisschoppelijke en pauselijke Inquisitie in de Nederlanden tot op het einde der 13de eeuw alsmede over de betrekkingen der Kerk met de wereldlijke macht op dat gebied.

In den loop van het academisch jaar 1891-1892 hoop ik met mijne studenten deze studie op denzelfden voet voort te zetten aangaande de kettervervolging in onze gewesten tijdens de 14de en 15de eeuwen.

In dit werk verwijs ik gedurig naar het eerste (en eenig verschenen) deel van mijn *Corpus doc. Inq. Neerl.*, waarin, naast onuitgegeven stukken, er ook veel te vinden zijn, die reeds elders gedrukt waren ; doch telkens wordt in dat geval ook het boek opgegeven, waarin degenen, die het *Corpus* niet zouden bezitten, ze aantreffen kunnen.

Evenals in het *Corpus* geef ik verder, bij middel van twee schetskaartjes, een overzicht der staatkundige en der kerkelijke indeeling der Nederlanden gedurende de middeleeuwen, beiden zoo verschillend van onze tegenwoordige toestanden.

Met mijne leerlingen van den practischen leergang draag ik dit werk op aan mijnen ambtgenoot en vriend Dr. J. G. R. Acquoy, hoogleeraar te Leiden, wiens academisch proefschrift[1], in 1857 verschenen, het eerste begin van een wetenschappelijk onderzoek bevatte naar het wezen der kettervervolging in onze gewesten vóór de herinrichting der Inquisitie onder keizer Karel V.

De man, die sedert meer dan dertig jaren zooveel goeds gegeven heeft op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis, zal het wellicht van ons niet onaardig vinden, dat mijne studenten en ik hem met deze bescheiden, doch hartelijke opdracht aan den flinken eersteling uit zijne studentenjaren komen herinneren.

---

[1] *Gerardi Magni epistolae* XIV e codice Hagano nunc primum editae et perpetua annotatione, qua melius et ipse et tempora ejus cognoscantur, instructae (Amsterdam 1857). Zie aldaar, op blz. 44-48 het « Excursus de haeretica e pravitatis inquisitione, Gerardi Magni aetate et paulo post in patria nostra vigente. »

Onder degenen, die mij bij het schrijven dezer verhandeling behulpzaam zijn geweest, herdenk ik vooral met erkentelijkheid mijne twee ambtgenooten der Gentsche hoogeschool, Dr. H. Pirenne, professor in de middeleeuwsche geschiedenis, en Mr. P. van Wetter, professor in het Romeinsch recht.

Ten slotte nog een woord van dank aan mijne leerlingen van den practischen leergang, wier namen ik hierachter volgen laat als eene herinnering aan onze steeds aangename samenwerking.

Bijzonder wil ik hier den heer Julius Fredrichs, thans leeraar aan het kon. athenaeum te Oostende, vermelden, omdat hij mij onverpoosd in mijne opzoekingen heeft bijgestaan.

P. F.

Gent, October 1891.

LEERLINGEN

VAN DEN

PRACTISCHEN LEERGANG VAN VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

Academisch jaar 1888-1889.

De heeren Julius *Frederichs*, van Gent (Vlaamsche normale afdeelingen).
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (id.)
Julius *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Herman *Vander Linden*, van Leuven (id.)
Leonard *Willems*, van St-Joost-ten-Oode (2e doctoraat in de rechten).

Academisch jaar 1889-1890.

De heeren Paul *Aelterman*, van Lokeren (candidatuur in de wijsbegeerte).
Julius *Frederichs*, van Gent, agregaat-leeraar voor de geschiedenis.
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (Vlaamsche normale afdeelingen).
Julius *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Frans *Pasteyns*, van Leuven (id.)
Herman *Vander Linden*, van Leuven (id.)

Academisch jaar 1890-1891.

De heeren Julius *Frederichs*, van Gent, agregaat-leeraar voor de geschiedenis.
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (doctoraat in de geschiedenis).
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Frans *Pasteyns*, van Leuven (candidatuur in de geschiedenis).
Mr. Leonard *Willems*, van St-Joost-ten-Oode, advocaat.

INLEIDING

OORSPRONG DER KETTERVERVOLGING IN WEST-EUROPA [1]

Reeds was de onverdraagzaamheid der Christenen in hunne godgeleerde twisten aanhoudend grooter geworden, naarmate zij meer op de ondersteuning der Romeinsche keizers mochten rekenen, toen, vijftien eeuwen geleden, in 385 te Trier het eerste regelmatige doodvonnis tegen den Spaanschen ketter Priscillianus en zes zijner volgelingen werd uitgesproken en ten uitvoer gebracht. Maar de zaak was alsdan nog zoo ongewoon, dat zij eene uitbarsting van verontwaardiging en afschuw te weeg bracht. Van de twee bisschoppen, die dit kettergeding geleid hadden, Ithacius en Idacius, werd de eene uit zijnen bisschopszetel ontzet en de andere nam uit eigene beweging zijn ontslag. De Heilige Martinus van Tours, die het onmogelijke gedaan had om dit schandaal te vermijden, betuigde er luide zijne smart over [2].

---

[1] Over dit vraagstuk zie vooral C. Schmidt, *Histoire de la secte des Cathares ou Albigeois* (2 deelen, Parijs en Genève 1849); J. Ficker, *Die gesetzliche Einführung der Todtesstraffe für Ketzerei* (in de *Mittheilungen des Instituts für Œsterreichische Geschichtsforschung*, deel I, 2e afl., Innsbruck 1880); J. Havet, *L'hérésie et le bras séculier au moyen âge jusqu'au treizième siècle* (in de *Bibliothèque de l'École des Chartes*, deel XLI, Parijs 1881); en H. Ch. Lea, *A History of the Inquisition in the Middle Ages* (3 deelen, New-York 1888).

[2] Sulpicius Severus, *Chronica* of *Historia Sacra*, II, 50 (uitgave van Halm, blz. 103): Tum Martinus apud Treveros constitutus non desinebat increpare Ithacium [episcopum] ut ab accusatione desisteret, Maximum [imperatorem] orare, ut sanguine infelicium abstineret: satis superque sufficere, ut episcopali sententia haeretici iudicati ecclesiis pellerentur; saeuum esse et inauditum nefas, ut causam ecclesiae iudex saeculi iudicaret. Denique quoad usque Martinus Treveris fuit,

Doch in 447, slechts twee-en-zestig jaar na den dood van Priscillianus en zijne aanhangers, verklaarde paus Leo I, bijgenaamd de Groote, dat de wereldlijke macht in dat geval zeer goed had gehandeld, wanneer zij die ketters met het zwaard had uitgeroeid, en wanneer zij duidelijk ingezien had, dat het goddelijk en het menschelijk recht beide zouden verstoord geweest zijn, indien men aan zulke slechte lieden het leven had gelaten. Dit gebruik van het wereldlijk zwaard vond de paus zelfs zeer voordeelig, dewijl de Kerk, die geen bloed vergieten mag, toch zeer gebaat wordt door de strengheid der regeerders, omdat velen in de geestelijke zaken onderworpen blijven, wanneer zij eene wereldlijke kastijding moeten vreezen [1].

---

dilata cognitio est; mox discessurus egregia auctoritate a Maximo elicuit sponsionem nihil cruentum in reos constituendum. Sed postea imperator per Magnum et Rufum episcopos deprauatus et a mitioribus consiliis deflexus .... — Sulpicius Severus, *Dialogus* II (III), 11-13 (Halm, blz. 209): Pia enim erat sollicitudo Martino, ut non solum Christianos, qui sub illa erant occasione uexandi, sed ipsos etiam haereticos liberaret. — De Heilige Martinus van Tours zou, volgens de zeer juiste opmerking van den heer Lea (*History of the Inquisition in the Middle Ages*, deel I, blz. 214, noot), waarschijnlijk vreemd hebben opgekeken, indien men hem voorspeld had, dat later een paus zou gevonden worden, namelijk paus Adriaan VI van Utrecht, onze eenige Nederlandsche paus, die de uitmoording van Priscillianus en zijne aanhangers als een voorbeeld voor de onderdrukking der Lutheranen zou aanhalen in zijne breve van 25 November 1522, gericht tot de te Nuremberg vergaderde Rijksstanden van Duitschland, waarin te lezen stond: « Ubi teter iste cancer ita ulcerosus esset ut blandis levibusque medicamentis curari non posset, aspera erunt et ignita cauteria adhibenda et abalienata membra ab integro corpore penitus resecanda. Sic Deus omnipotens schismaticos fratres Dathan et Abiron in terrae barathrum vivos dimersit, et nolentem obedire sacerdotis imperio capitali supplicio puniri jussit (Num. 26); sic apostolorum princeps Petrus Ananiam et Saphiram sibi in Deum mentientes subito morituros denuntiavit; *sic veteres et pii imperatores Jovinianum et Priscillianum haereticos gladio saeculi sustulerunt*; sic D. Hieronymus Vigilantium item haereticum optat in interitum carnis tradi, ut spiritus salvus fiat; sic denique majores vestri de Johanne Hussita et Hieronymo Pragensi, qui nunc in Luthero revixisse videntur, a quo et in summa habentur veneratione, in Constantiensi concilio debitas sumpsere poenas; *quorum sancta et praeclara gesta si etiam in hac parte* (*ubi aliter fieri nequeat*) *fueritis imitati*, non dubitamus quin, etc. » (Raynaldus, *Annales ecclesiastici* ad annum 1522, nr LX, blz. 363, uitgave van Keulen 1694; Martin Luthers *Schriften und Wercke*, deel VII, blz. 326, uitgave van Leipzig, 1732.)

[1] In zijnen brief aan bisschop Turribius (21 Juli 447): Merito patres nostri, sub quorum temporibus haeresis haec nefanda prorupit, per totum mundum instan-

Overigens is het genoegzaam bekend, dat de Romeinsche keizers, zoodra zij zich tot het Christendom bekeerd en de Kerk onder hunne bescherming genomen hadden, eene zeer strenge wetgeving tegen de ketters invoerden. Deze laatsten, wanneer zij hunne dolingen weigerden te herroepen, moesten ter dood gebracht worden [2]; en dit bleef de regel in 't Oosten, onder de Byzantijnsche keizers, in wier gebied de godgeleerde twisten en de kerkelijke onverdraagzaamheid welig bleven tieren.

Maar in West-Europa ging het Romeinsche keizerrijk in 475 te gronde en werd daardoor die keizerlijke wetgeving aan het wankelen gebracht. De Germaansche vorsten der Gothen en der Bourgondiërs, die zelve tot de kettersche secte van Arius behoorden, lieten de kettervervolging varen. De Franken, ofschoon zij Roomsch-katholiek waren en er zich op beroemden onbesmet van ketterij te zijn [1], handelden evenzoo. De Merowingers en Karolingers ijverden nochtans zeer krachtig voor de orthodoxe Kerk. Intusschen vertoonde zich geene ketterij van belang in het Westen. Anders had men waarschijnlijk van eenen Karel den Groote eene onverbiddelijke strengheid jegens de ketters mogen verwachten, daar hij de heidensche Saksers in Duitschland met bloedig geweld tot het Christendom bracht.

Omstreeks het jaar 1000 zag men eindelijk de opkomst en snelle verbreiding van de ketterij der Catharen in die algemeene kerkelijke rust van West-Europa verandering brengen.

---

ter egere, ut impius furor ab universa ecclesia pelleretur, quando etiam mundi principes ita hanc sacrilegam amentiam detestati sunt, ut auctorem ejus cum plerisque discipulis legum publicarum ense prosternerent. Videbant enim omnem curam honestatis auferri, omnem conjugiorum copulam solvi simulque divinum jus humanumque subverti, si hujusmodi hominibus usquam vivere cum tali professione licuisset. Profuit diu ista districtio ecclesiasticae lenitati, quae, etsi sacerdotali contenta judicio cruentas refugit ultiones, severis tamen christianorum principum constitutionibus adjuvatur, dum ad spirituale nonnumquam recurrunt remedium, qui timent corporale supplicium. (Mansi, *Sacrorum conciliorum collectio*, deel V, blz. 1289.)

[2] Cod. Theodos., Lib. XVI, Tit 5; Cod. Justinian., Lib. I, Tit. 5; Novell. Theodos., II, Tit. 6; Novell. Valent., III, 16, 1.

[3] Aan 't hoofd der Salische wet lezen wij: « Gens Francorum inclita, auctore Deo condita, fortis in arma, . . . audax, velox et aspera, ad catholicam fidem conversa et *immunis ab herese.*» (*Lex Salica*, ed. Hessels, blz. 422, kol. 1.)

De voornaamste leerstelsels dier ketters waren: het dubbel bestaan van een goed en van een slecht opperwezen en het verwerpen van 't Oude Testament als een werk des duivels, alsmede van den doop bij middel van water, van het huwelijk, van alle dierlijk voedsel, van de vereering des kruises en der beelden, van de tegenwoordigheid van Jezus-Christus in de gewijde hostie, enz.

In de Donaulanden waarschijnlijk onder de Slawische christenen ontstaan, verbreidde deze ketterij zich zeer snel, eerst door het handelsverkeer in de kustlanden der Adriatische zee over de Noordelijke streken van Italië, en verder naar alle richtingen over West-Europa [1]. In 1025 zien wij reeds ketters te Atrecht, dat is in de zuidelijke streken der gewesten, die later den gemeenschappelijken naam van Nederlanden kregen en die in de 16de eeuw, onder de regeering van keizer Karel V, eene volledige herinrichting en versterking der middeleeuwsche Inquisitie hebben zien tot stand komen.

Tot aan de invoering der nieuwe bisdommen onder koning Philips II in 1560 stonden die Nederlandsche gewesten onder de geestelijke leiding van *zeven* bisschoppen, die zelve van *drie* buitenlandsche aartsbisschoppen afhingen: namelijk de aartsbisschoppen van Reims, van Keulen en van Trier.

Die zeven bisschoppen, wier geestelijk gebied geheel of gedeeltelijk in de Nederlanden was gelegen, waren die van *Munster*, (welke slechts over een gedeelte van Groningerland heerschte); die van *Utrecht* (over Friesland, Drenthe, Overijssel of 't Oversticht, een groot deel van 't graafschap Gelderland, 't Utrechtsche Sticht, de graafschappen Holland en Zeeland en de Vier Ambachten of Zeeuwsch-Vlaanderen); die van *Luik* (over het uitgestrekte prinsdom van dien naam, een deel der graafschappen, later hertogdommen Gelderland, Limburg en Luxemburg, schier geheel het graafschap Namen, een hoekje van het graafschap Henegouwen en van het grondgebied der abdij van Stavelot-Malmédy en een zeer aanzienlijk gedeelte van het hertogdom Brabant); die van *Kamerijk* (over den rechteroever der Schelde in het Kamerijksche,

[1] Schmidt, *Histoire des Cathares*, deel I, blz. 9 en volg.

STAATKUNDIGE INDEELING
der
NEDERLANDEN.
1 Markgraafschap Antwerpen.(1430)
2 Heerlijkheid Mechelen.(1384)
3 „ Doornik.(1522)
De jaartallen duiden aan wanneer ieder gewest
onwederroepelijk in 't bezit van het huis van
Bourgondie of van Oostenrijk is gekomen.
GRAAFSCHAP HOLLAND
1433
HEERLIJKHEID FRIESLAND
1524
Leeuwarden
1536
Groningen
HEERL.P GRONINGEN
1536
HEERLIJKHEID DRENTE
Emden
Oost-Friesland
HEERL.P OVER-IJSEL
1528
Kampen
Zwolle
Deventer
1543
Zutfen
Alkmaar
Haarlem
Amsterdam
Utrecht
1528
Leiden
's Gravenhage
Gouda
Rotterdam
Arnhem
HERT.M GELDERLAND
Nymegen
Kleef
GRAAFP ZEELAND
1433
Middelburg
's Hertogenbosch
1430
HERTOGDOM BRABANT
HERT.M GELDERLAND
1543
Venloo
Roermond
PRINSDOM LUIK
Antwerpen
Sluis
Damme
Brugge
1384
GRAAFSCHAP VLAANDEREN
Gent
Mechelen
Maastricht
Aalst
Leuven
Brussel
Tongeren
Luik
Verviers
Aken
Limburg
HERT.M LIMBURG
1430
Keulen
Duinkerke
Veurne
Winoksbergen
Kortrijk
Kales
Kassel
Ieperen
GRAAFSCHAP
Doornik
Rysel
Hoei
ABDIJ
Malmedy
Stavelot
St Omaars
Terwaan
Namen
Orchies
Bergen
Dowaai
Valencijn
1433
1429
Bouvignes
Dinant
GRAAFSCHAP ARTOIS
1384
Atrecht
HENEGOUWEN
BISSCHOPPELIJK
Kamerijk
B.P. KAMERIJK
HERTOGDOM LUXEMBURG
1451
B.P. LUIK
Bouillon
Chiny
Luxemburg
Trier

KERKELIJKE INDEELING
der
NEDERLANDEN.
Vóór de invoering der nieuwe bisdommen onder Philips II (1560).
BISDOM UTRECHT
BISDOM MUNSTER
BISDOM OSNABRUCK
BISDOM MUNSTER
BISDOM LUIK
AARTSBISDOM KEULEN
BISDOM DOORNIK
BISDOM KAMERIJK
BISDOM TERWAAN
BISDOM ATRECHT
AARTS BISDOM TRIER
Emden
Groningen
Leeuwarden
Alkmaar
Kampen
Zwolle
Haarlem
Amsterdam
Deventer
Zutfen
Leiden
UTRECHT
's Gravenhage
Arnhem
Rotterdam
Nijmegen
Kleef
's Hertogenbosch
Middelburg
Venloo
Antwerpen
Roermond
Sluis
Damme
Brugge
Gent
Mechelen
Veurne
Aalst
Maastricht
Aken
Duinkerke
Winoksbergen
Kortrijk
Brussel
Leuven
Tongeren
KEULEN
Kales
Ieperen
LUIK
Limburg
Kassel
Rijsel
Verviers
St. Omaars
TERWAAN
DOORNIK
Namen
Bergen
Stavelot
Malmédy
Douai
Valencijn
Dinant
ATRECHT
KAMERIJK
Bouillon
TRIER
AMIENS
Chiny
Luxemburg
BEAUVAIS
NOYON
LAON
REIMS
VERDUN
METZ

in de graafschappen Henegouwen en Vlaanderen en in het hertogdom Brabant tot aan de Dijle met het grondgebied der twee Nethen, benevens het markgraafschap Antwerpen, de heerlijkheid Mechelen en een hoekje van het graafschap Namen); die van *Doornik* (op den linkeroever der Schelde over het grootste gedeelte van het graafschap Vlaanderen benevens het Doorniksche); die van *Terwaan* of *Terenburg* (over 't Zuid-Westen van het graafschap Vlaanderen en het Noord-Westen van het graafschap Artois, meerendeels in het grondgebied van de opper-Lei en van den IJzer); en die van *Atrecht* (over het grootste gedeelte van het graafschap Artois).

Onder den aartsbisschop van *Keulen* stonden de bisschoppen van Munster, Utrecht, Luik, Osnabruck, enz.; onder den aartsbisschop van Reims, de bisschoppen van Kamerijk, Doornik, Terwaan, Atrecht, Noyon, Amiens, enz.; en onder den aartsbisschop van *Trier*, de bisschoppen van Verdun, Metz, enz.

Daarenboven oefenden twee der drie buitenlandsche aartsbisschoppen rechtstreeksche episcopale rechten in kleinere uithoeken der Nederlanden uit: te weten, die van *Keulen* over een deel van het hertogdom Gelderland (tusschen Maas en Waal) en over een deel van het hertogdom Limburg en van 't grondgebied der abdij van Stavelot-Malmédy; en die van *Trier*, over de grootere helft van het het hertogdom Luxemburg. Over veel kleinere uithoekjes der Nederlanden strekte zich het geestelijk gezag der bisschoppen van Osnabruck, Verdun en Metz uit [1].

Al die aartsbisschoppen en bisschoppen waren verplicht de ketterij in de Nederlandsche gewesten te onderdrukken: hun ambt van opzichters van het geloof (*episcopoi*) bracht dit mede; en zij deden het dan ook tijdens de elfde en twaalfde eeuwen met meerderen of minderen iever, zooals wij in de volgende bladzijden zullen zien.

---

[1] Over den oorsprong der Nederlandsche bisdommen, zie de verhandelingen van kanunnik P. Claessens, in de *Revue Catholique* (jaargang 1877, deel I) en kanunnik De Ridder, in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* (deel I en volg.), alsook Moll's *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, passim.

EERSTE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 11de EN 12de EEUWEN.

Strenger dan in de Zuidelijke landen van Europa [1] betoonde men zich van eerst af aan jegens de ketters in 't koninkrijk Frankrijk, dat zich ten Noorden tot aan den linkeroever der Schelde in ons vaderland uitstrekte. De vervolging begon ook weldra in het Duitsche Rijk, dat ten onzent op den rechteroever van denzelfden stroom zijne uiterste grens bezat.

De eerste toepassing der doodstraf in West-Europa, na de opkomst der nieuwe secten, had in 1022 plaats.

In dat jaar liet de Fransche koning Robert II de Vrome, zoon van Hugues Capet, dertien ketters te Orléans in zijne tegenwoordigheid verbranden [2]. Uit de opsporingen der geleerden is gebleken, dat de brandstapel in 't begin der middeleeuwen de meest gebruikelijke vorm tot het uitvoeren der doodstraf was, meer nog dan de galg [3]. Daarenboven was het een regel, dat de tooveraars en giftmengers verbrand werden. Wellicht beschouwde men de ketterij, bij dat eerste geding te Orléans, als iets, dat met tooverij en geestelijke vergiftiging kon gelijk gesteld worden [4].

---

[1] Havet, blz. 11 en 12.
[2] *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, deel X, passim.
[3] Havet, blz. 14.
[4] Ibid., bl. 15.

Althans was het verbranden der ketters te dien tijde eene nieuwigheid in Europa ; doch dat praecedent heeft verschrikkelijke gevolgen gehad. Opmerkenswaardig is het ook, dat te dier gelegenheid een reeds gestorven ketter op 't kerkhof werd ontgraven en zijn lijk verbrand, hetgeen later insgelijks eene gewoonte bij de ketterjacht is geworden. Het gebeurde te Orléans in 1022 is aldus een feit van beslissenden invloed op de kettervervolging in West-Europa geweest.

Drie jaren later vinden wij het eerste spoor van een geregeld kettergeding in den zuidelijken uithoek der gewesten, die later den naam van Nederlanden hebben gedragen en tot wier grondgebied wij onze studie zullen beperken.

Atrecht, alsdan nog in 't graafschap Vlaanderen gelegen en er de rol eener hoofdstad spelende, was de plaats, waar dat eerste Nederlandsche kettergeding in 1025 werd ingespannen. Daarover bezitten wij twee belangrijke stukken, opgesteld door den kerkvoogd zelven, die de geheele zaak leidde[1] ; en die stukken hebben ons de schilderachtigste bijzonderheden bewaard.

Bisschop Gerardus I was in Januari 1025 te Atrecht aangekomen, toen hem aangekondigd werd, dat eenige ketters uit Italië aldaar verbleven en er hunne dolingen heimelijk onder het volk hadden gepredikt. Aanstonds geeft de bisschop bevel om de besmette personen aan te houden. Deze trachten door de vlucht aan het kettergericht te ontsnappen, maar worden gevat en in den kerker geworpen, waar zij drie dagen op hun vonnis wachten. Te vergeefs werden folteringen aangewend om hen tot schuldbekentenis over te halen [2]. Ondertusschen, beveelt de bisschop aan de geestelijken en aan de monniken, dat zij eenen dag zouden vasten om van God de bekeering der ketters te bekomen.

---

[1] *Corpus*, blz. 1-5. — Aldus verwijzen wij in den loop van dit werk naar het eerste deel van ons *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.* Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. I. Tot aan de herinrichting der Inquisitie onder keizer Karel V (1025-1520). XL-640, blz. (Gent en 's Gravenhage, 1889.)

[2] Comprehensi multa dissimulatione renitebant, adeo ut nullis suppliciis possent cogi ad confessionem (*Corpus*, deel I, blz. 1; d'Achery, *Spicilegium*, deel I, blz. 607).

Op den derden dag, zijnde eenen zondag, begeeft zich de bisschop met zijne geestelijkheid naar de O.-L. Vrouwekerk en zingt er plechtig het *Exsurgat Deus* in bijzijn van het toegestroomde leekenvolk. Daarna neemt hij plaats op eenen troon, omringd van de abten, aartsdiakens en verdere geestelijken, allen naar rang en orde gezeten; en hij geeft bevel de ketters uit de gevangenis te halen en vóór hem te brengen. Als zij daar in de kerk vóór hem te recht staan, houdt hij eerst eene aanspraak tot de menigte en gaat dan over tot de ondervraging der betichten, die bekennen naar den Italiaanschen ketter Gundulfus te hebben geluisterd en van hem geleerd te hebben, dat men het doopsel, de gewijde hostie, de biecht, het oppergezag der Kerk en het huwelijk moet verwerpen. Zijne geheele leering komt eenvoudig hierop neer : « Verlaat de wereld, bevrijd uw vleesch van alle booze begeerten, wees vol broederliefde jegens al de aanhangers der secte. »

Hierop hield bisschop Gerardus een lang sermoen over de dogma's, sacramenten en instellingen der Kerk, met allerlei teksten en redeneeringen. Ondertusschen liep de dag ten einde. Maar de ketters, die eerst onwrikbaar hadden geschenen, bleken nu door de kracht der bisschoppelijke rede en door God's genade overwonnen, waarop Gerardus hen uitnoodigde om met hem en de aanwezige geloovigen den banvloek over al de aanhangers van ketterijen uit te spreken.

In 't Latijn werd dan namens de gansche geestelijkheid luidop verklaard, dat alwie de voormelde dolingen beleed, veroordeeld en gebanvloekt was, en dat men integendeel de leerstelsels der Kerk moest gelooven. Deze verklaring werd aan de betichten in de volkstaal door eenen taalman overgezet ; zij beaamden haar ten volle en plaatsten als handteeken een kruisje op de acte, die daarvan werd opgemaakt. Waarna de volksmenigte, God lovende, 's bisschops zegen ontving en elk tevreden naar zijn huis keerde. Aldus luidt het kleurrijk verhaal van bisschop Gerardus.

Ongetwijfeld zou de zaak niet zoo vreedzaam zijn afgeloopen, indien de ketters in hunne dolingen standvastig waren gebleven.

---

[1] *Corpus*, blz. 1.

Men merkt het dadelijk aan de krachtdadige aanhouding der Catharen en aan hunne strenge behandeling in den kerker. Men merkt het ook aan den toon van bisschop Gerardus, die in eenen brief aan zijnen ambtgenoot Reginaldus van Luik, zijne verbazing en spijt uitdrukt, dat deze de ketters van zijn geestelijk gebied ongedeerd heeft gelaten[1]. In dien brief ziet men Gerardus hem zijn eigen gedrag ten opzichte der Atrechtsche ketters als het ware ter navolging omstandig verhalen met een blijkbaar welgevallen, waar een stilzwijgend verwijt in besloten ligt.

In het Duitsche Rijk, waar 't bisdom Luik in lag, was men alsdan nog niet begonnen, gelijk in Frankrijk, de ketters bij middel van den brandstapel uit te roeien. Te Luik vooral schijnen in dien tijd christelijker gevoelens overheerschend te zijn geweest. Immers, toen omstreeks 1048 Roger, bisschop van Châlons, zijnen Luikschen ambtgenoot raadpleegde, om te weten welke houding hij tegenover de ketters van zijn bisdom aannemen zou, antwoordde hem de toenmalige bisschop van Luik, de edelgeaarde Wazo, in eenen uitvoerigen brief, die ons door eenen tijdgenoot werd bewaard [1].

Na eerst vastgesteld te hebben, dat de leerstelsels der ketters door de Kerk veroordeeld zijn, maant Wazo zijnen Franschen ambtsbroeder nochtans tot groote zachtmoedigheid aan, hem wijzende op de parabel van Christus, die niet wilde dat het onkruid uitgerukt werd, uit vrees dat men ook tegelijkertijd de goede tarwe zou uitroeien. Aldus heeft de Zaligmaker zijne verduldigheid betoond en gewild, dat zijne volgelingen ook aldus jegens de verdoolden zouden handelen; want de ketters, die heden onkruid zijn, kunnen zich morgen bekeeren en goede tarwe worden. Door strengheid te gebruiken zouden wij Hem beleedigen, die den dood des zondaars niet begeerd heeft, maar hem den tijd tot bekeering heeft willen laten. Weg dus met den brandstapel (*iudicium pulveris*); gebruiken wij niet het wereldlijk zwaard om degenen te dooden, aan wie onze Schepper en Zaligmaker zelve vergiffenis schenkt, opdat zij zich van den duivel uit eigene

---

[1] *Anselmi Gesta spiscoporum Leodiensium*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 227-228; *Corpus*, blz. 6-8.

beweging kunnen afkeeren [1]. God's oordeel is ondoordringbaar. Wellicht zal Hij boven ons in 't hemelsch vaderland degenen stellen, die wij nu als zijne vijanden beschouwen. Was de apostel Paulus niet eerst een vervolger der christenen? De bisschoppen zijn niet gezalfd om te dooden, maar om levend te maken [2]. Intusschen moeten de ketters met hunne aanhangers uit de Kerk gebannen worden, en den geloovigen zal men bevelen zich van hen afgezonderd te houden; want alwie pek aanraakt, wordt er door bezoedeld [3].

Deze prachtige brief van bisschop Wazo werd ons door zijnen levensbeschrijver, den Luikschen kanunnik Anselmus, die kort na Wazo's dood schreef [4], met bewonderende instemming medegedeeld. « De goede bisschop, zegt hij, wilde de blinde en wreede razernij der Franschen, die gewoon zijn naar bloed te dorsten, intoomen [5]. »

Daarop bespreekt Anselmus op zijne beurt het vraagstuk van het dooden der ketters in denzelfden geest en besluit, dat de goddelijke wet zulks nergens goedkeurt noch voorschrijft [6].

De aarzelingen van den bisschop van Châlons, die aan den zachtmoedigen Wazo om raad schrijft, dezes echt Evangelisch antwoord en Anselmus' geestdriftige goedkeuring bewijzen genoeg, dat de

---

[1] Cesset ergo iudicium pulveris, audita sentencia Conditoris, nec eos queramus per secularis potentiae gladium huic vitae subtrahere, quibus vult idem Creator et Redemptor Deus sicut novit parcere, ut resipiscant a diaboli laqueis, quibus capti tenentur, ad ipsius voluntatem.

[2] Interim nichilominus meminisse debemus, quod nos, qui episcopi dicimur, gladium in ordinatione quod est secularis potentiae non accipimus; ideoque non ad mortificandum, sed pocius ad vivificandum auctore Deo inungimur.

[3] Est tamen aliud quod sollicite de praedictis agendum est scismaticis, quod et vos nequaquam ignoratis, ut ipsi eisque communicantes catholica communione priventur, coeterisque omnibus publice denuncientur, ut secundum propheticam ammonitionem exeant de medio eorum et immundissimam eorum sectam ne tetigerint, quoniam qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea.

[4] Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 5e uitgave, deel II, blz. 131.

[5] Haec . . . . studebat inculcare, ut praecipitem Francigenarum rabiem cedes anhelare solitam a crudelitate quodammodo refrenaret. (*Monumenta Germaniae*, Scriptores, deel VII, blz. 228.)

[6] Haec dicimus, non quia errorem hereticorum tutare velimus, sed quia hoc in divinis legibus nusquam sanccitum non approbare monstremus.

bloedige kettervervolging ten onzent omstreeks het midden der 11de eeuw in den schoot zelve der Kerk nog veel tegenkanting en zelfs afschuw ontmoette.

Maar Wazo's brief was de zwanenzang der christelijke verdraagzaamheid in onze gewesten. Theoduinus, zijn onmiddellijke opvolger op den Luikschen bisschopszetel, was reeds met geheel andere gevoelens bezield. In 1050, slechts twee jaren na Wazo's dood, schrijft hij aan den Franschen koning Hendrik I[1], dat deze vorst zich de moeite sparen kan een concilie bijeen te roepen om erkende ketters te vervolgen: zulke menschen moet men zelfs niet aanhooren; kerkvergaderingen zijn overbodig; alleen hoeft men over hunne lijfstraf te beraadslagen. Daarom zou de koning met de bisschoppen, den keizer en den paus dienen te onderzoeken welke straf die ketters zullen ondergaan; daar het rechtvaardig is, dat aller handen zich keeren tegen degenen, die hunne handen tegen allen keeren.

Kort daarna was het Fransche stelsel van het dooden der ketters overigens in 't Duitsche Rijk ook ingevoerd, daar op het Kerstfeest van 1051 en van 1052 keizer Hendrik III in zijne tegenwoordigheid te Goslar eenige Catharen om het leven liet brengen. Dat die ketters aan de galg werden opgehangen, bewijst alleen, dat de brandstapel nog niet algemeen als de eenige vorm der halsrechting voor de ketters was aangenomen[2]. Op de beide oevers der Schelde, in het koninkrijk Frankrijk en in het Duitsche Rijk, was aldus de bloedige kettervervolging vóór het einde der 11de eeuw reeds in zwang.

Maar naast die ketters, die tegen enkele punten van het geloof optraden, en door de bisschoppen en de vorsten uitgeroeid werden, ziet men eene andere soort van zoogezegde ketters krachtdadig door de pausen vervolgd. Dank aan den hervormingsgeest, die van de abdij van Cluny was uitgegaan, was in de Kerk eene sterke beweging ontstaan om haar van allen wereldlijken invloed te zuiveren en om de verdorvene zeden der geestelijkheid te louteren.

---

[1] Dom Bouquet, *Recueil des historiens des Gaules,* deel XI, blz. 497, 498; *Corpus*, blz. 8-10.

[2] Havet, blz. 18.

De simonie, dat is het wraakroepend verschacheren van sacramenten en van geestelijke waardigheden, en het huwelijk der priesters, ziedaar de twee kankers, die deze beweging met woeste geestdrift aantastte. De pausen der 11de eeuw stelden de simoniake en getrouwde priesters op denzelfden rang als de ketters en vervolgden hen als dusdanig tot op de bisschoppelijke zetels. In dezen strijd toonde Gregorius VII zijne welgekende krachtdadigheid. In eene bul van 10 November 1076[1] waarschuwde hij de Vlaamsche gravin Adela tegen de getrouwde geestelijken, die « in hoererij leven », en tegen Hubertus, den aartsdiaken van Terwaan, die wegens simonie door eenen pauselijken legaat ketter was verklaard. En als diezelfde Hubertus tot bisschop van Terwaan was opgeklommen, zond de paus hem (16 Maart 1080) eene geweldige bul[2], waarin hij begon met hem als zijnde een ketter den gebruikelijken apostolischen groet te weigeren en hem vervolgens door allerlei bedreigingen vermaande onmiddellijk tot inkeer te komen. Hubertus' opvolger op den bisschoppelijken stoel van Terwaan, Lambertus van Belle, vervolgde paus Gregorius VII met niet minder hevigheid en hij trachtte, in eene bul van 1083[3], den Vlaamschen graaf Robert II van Jerusalem tegen dien gebanvloekten ketter, « een lid van den Antichrist », in 't harnas te jagen. Daarmede zou de graaf den zegen van God en van St-Pieter alsmede het eeuwig leven verwerven[4]. Eenige jaren later (21 Januari 1102) zien wij paus Paschalis II denzelfden Vlaamschen graaf gelukwenschen over zijne krachtdadigheid jegens God's vijanden te Kamerijk en hem aanzetten om even onverbiddelijk de valsche gebanvloekte priesters van Luik te vervolgen. Ook moet hij den Duitschen keizer Hendrik, den hoofdman der ketterij, met al zijne aanhangers bevechten. Geen aangenamer plicht kan in God's oogen betracht worden en de paus beveelt hem zoo te

---

[1] *Corpus*, blz. 10, 11 ; Mansi, deel XX, blz. 216-217.

[2] *Corpus*, blz. 12, 13 ; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XIV, blz. 645, 646.

[3] *Corpus*, blz. 13, 14 ; Mansi, deel XX, blz. 372.

[4] Over die wreede vervolging der Terwaansche bisschoppen door Gregorius VII zie in de *Revue historique* van Parijs (deel I, blz. 399 en volg.) de belangrijke verhandeling van A. Giry, *Grégoire VII et les évêques de Térouane*.

handelen tot vergiffenis zijner zonden en om het hemelsche Jerusalem te bereiken [1].

Bijna alle Nederlandsche bisschoppen waren te dien tijde tegen dat streven der pausen uit eigenbelang en uit behoudenden geest gekant. Nog vóór het einde der 11de eeuw kwam dan ook de bisschoppelijke ketterjacht met de pauselijke verkettering der simoniake geestelijken in onze gewesten tot eene opmerkelijke botsing [2].

Gerardus II, bisschop van Kamerijk, bevond zich ten jare 1077 in de omstreken van Dowaai. Daar vertelde men hem van eenen zekeren Ramihrdus, die ketterijen verkondigde en reeds veel aanhangers van beider kunne aangeworven had. Zonder uitstel liet de bisschop hem vóór zich verschijnen, ondervroeg hem en liet hem naar Kamerijk overbrengen. Daar ging de bisschop met Ramihrdus een openbaar twistgeding aan, in de tegenwoordigheid zijner abten en geestelijken. Vermaand om tot teeken zijner rechtgeloovigheid de communie te ontvangen, weigerde Ramihrdus vlakaf, zeggende dat hij van niemand der aanwezige abten noch priesters, ja niet van den bisschop zelven het lichaam des Heeren wilde ontvangen, daar ieder van hen met simonie of gierigheid was bezoedeld. Daarop ontstaken de geestelijken in toorn, riepen Ramihrdus tot ketter uit en gingen uiteen. Maar eenige dienaars van den bisschop, door het volk geholpen, wierpen zich op den ongelukkige en verbrandden hem. Standvastig en biddend stierf hij den vuurdood. Velen onder zijne aanhangers bewaarden eerbiedig van zijne verkoolde beenderen en asch. « Van die secte, » verklaart de gelijktijdige kronijkschrijver, « vindt men er nog velen in zekere steden, en het zijn meestal wevers. »

Doch Ramihrdus was blijkbaar een aanhanger van het pausdom in zijnen strijd tegen de simoniake geestelijkheid. Zoodra Gregorius VII van zijne verbranding gehoord had, trok hij zonder aarzelen partij voor den verbranden ketter tegen den bisschop van Kamerijk; en den 25 Maart 1077 [3] zond hij uit Bibianello aan den

---

[1] *Corpus*, blz, 14, 15; Dom Bouquet, deel XV, blz. 25.

[2] *Corpus*, blz. 11, 12; *Chron. S. Andreae castri Cameracesii*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 540.

[3] Jaffé, *Bibliotheca*, deel II, blz. 268.

bisschop van Parijs eene bul, waarbij hij hem voorschreef de Kamerijkers in den ban der Kerk te slaan, omdat zij eenen man verbrand hadden, die niets anders misdeed dan te verklaren, dat de priesters, levende in ontucht en simonie, onwaardig zijn de sacramenten te bedienen [1]. Wat de verdere afloop der zaak was, is onbekend.

In 1112 werden te Ivoy [2], in het toenmalig graafschap Luxemburg gelegen, eenige ketters gevonden, die de communie, het doopsel en andere geloofspunten verwierpen [3]. Vier dier ketters werden vóór Bruno, bisschop van Trier, gebracht. 't Waren twee priesters, Frederik en Dominicus Guilhelmus, en twee leeken, Durandus en Hamelricus. Deze laatste gelukte er in te ontvluchten, maar tegen de drie anderen werd een kettergericht ingespannen. Durandus bekende schuld, maar zwoer zijne ketterij op relikwieën af. De priester Frederik volhardde integendeel hardnekkig in zijne ketterij. Ook ging de bisschop met hem een openbaar twistgeding aan en berispte hem streng, hem met citaten uit de kerkvaders en uit de H. Schrift bestrijdende; maar de ketter bleef halsstarrig. Dan begon de omstaande menigte te roepen, dat hij veroordeeld moest worden; en er ontstond een groot gedrang, dat Frederik te baat nam om onder het woelige volk weg te sluipen. Toen hij verdwenen was, werd zijn vonnis tegen hem toch uitgesproken. De vierde overblijvende verdachte, de priester Dominicus Guilhelmus kwam nu aan de beurt. Deze beweerde, dat hij zich nooit aan ketterij had schuldig gemaakt, terwijl zijne aanklagers staande hielden, dat zij hem op geheime bijeenkomsten van ketters hadden gezien. Dominicus Guilhelmus, door schrik bevangen en om de priesterlijke waardigheid niet te verliezen, verklaarde zich bereid om zijne onschuld te bewijzen. Daarop werd hem bevolen de mis te zingen, hetgeen hij deed. Wanneer hij nu aan de com-

---

[1] Relatum nobis est Cameracenses hominem quendam flammis tradidisse eo quod symoniacos et presbyteros fornicatores missas non debere celebrare et quod illorum officium minime suscipiendum foret dicere ausus fuerit. Quod quia nobis valde terribile et, si verum est, omni rigore canonicae severitatis vindicandum esse videtur, enz.

[2] Ivoy-Carignan, nu in Frankrijk (dep. der Ardennen) gelegen.

[3] *Corpus*, blz. 18-22; *Gesta Trevirorum*, blz. 186-189.

munie gekomen was, riep hem de bisschop toe : « Zoo gij het levendmakend sacrament onzer zaligheid, dat gij nu in uwe handen houdt, ooit hebt durven lasteren, verbied ik u het te nutten; zoo niet, ontvang het. » En hij ontving het. Dienvolgens werd hij vrijgesproken en losgelaten ; maar in zijne haardstede teruggekeerd, hing hij nog hardnekkiger dan vroeger zijne ketterij aan. Korten tijd daarna werd hij in overspel betrapt en gedood. Dit alles vertelt ons een tijdgenoot, die oor- en ooggetuige van alles schijnt geweest te zijn [1].

In het geval van den verbranden Ramihrdus (1077) evenals in het eerste niet bloedig kettergericht van 1025 te Atrecht en in dat van Trier (1112) ziet men, dat de bisschop te dien tijde de geheele zaak in persoon leidde, plechtig bijgestaan door zijne gansche geestelijkheid en in de tegenwoordigheid van de toegestroomde leeken, vergaderd in eene groote kerk. Ook sparen zich de kerkvoogden niet en redetwisten zij in 't lang en in 't breed met de verdachte ketters over de punten van het geloof. De geestelijken, die hunnen bisschop omringen, nemen insgelijks hun aandeel in het geding, en zelfs de volksmenigte speelt er hare rol. Te Atrecht keurt zij goed [2] wat de bisschop en de geestelijkheid met de bekeerde ketters aanvangen. Te Kamerijk sleurt zij Ramihrdus naar den brandstapel en helpt zij de dienaars van den bisschop om den veroordeelden ketter te verbranden [3]. Te Trier scheldt ze op den hardnekkigen ketter Frederik en schreeuwt ze, dat men hem moet veroordeelen [4]. In de hoofdtrekken stemmen aldus die drie kettergerichten, die wij tijdens de 11de en in het begin der 12de eeuw in onze gewesten aantreffen, volkomen met elkander overeen en zij

---

[1] Nunc autem superest, ut gestorum ejus [Brunonis] quoddam memorabile, *cui me contigit interesse*, debeam declarare. (*Corpus*, blz. 19.)

[2] Favente populo. (*Corpus*, blz. 5.)

[3] Quidam vero de ministris episcopi et alii multi deducentes eum in quoddam tugurium inducunt et non reluctantem sed intrepidum et, ut aiunt, in oratione prostratum admoto igne cum tugurio combusserunt. (*Corpus*, blz. 12.)

[4] Cumque ab adstantibus nunc singulariter nunc communiter increpatus atque ad Christianam veritatem incitatus nollet acquiescere, sed magis infidelitate delegisset obstinata mente persistere, acclamabatur ab omnibus Dominicae vocis sententia : « Quoniam ecclesiam non audit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus ; » adjeceruntque gradu moveatur et damnaretur. (*Corpus*, blz. 20.)

laten ons duidelijk nagaan hoe alsdan de bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden te werke ging.

Minder leerrijk voor onze studie is het gelijktijdig zoo berucht geval van den ketter Tanchelm [1]. In de kustlanden van 't bisdom Utrecht had hij omstreeks 1110 zijne dolingen verkondigd en was met twee zijner volgelingen, den smid Manasses en den priester Everwacher, op reis naar Rome, toen zij gedrieën te Keulen op bevel van den aartsbisschop werden gevangen. Zulks vernemen wij uit eenen brief der Utrechtsche kanunniken (1112, na 18 Mei) tot den Keulschen aartsbisschop Frederik gericht, waarbij zij hem bezweren, dat hij die gevaarlijke ketters niet zou laten ontsnappen. Later werd Tanchelm door eenen priester op een schip vermoord, nadat hij te Antwerpen en in de omliggende gewesten talrijke aanhangers had gevonden [2]. Zijne aanhouding te Keulen, die waarschijnlijk door zijne ontvluchting uit den bisschoppelijken kerker zal gevolgd zijn geweest, toont overigens aan, dat de bevoegde kerkprelaat ook in dit geval de kettervervolging in handen heeft genomen.

Enkele andere feiten uit de 12[de] eeuw bewijzen eveneens de voortdurende werkzaamheid der bisschoppen en der geestelijkheid op dat gebied. In 1135 werden te Luik, tijdens eene kerkvergadering [3], eenige ketters onderzocht. Daar de volksmenigte ze wilde steenigen, werden die ketters met grooten schrik bevangen en ontvluchtten 's nachts hunnen kerker ter uitzondering van drie, waarvan één verbrand werd en twee zich met de Kerk verzoenden. Tien jaren later, in 1145, was de Luiksche geestelijkheid alweer met eene kettervervolging gemoeid [4]. Deze maal had de volksmenigte de ketters met geweld willen verbranden en slechts met groote

[1] Zie over Tanchelm de stukken van ons *Corpus*, blz. 15-29, en de verhandelingen aldaar op blz. 16 opgegeven.

[2] Qui tandem post multos errores et caedes, dum navigaret, a quodam presbytero percussus in cerebro occubuit. (*Corpus*, blz. 26; *Sigeberti Gemblacensis continuatio Praemonstratensis*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 449.)

[3] Anno 1135 in concilio Leodiensi (*Corpus*, blz. 30; *Annales Aquenses*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVI, blz. 685; *Annales Rodenses*, bij Ernst, *Histoire du Limbourg*, deel VII, blz. 45.)

[4] *Corpus*, blz. 31-33; Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel I, blz. 776, 777.

moeite had de geestelijkheid ze bijna allen aan den brandstapel kunnen onttrekken.

In 1152 werd de ketter Jonas door Nikolaas, bisschop van Kamerijk, veroordeeld en als een verrot lid uit de Kerk geworpen [1].

In 1153 was de Atrechtsche bisschop Godeschalk in zijn kerkelijk gebied tegen talrijke ketters werkzaam en had met zijnen geestelijken raad een vonnis tegen hen uitgesproken, dat door paus Eugenius III werd bekrachtigd [2].

In 1157 hield de aartsbisschop Samson te Reims een provinciaal concilie, waarop de straffen, die tegen de ketters moesten uitgesproken worden, voor zijn gebied en dat zijner suffraganen werden vastgesteld [3]. Zooals men weet, waren die suffraganen, wat de Nederlandsche gewesten betreft, de bisschoppen van Kamerijk, Doornik, Terwaan en Atrecht ; in nagenoeg een derde der Nederlanden was dienvolgens die regeling der bisschoppelijke kettervervolging van kracht.

Ziehier de voornaamste bepalingen van deze zeer belangrijke kerkelijke verordeningen : De ketters, die het huwelijk verwerpen, zullen eerst door hunnen bisschop in den ban geslagen worden en daarna al hunne goederen verliezen, indien zij volharden ; de hoofdmannen der secte zullen tot levenslange gevangenis verwezen worden, tenzij de aartsbisschop eene nog strengere straf (de dood?) noodig oordeele [4]. Hunne aanhangers zullen op 't aangezicht gebrandmerkt worden en gebannen. Zoo zij in 't land terugkeeren, mag iedereen ze aanhouden, dit tot hunne boetedoening en tot ieders verschrikking. Wie zijne onschuld bewijzen wil, zal tot de proef van het gloeiend ijzer [5] toegelaten worden.

Te dien tijde waren de ketters in Vlaanderen talrijk en zelfs

---

[1] *Corpus*, blz. 34, 35 ; C. L. Hugo, *Ordinis Praemonstratensis annales*, deel I, *Probationes*, kol. 512.

[2] Sententiam quam in eos [haereticos] praedictus frater noster episcopus vester religiosorum virorum consilio promulgaverit, nos auctore Deo ratam habebimus. (*Corpus*, blz. 34 ; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 479.)

[3] *Corpus*, blz. 35, 36 ; Mansi, deel XXI, blz. 843.

[4] Carcere perpetuo, nisi gravius aliquid mihi eis fieri debere visum fuerit, recludentur. (*Corpus*, blz. 36.)

[5] Igniti ferri judicio se purgabit. (Ibid.)

ziet men Vlaamsche ketters buiten onze gewesten optreden. Waarschijnlijk in den winter 1160-1161 werden meer dan dertig ketters uit Vlaanderen, boeren van beider kunne, met hunnen aanvoerder Gerardus, te Oxford in Engeland op een concilie door toedoen van koning Hendrik II met een gloeiend ijzer gebrandmerkt en met roeden uit de stad gejaagd ; daar het verboden was hun ter hulp te komen, stierven zij weldra van honger [1].

In 1162 vervolgde Hendrik, aartsbisschop van Reims, eenige ketters in Vlaanderen. Deze boden hem te vergeefs eene groote geldsom (600 mark in zilver) aan om aan het kettergeding te ontsnappen, en paus Alexander III was ook in de zaak gemoeid [2]. In het volgend jaar 1163 werden elf Vlaamsche ketters, waaronder negen mannen en twee vrouwen, te Keulen door de geestelijkheid veroordeeld en daarna verbrand [3]. In 1172 stierf insgelijks de kettersche priester Robert te Atrecht op den brandstapel. De bisschop had den aartsbisschop van Reims met veel geestelijken ontboden om het kettergeding bij te wonen. Te vergeefs trachtte Robert bij middel der vuurproef zijne onschuld te bewijzen ; daarna werd hij op bevel van den aartsbisschop verbrand [4].

Eenige jaren later, in 1182-1183, had er in Vlaanderen eene

---

[1] Willem van Newbridge († 1208), bij Dom Bouquet, deel XIII, blz. 108. — Zie daarover de vernuftige verhandeling van Julius Frederichs, leerling van mijnen practischen leergang, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas, eene proeve tot dateering der oudste vervolgingen der graven van Vlaanderen tegen de ketters* (verschenen in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4e afl.).

[2] *Corpus*, blz. 36-39; Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel II, blz. 683, 684; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 790.

[3] *Corpus*, blz. 40-44; *Chronica brevis Coloniensis*, bij Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 392; Trithemius, *Annales Hirsaugienses*, deel I, blz. 450-452; *Annales Colonienses maximi*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 778; Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, ed Strange, deel I, blz. 298, 299.

[4] Purgare ergo famam suam de objecta haeresi judicio candentis ferri frustra proponens, tam manifeste Deo operante cecidit, ut non solum in dextra in qua ferrum gestabat, et in sinistra manu et in utrisque pedibus et in ambobus lateribus, in pectore simul et ventre ustura mirabiliter apparuit Unde ex mandato archiepiscopi igni iniectus et combustus est. (*Corpus*, blz. 45; *Annales Colonienses maximi*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 784; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XIII, blz. 723.)

groote kettervervolging plaats [1]. Omstreeks Kerstdag werden veel ketters in het graafschap ontdekt, edellieden, onedelen, klerken, krijgslieden, boeren, maagden, weduwen en gehuwde vrouwen. Met den bijstand van den landvorst graaf Philips van den Elzas onderzocht er Willem, aartsbisschop van Reims, een groot getal te Atrecht, dat alsdan als het ware de hoofdstad van 't graafschap Vlaanderen was. Velen werden verbrand; veel anderen behielden integendeel het leven door het gelukkig doorstaan der vuur- of waterproef. Met twaalf verdachten was dit onder anderen te Iepe-ren het geval. In 't begin der 13de eeuw, omstreeks 't jaar 1217, werden insgelijks een aantal ketters te Kamerijk op bevel van den bisschop Jan II van Bethune verbrand, nadat zij, met de proef van het gloeiend ijzer door eenen priester op hunne handen gelegd, van ketterij waren overtuigd geworden. Ten gunste van eenen hunner geschiedde integendeel een mirakel bij middel eener goede biecht, en hij werd gespaard [2].

---

[1] *Corpus*, blz. 47-52 en 60-62; *Sigeberti continuatio Aquicinctina*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 421; Rigordus, bij Pertz, deel XXVI, blz. 288; Vincentius Bellovacensis, *Speculum historiale*, lib. XXIX, cap. 29; Radulfus van Coggeshal, bij Dom Bouquet, *Recueil*, deel XVIII, blz. 92, 93; enz. — Zie ook de reeds aangehaalde verhandeling van J. Frederichs, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas* (in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4^{e} afl.).

[2] *Corpus*, blz. 69; Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, deel I, blz. 132: *Cap. XVI. De haereticis apud Cameracum per candens ferrum examinatis et combustis, ex quibus unus beneficio confessionis salvatus est.* In Cameraco civitate episcopali infra hoc quinquennium plures haeretici comprehensi sunt, qui omnes timore mortis suam perfidiam negaverunt. Missus est ab episcopo clericus, qui negantes per candens ferrum examinaret, adustos haereticos sententiaret. Examinati sunt omnes. Qui cum traherentur ad poenam, unus ex eis vir nobilis sanguine reservatur a clerico ad vitam, si forte illum quoquo modo reducere posset ad poenitentiam. Cui sic dixit: « Homo nobilis es; misereor tui et compatior animae tuae. Rogo et moneo, ut adhuc de tanta perfidia resipiscas, de errore ad veritatem redeas, ne per mortem temporalem mortem incurras aeternam. » Ad haec ille respondit: « Experimento didici me errasse; si sera poenitentia mihi prodesse posset, non renuerem confiteri. » Cui cum ille diceret poenitentiam veram nunquam esse seram, vocavit sacerdotem. Confessus est homo suum errorem, ex toto corde Deo promittens, si vita concederetur, satisfactionem. Ut autem pius Dominus vim ostenderet confessionis, mox ut poenitens coepit peccata sua confiteri, coepit et ipsa combustura in manu confitentis paulatim minui. Quae in tantum eo aspicienti decrevit in quantum confessio profecit. Medietate confessionis peracta, media pars plagae est sanata. Ut autem confessionem totam complevit,

Het is de laatste maal, dát wij voor onze gewesten van de vuurproef in kettergedingen hooren gewagen, nadat wij haar in 1172 te Atrecht, in 1182-1183 in dezelfde stad alsmede te Ieperen en gansch Vlaanderen door, en eindelijk in 1217 te Kamerijk hebben zien toepassen. Daarna schijnt dit onderzoeksmiddel, door het provinciaal concilie van Reims in 1157 erkend en voorgeschreven, voor altoos in de Nederlanden vergeten te zijn geraakt.

---

et virtus ipsa confessionis omnem combusturam tam in dolore quam colore delevit et manus pristinam sanitatem recepit. Vocatus est vir a judice ad ignem. Ad quem clericus : « Quare eum vocatis ? » « Ut ardeat, » inquit, « eo quod in examinatione combustus sit. » Tunc clericus ostendens manum eius sanissimam liberavit eum a poenis, ceteris igne consumtis.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE EN DE PAUSEN

Men herinnert zich, dat paus Leo I in 447 het doodvonnis van den ketter Priscillianus en van zijne volgelingen, te Trier in 385 voltrokken, uitdrukkelijk had goedgekeurd. Maar noch hij noch zijne eerste opvolgers bemoeiden zich rechtstreeks met de kettervervolging ; deze bleef aan de bisschoppen, ieder in zijn geestelijk gebied, en aan de wereldlijke macht, om de straf toe te passen, overgelaten. Alleen sprak de paus, als hoofd der Kerk, nu en dan den banvloek over alle ketters in 't algemeen uit : alzoo Leo IX op het concilie van Reims in 1049 [1], Calixtus II op het concilie van Toulouse in 1119 [2], Innocentius II op het tweede algemeen concilie van Lateraan in 1139 [3], Eugenius III op het concilie te Reims in 1148 [4], enz.

Gedurende de 11de eeuw hielden de pausen zich nog geheel buiten de bisschoppelijke kettervervolging in onze gewesten, uitgenomen wat de simoniake ketters betreft. Door eene reeks pauselijke bullen dienaangaande en door 't geval van Ramihrdus in 1077, toen Gregorius VII optrad om dezes verbranding streng af te keuren en zijne vervolgers (waaronder den bisschop van Atrecht) in den kerkelijken ban te laten slaan, hebben wij geleerd, hoe de

---

[1] *Corpus*, blz. 8 ; Mansi, deel XIX, blz. 737, 742.
[2] *Corpus*, blz. 29 ; Mansi, deel XXI, blz. 226, 227.
[3] *Corpus*, blz. 31 ; Mansi, deel XXI, blz. 532.
[4] *Corpus*, blz. 33; Mansi, deel XXI, blz. 718.

pausen zich reeds alsdan het recht toekenden om in de bisschoppelijke Inquisitie tusschen te komen.

In den loop der 12de eeuw gaat de H. Stoel steeds verder op dat gebied. Reeds in 1145[1] werd 's pausen oppergezag in zake van kettervervolging door de Luiksche geestelijkheid volkomen erkend, toen zij, terwijl de bisschopszetel onbezet was, Lucius II bij brieve raadpleegde over hetgeen er voor haar te doen stond ten opzichte van eenige aangehoudene ketters, die het grauw had willen verbranden[2]. Reeds schijnt ook voor den ketter de gelegenheid te hebben bestaan om zich aan de bisschoppelijke rechters te onttrekken en vóór den paus zelven te verschijnen. Althans zond de Luiksche geestelijkheid den ketter Americus aan den paus, opdat deze laatste over zijn geval uitspraak zou doen[3]. Zeer ootmoedig is de toon van geheel het stuk, dat aanvangt met eene verklaring van algeheele onderwerping der Luiksche geestelijkheid aan den paus en dat hem overigens de beslissing over al de moeilijkheden toekent. Ook verwondert het ons niet eenen zijner eerste opvolgers, Eugenius III in 1153, aan de geestelijkheid en aan de bewoners van het bisdom Atrecht uitdrukkelijk te zien bevelen, dat zij zich aan de regeling der kettervervolging moeten onderwerpen, zooals zij ingericht was door hunnen bisschop Godeschalk, die zich te Rome bij den paus was komen beklagen over de verbreiding der ketterij in zijn bisdom en over zijne onmacht daartegen door den onwil zijner kudde[4]. Dit krachtdadig optreden van den paus om den bisschop te beschermen en de bisschoppelijke Inquisitie te steunen is alweer een bewijs, dat de H. Stoel ook hierin zijn oppergezag liet gelden.

Eenige jaren later zien wij integendeel eenen anderen paus tegenover de bisschoppen en de wereldlijke macht eenen meer bescheiden toon aanslaan; maar die paus is Alexander III, alsdan door de overwinningen van keizer Frederik I Barbarossa uit

---

[1] Tusschen Maart en 12 Mei 1145. Verkeerdelijk plaatst Lea (deel I, blz. 219) die gebeurtenis in 1144.

[2] *Corpus*, blz. 31-33; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel I, blz. 776, 777.

[3] Ut vestro judicio Deo et ecclesiae satisfaciat. (*Corpus*, blz. 32.)

[4] *Corpus*, blz. 33; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 479.

Italië verdreven en in 't koninkrijk Frankrijk als banneling vertoevende. In een schrijven van 23 December 1162[1] aan Hendrik, aartsbisschop van Reims, verklaarde de paus, dat hij de ketters, tegen dewelke een brief van den prelaat hem gewaarschuwd had, streng had onthaald. Nochtans spoorde hij hem tot christelijke zachtmoedigheid jegens de verdwaalden aan in bewoordingen, die eenigszins aan den brief van bisschop Wazo (1048) herinneren. Het is beter, zegt hij, plichtigen vrij te spreken dan onplichtigen te veroordeelen; eene al te groote zachtheid staat den geestelijken ook beter dan eene al te groote strengheid, blijkens de voorschriften van den Bijbel [2]. Overigens besluit de paus zijn schrijven aan den aartsbisschop met allerlei vriendschapsbetuigingen en belooft hij, dat hij hem weldra melden zal wat er aangaande die ketters in zijnen raad [3] zal beslist worden.

Deze zachtmoedigheid van Alexander III schijnt geenszins in den smaak van den aartsbisschop van Reims noch van zijnen broeder, koning Lodewijk VII van Frankrijk, te zijn gevallen. Deze laatste schreef op eenen hoogst aanmatigenden toon [4] aan Alexander, dat de ketters van Vlaanderen den aartsbisschop met geld hadden willen omkoopen en dat zij bij den paus in beroep waren gegaan, toen zij zagen dat zij bij hunnen kerkvoogd niet zouden ontsnappen. Onverbiddelijke strengheid is hier plicht. De koning zet er den paus toe aan voor de eer van het christen geloof en tot bevrediging der weldenkenden in zijn land. Beslist er de paus anders over en worden die ketters niet streng behandeld, ja uitgeroeid, zoo zal het christen volk ontsticht zijn en tegen den paus en den Stoel van Rome aan 't morren gaan. Met een droog en eenigszins oneer-

---

[1] *Corpus*, blz. 36, 37; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel II, blz. 683, 684.

[2] Scire autem debet tuae discretionis prudentia, quia cautius et minus malum est nocentes et condemnandos absolvere quam vitam innocentium severitate ecclesiastica condemnare, et melius viros ecclesiasticos plus quam deceat esse remissos quam in corrigendis vitiis supra modum existere et apparere severos, testante utique Scriptura, quae ait: « Noli nimium esse justus », et alibi: « Qui multum emungit, elicit sanguinem. » (*Corpus*, blz. 37.)

[3] Quod exinde *de consilio fratrum nostrorum* debemus statuere, fraternitati tuae in proximo, auxiliante Domino, rescribemus. (Ibid.)

[4] *Corpus*, blz. 37, 38; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 790.

biedig « vaarwel » (*Valete*) neemt hij afscheid van den paus[1].

Op dezen krassen brief des konings was Alexander III 's antwoord uiterst ootmoedig[2]. Hij zegde met genoegen dat schrijven te hebben ontvangen en verhaalde omstandig al wat hij ten opzichte der Vlaamsche ketters had verricht. Eenigen dezer beweerden van alle ketterij vrij te zijn; maar de paus verzond hen vóór de rechtbank van den aartsbisschop van Reims, hetgeen zij weigerden te doen, verkiezende door den paus zelven te worden gevonnist. Alexander verklaart zulks niet te willen toestaan, aleer hij het oordeel van den koning, van den aartsbisschop en van andere kerkprelaten daarover heeft ingewonnen. Vooral den koning belooft hij onderdanig te zijn en zijnen raad in alles te zullen volgen als dien van den voornaamsten verdediger des geloofs.

Den verderen afloop der zaak kennen wij niet; maar slechts vier maanden later zien wij Alexander III, den 19 Mei 1163 op het concilie door hem te Tours gehouden[3], strenge maatregels tegen de ketters uitvaardigen[4]. Hij, die nog korten tijd te voren den aartsbisschop van Reims in zulke roerende bewoordingen tot zachtmoedigheid maande en plechtige teksten der H. Schrift aanhaalde tegen de al te scherpe kettervervolging, beveelt nu, dat men den ketters geenen bijstand biede en hun koopen noch verkoopen mag, zoodat zij buiten het menschdom zullen staan en aldus gedwongen worden aan hunne dolingen te verzaken[5]. De wereldlijke vorsten

---

[1] Precamur itaque attentius pro honore fidei Christianae, ut ex consilio archiepiscopi carissimi filii vestri rem provenire sinatis, ut illi scilicet destruantur, qui contra Deum eriguntur; et severitas in tales commendabilis erit apud omnes qui in patria illa pietatis amatores sunt. Et si aliter egeritis, non expedit fidelium mentibus, quorum murmur non sedabitur facile et in blasphemiam vestram et sanctae Romanae ecclesiae ora quamplurimorum aperietis. Valete. (*Corpus*, blz. 38.)

[2] Tours, 11 Januari 1163. *Corpus*, blz. 38, 39; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel II, blz. 684.

[3] Dit concilie was eene indrukwekkende kerkvergadering tellende zeventien kardinalen, honderd vier-en-twintig bisschoppen, waaronder de later zoo beroemde Thomas Becket, een honderdtal abten, veel mindere geestelijken en veel leeken. (Lea, deel I, blz. 118.)

[4] *Corpus*, blz. 39; Mansi, deel XXII, blz. 1177, 1178.

[5] Ut solatio saltem humanitatis amisso, ab errore viae suae resipiscere compellantur. (*Corpus*, blz. 39.)

moeten de ketters in het gevang werpen, na verbeurte hunner goederen. De bisschoppen en al de geestelijken moeten waken en door den geestelijken banvloek beletten, dat de ketters ongedeerd zouden blijven[1]. Door het opleggen dezer laatste verplichtingen aan de bisschoppen is Alexander III de eerste paus geweest, die zich rechtstreeks met de regeling der bisschoppelijke Inquisitie heeft begonnen te moeien.

De paus bleef overigens in die nieuwe richting volharden. In eene bul van 2 Juni 1170[2], gezonden aan eenige Fransche kerkvoogden, waaronder den aartsbisschop van Reims, waarschuwde hij hen tegen eene nieuwe ketterij en beval hij hun, de wederspannigen met den kerkelijken banvloek te straffen. Negen jaar later, op het derde algemeen concilie van Lateraan, is het dezelfde Alexander III, die, op 19 Maart 1179, weinigen tijd vóór zijnen dood, eene onverbiddelijke kettervervolging voorschrijft[3] en zich andermaal met de bisschoppelijke Inquisitie bezig houdt, om de nalatige bisschoppen of priesters, die de ketters zouden sparen, te verwittigen, dat zij met het verlies van hun geestelijk ambt zullen worden gestraft, tot dat zij door den paus in genade zullen ontvangen worden[4]. Niet alleen wordt aldus den bisschoppen en geestelijken de kettervervolging als een plicht van hun ambt aanbevolen, gelijk op 't concilie van Tours; maar nu komt er nog eene dreigende straf bij voor de lauwheid in 't waarnemen der bisschoppelijke Inquisitie.

De *canones* van dat derde algemeen concilie van Lateraan zijn overigens uiterst scherp op 't punt der ketterij. In het 27[e] hoofdstuk *De haereticis* worden al de ketters (Catharen, Patarinen, Publicanen en anderen) met al hunne aanhangers en begunstigers in den kerkelijken ban geslagen en als het ware uit het mensch-

---

[1] Unde contra eos episcopos et omnes Domini sacerdotes in illis partibus commorantes vigilare praecipimus et sub interminatione anathematis prohibere, etc. (Ibid.)

[2] *Corpus*, blz. 44; Dom Bouquet, *Recueil*, deel V, blz. 888.

[3] *Corpus*, blz. 46, 47; Mansi, deel XXII, blz. 231-233.

[4] Episcopi vero sive presbyteri, qui talibus fortiter non restiterint, officii sui privatione mulctentur, donec misericordiam apostolicae sedis obtineant. (*Corpus*, blz. 47.)

dom gebannen; de paus schrijft den geloovigen zelfs voor tegen hen de wapens op te nemen tot vergiffenis hunner zonden; aan de wereldlijke vorsten geeft hij de toelating om de ketters van hunne goederen te berooven en hen zelve tot slavernij te brengen. Groote aflaten en geestelijke voordeelen zullen de belooning zijn dergenen, die de bisschoppen in de kettervervolging zullen ter zijde gestaan hebben [1]. Dit hoofdstuk *De haereticis* is aldus vooral belangrijk, daar men er 't eerste voorbeeld in aantreft van eene gewapende kruisvaart tegen christenen door eenen paus en een concilie aan de geloovigen als een Godgevallig werk aanbevolen, ja opgelegd [2].

In 1184 hield paus Lucius III een concilie te Verona, waar de bisschoppelijke kettervervolging nog veel omstandiger werd geregeld [3]. Aangemoedigd door de tegenwoordigheid van keizer Frederik I, die zich met het pausdom verzoend had, en met het eenparig welgevallen der kardinalen en andere kerkvoogden en wereldlijke vorsten, die op het concilie waren verschenen [4], vaardigde de paus op 4 November 1184 een zeer scherp decreet uit.

De Catharen, Patarinen, Humiliaten, Armen van Lyon, Passaginen, Josepinen, Arnaldisten en andere ketters met hunne begun-

---

[1] Ipsis autem cunctisque fidelibus in remissionem peccatorum injungimus, ut tantis cladibus se viriliter opponant et contra eos armis populum Christianum tueantur. Confiscentur eorum bona, et liberum sit principibus hujusmodi homines subjicere servituti. Qui autem in vera poenitentia ibi decesserint, et peccatorum indulgentiam et fructum mercedis aeternae se non dubitent percepturos. Nos etiam de misericordia Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli authoritate confisi, fidelibus Christianis, qui contra eos arma susceperint et ad episcoporum seu aliorum praelatorum consilium ad eos decertando expugnandos, biennium de poenitentia injuncta relaxamus, aut si longiorem sibi moram habuerint, episcoporum discretioni, quibus huius rei causa fuerit injuncta, committimus, ut ad eorum arbitrium secundum modum laboris major eis indulgentia tribuatur. (*Corpus*, blz. 47.)

[2] Lea, deel I, blz. 123, 124.

[3] *Corpus*, blz. 52-55; Mansi, deel XX, blz. 476-478, alwaar dit stuk verkeerdelijk op het jaar 1181 wordt vermeld. Zie Jaffé, *Regesta Pontif. Rom.*, deel II, blz. 469, nr 15109.

[4] Imperialis fortitudinis suffragante potentia...; nos, carissimi filii nostri Frederici Romanorum imperatoris semper augusti praesentia pariter et vigore suffulti, de communi consilio fratrum nostrorum necnon aliorum patriarcharum, archiepiscoporum multorumque principum, qui de diversis mundi partibus convenerunt. (*Corpus*, blz. 54.)

stigers zijn ten eeuwigen dage in den kerkelijken ban. Zoo zij geestelijken zijn, zullen zij ontwijd worden en van hunne ambten en goederen beroofd om door den wereldlijken arm met de behoorlijke straf [1] gestraft te worden, tenzij zij dadelijk na hunne aanhouding tot den schoot der Kerk terugkeeren en hunne dolingen in 't openbaar afzweren. Ook de leeken zullen desgelijks behandeld worden [2] evenals de verdachten, die hunne onschuld aan den bisschop niet zouden kunnen bewijzen. De hervallen ketters zullen zonder genade [3] door den wereldlijken arm gestraft worden.

Daarenboven bevat het decreet van Verona de eerste omstandige regeling der bisschoppelijke Inquisitie door het pausdom.

De hoofdbepalingen dienaangaande zijn de volgende [4]. Eens of tweemaal 's jaars zullen de aartsbisschoppen en bisschoppen in persoon of door hunne aartsdiakens of door andere goede geestelijken de plaatsen bezoeken, waarvan gezegd wordt dat er ketters wonen. Drie of meer goede lieden, ja al de naburen, zoo noodig, zullen onder eede moeten beloven, dat zij degenen, die ketters zijn of geheime bijeenkomsten houden of anders dolen, zullen aanklagen. De bisschop of zijn aartsdiaken zal de betichten vóór zich dagen en vonnissen. De betichten zullen volgens de gewoonten van hun gewest hunne onschuld mogen bewijzen [5]. Alwie weigert zijnen

---

[1] Saecularis reliquatur arbitrio potestatis animadversione debita puniendus. (Ibid.)

[2] Saecularis judicis arbitrio reliquatur debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem. (Ibid.).

[3] Sine ulla penitus audientia. (Ibid.).

[4] Ad haec de episcopali consilio et suggestione culminis imperialis et principum ejus adjecimus, ut quilibet archiepiscopus per se vel archidiaconum suum aut per alias honestas idoneasque personas bis vel semel in anno parochiam, in qua fama fuerit haereticos habitare, circumeat; et ibi tres vel plures boni testimonii viros vel etiam, si expedire videbitur, totam viciniam jurare compellat, quod si quis ibidem haereticos sciverit vel aliquos occulta conventicula celebrantes seu a communi conversatione fidelium vita et moribus dissidentes, eos episcopo vel archidiacono studeat indicare. Episcopus autem seu archidiaconus ad praesentiam convocet accusatos; qui nisi se ad eorum arbitrium juxta patriae consuetudinem ab objecto reatu purgaverint, vel si post purgationem exhibitam in pristinam fuerint relapsi perfidiam, episcoporum judicio puniantur. Si qui vero ex eis jurationem superstitione damnabili respuentes jurare forte noluerint, ex hoc ipso haeretici judicentur et poenis quae praenominatae sunt, percellantur. (*Corpus*, blz. 55.)

[5] Se ad eorum arbitrium juxta patriae consuetudinem purgare. (Hieruit volgt

eed af te leggen, zal voor eenen ketter worden gehouden. Op vermaning der aartsbisschoppen en bisschoppen [1] zullen de graven, baroenen, schepenen en andere ambtenaars [2] onder eede beloven, dat zij de ketterij krachtdadig zullen helpen onderdrukken. De wederspannigen zullen hun ambt verliezen en hun gewest zal onder kerkelijk interdict staan. De bevolking, die tegen dit decreet in opstand zou komen, zal van alle gemeenschap met andere uitgesloten en van haren bisschop beroofd worden. Niemand mag zich in zake van ketterij aan de bisschoppelijke rechtbank onttrekken. De nalatige kerkvoogden zullen voor den tijd van drie jaren uit hun ambt verwijderd blijven [3]. Dit decreet tegen de ketters moeten de patriarchen, aartsbisschoppen en bisschoppen op alle hoogdagen en bij andere gepaste gelegenheden laten afkondigen.

Wanneer wij nu het decreet van Verona met het hoofdstuk *De haereticis* van het derde Lateraansch concilie vergelijken, dan zien wij, dat de strenge veroordeeling, in 1179 tegen de ketters uitgesproken, in 1184 nog wordt verscherpt, maar vooral, dat door den paus namens het concilie en den keizer een omslachtig reglement aan de bisschoppen ter naleving wordt opgelegd aangaande de wijze, waarop ieder van hen in zijn geestelijk gebied de ketters moet vervolgen en kastijden. Dat reglement daalt zelfs af tot in kleine bijzonderheden, als bijvoorbeeld het getal der beëedigde getuigen, het getal van de jaarlijksche rondreizen der kerkprelaten, enz. Wat de straf voor de nalatige kerkvoogden betreft, op het derde Lateraansch concilie was bepaald geworden, dat zulke bisschoppen hun ambt zouden verliezen, totdat zij van den paus vergiffenis hadden bekomen; in 't decreet van Verona wordt uitdrukkelijk gezegd, dat zij gedurende drie volle jaren zullen geschorst blijven.

---

bij voorbeeld, dat de ketters van de geestelijke provincie Reims de water- en vuurproef mochten vragen, zooals zij door het provinciaal concilie van Reims in 1157 was voorgesteld.)

[1] Juxta commonitionem archiepiscoporum et episcoporum. (Ibid.)

[2] Comites, barones, rectores, consules civitatum et aliorum. (Ibid.)

[3] Authoritate apostolica statuentes, ut si quis de ordine episcoporum negligens in his fuerit vel desidiosus inventus, per triennale spatium ab episcopali habeatur dignitate et administratione suspensus. (*Corpus*, blz. 55.)

Uit dit alles blijkt genoeg, hoe 's pausen oppergezag in 't regelen der bisschoppelijke Inquisitie te Verona oppermachtig werd uitgeoefend.

En dat het decreet van Verona in onze Nederlandsche gewesten geene doode letter moest blijven, bewijst de bul van Lucius III aan Pieter, bisschop van Atrecht, gedagteekend van den 4 Maart 1185 [1]. De paus zendt hem den tekst van het decreet en drukt er op, dat de Atrechtsche bisschop al deze voorschriften stipt moet naleven, daar hij in zijn bisdom tegen de ketters hevig te strijden heeft [2].

In 1198 en 1199 vaardigde Innocentius III insgelijks verordeningen tegen de ketters uit [3] en in eene bul van 19 April 1208, tot Radulfus, bisschop van Atrecht, gericht [4], liet hij zijn oppergezag in zake van bisschoppelijke Inquisitie onbewimpeld gelden door hem uitdrukdelijk voor te schrijven, dat hij eenen ketterschen priester in den kerker moet opsluiten, die door den vorigen bisschop als zoodanig gedurende zeven jaren was gevangen gehouden. Radulfus had hem, zegt de paus, uit medelijden in vrijheid laten stellen, hetgeen dien priester niet belette als vroeger zijne ketterij alom te prediken.

Op het vierde algemeen concilie van Lateraan, door denzelfden Innocentius III gehouden, werden opnieuw verordeningen over de kettervervolging [5] openbaar gemaakt (30 November 1215). Al de ketters zijn in den kerkelijken ban. Na hunne veroordeeling zullen zij aan de wereldlijke macht uitgeleverd worden om de verdiende straf te ondergaan [6], nadat de geestelijken onder hen eerst ontwijd zijn geworden. De goederen der leeken zullen verbeurd verklaard, die der priesters aan hunne kerk afgestaan worden. De verdachten, die hunne onschuld niet laten blijken, zijn ook in den kerkelijken

---

1 *Corpus*, blz. 56-59 ; Nat. Bibl. van Parijs, *Cod. latinus* nr 9930.

2 Fraternitatem tuam super his, que contra hereticos sunt statuta, tanto specialius reddimus certiorem quanto tibi in episcopatu tuo laborem contra eos majoris credimus certaminis imminere. (*Corpus*, blz. 56.)

3 *Corpus*, blz. 50, 60 ; Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XIII, blz. 11, 28.

4 *Corpus*, blz, 63, 64 ; Baluze, *Epist. Innocentii III*, deel II, blz. 162.

5 *Corpus*, blz. 66-68 ; Mansi, deel XXII, blz. 986-990.

6 Damnati vero saecularibus potestatibus praesentibus aut eorum bailivis relinquantur animadversione debita puniendi. (*Corpus*, blz. 67.)

ban en moeten door iedereen geschuwd worden; na verloop van een jaar moeten zij als ketters veroordeeld worden. Degenen, die tegen de ketters de wapens opvatten, om ze uit te roeien, zullen al de aflaten en voordeelen der kruisvaarders naar het Heilig Land genieten [1]. Integendeel zijn de begunstigers der ketters ook in den ban en worden na een jaar buiten alle ambten gesloten. Zij mogen niet als getuigen optreden noch testamenten maken noch erfenissen ontvangen noch vóór 't gerecht dingen. Rechters, advocaten of notarissen, die deze voorschriften ten voordeele dier lieden zouden overtreden, moeten gestraft worden. Iedereen zal de ketters vluchten op straf van den kerkelijken banvloek. De priesters en monniken, die hun de sacramenten bedienen of hen in de gewijde aarde begraven of hunne giften zouden aannemen, moeten hun ambt verliezen. Daarenboven wordt de samenwerking en ondergeschiktheid der wereldlijke macht in de kettervervolging nog uitdrukkelijker geregeld. Eindelijk worden al de bepalingen van het decreet van Verona (1184) aangaande de bisschoppelijke Inquisitie schier woordelijk herhaald, tenzij dat de straf der nalatige bisschoppen merkelijk wordt verzwaard: zij zullen niet meer voor den tijd van drie jaren worden geschorst, maar eenvoudig afgezet en vervangen worden door eenen betere, die de ketterij wil en kan uitroeien [2].

Trapsgewijze hadden de pausen aldus hun oppergezag over de bisschoppen in zake van kettervervolging dusdanig versterkt, dat al de kerkvoogden ter wille hunner lauwheid in dezen naar goeddunken konden gebroken worden en dat zij zich naar 's pausen omslachtige regeling hunner bisschoppelijke Inquisitie ootmoedig moesten gedragen. Dit was echter nog niet genoeg; *rechtstreeks* wilde weldra de H. Stoel dat oppergezag in ieder bisdom kunnen uitoefenen.

---

[1] Catholici vero, qui crucis assumpto charactere ad haereticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia illoque sancto privilegio sint muniti, quod accedentibus Terrae Sanctae subsidium conceditur. (*Corpus*, blz. 67.)

[2] Si quis enim episcopus super expurgando de sua dioecesi haereticae pravitatis fermento negligens fuerit vel remissus, cum id certis indiciis apparuerit, et ab episcopali officio deponatur et in locum ipsius alter substituatur idoneus, qui velit et possit haereticam confundere pravitatem. (*Corpus*, blz. 68.)

DERDE HOOFDSTUK

HET ONTSTAAN DER PAUSELIJKE INQUISITIE TIJDENS DE 13de EEUW

Van rechtstreeksche en persoonlijke tusschenkomst der pausen in zake van bisschoppelijke kettervervolging in de Nederlanden kennen wij slechts vier gevallen vóór het begin der 13de eeuw: namelijk de afkeuring van Ramihrdus' verbranding in 1077 door Gregorius VII, die zelfs zoo ver ging, dat hij de vervolgers van den verbrande (waaronder den Atrechtschen bisschop) in den kerkelijken ban liet slaan [1]; de ootmoedige vraag om voorlichting en raad in 1145 tot Lucius II door de Luiksche geestelijkheid gericht, terwijl de bisschopszetel aldaar onbezet was [2]; het zachtmoedig gedrag van Alexander III in 1162-63 ten opzichte van Vlaamsche ketters en te gelijker tijd het handhaven door hem van zijn recht om boven de bisschoppen eene soort van beroepsjuridictie uit te oefenen, ofschoon hij tegenover den vertoornden Franschen koning en diens broeder den aartsbisschop van Reims eenen uiterst bescheidenen toon aansloeg, die overigens door zijnen benarden toestand als banneling in Frankrijk gemakkelijk wordt verklaard [3]; en eindelijk het uitdrukkelijk bevel door Innocentius III aan den bisschop van Atrecht in 1208 gegeven om eenen ketterschen priester, dien de prelaat uit medelijden in vrijheid had laten stellen, opnieuw te kerkeren [4].

---

[1] Zie hierboven blz. 17, 18, 25.
[2] Zie blz. 26.
[3] Zie blz. 26-28.
[4] Zie blz. 33.

In het geval van 1145 werd Americus, een der Luiksche ketters, op zijn eigen verzoek [1] naar Rome gezonden, ten einde door den paus zelven gevonnist te worden. Desgelijks zien wij in 1162 de Vlaamsche ketters eischen, dat zij vóór den paus gebracht worden, daar zij de strengheid van den aartsbisschop van Reims vreesden [2]; en als de paus hen vóór de geestelijke rechtbank van dien kerkvoogd wilde terugzenden, weigerden zij hardnekkig en verzochten den paus hen zelf te vonnissen, hetgeen Alexander III verklaarde niet te willen doen zonder eerst het gevoelen van den koning, van den aartsbisschop en van andere geestelijken daarover te kennen [3].

Het recht van den paus om zich rechtstreeks met de kettervervolging der bisschoppen in te laten, was er aldus verre van af duidelijk afgebakend te zijn, toen Gregorius IX, in het tweede vierendeel der 13de eeuw, het plan opvatte en volvoerde om aan de nieuwgestichte bedelorden zijne inquisitoriale machten over te dragen en deze voortvarende monniken als pauselijke inquisiteurs naast de bisschoppen te doen optreden.

Wat hem daartoe noopte, was, naar alle waarschijnlijkheid, de gevaarlijke verbreiding der ketterijen, die alsdan in West-Europa werd vastgesteld, alsmede de flauwe ijver door de meeste kerkvoogden in de onderdrukking der ketters aan den dag gelegd, omdat zij veel andere bezigheden hadden. In eene bul van 1233 zegde Gregorius zulks uitdrukkelijk aan de Fransche bisschoppen [4];

---

[1] Sua petitione (*Corpus*, blz. 32).

[2] Quia apud eum non patebat illis refugium, proclamaverunt ad audientiam vestram. (*Corpus*, blz. 38.)

[3] De paus schrijft hierover aan den koning: Eos ad judicium venerabilis fratris nostri Henrici, Remensis archiepiscopi, cum nostris voluimus litteris destinare. Illis tamen ad eum ire nolentibus, duo ex ipsis absque litteris recesserunt et apud nos usque modo remanserunt nolentes aliqua ratione reverti, sed potius a nobis justo judicio judicari. Nos tamen, quibus in proposito semper et voluntate consistit consilium tuum in omnibus quae cum Deo ac justitia possumus exsequi, nulla ratione illos voluimus audire nec aliquatenus audiemus, donec super hoc tam tuum quam praedicti archiepiscopi atque aliorum religiosorum virorum consilium plenius habeamus. (*Corpus*, blz. 38, 39.)

[4] Bul van 13 April 1233: Nos considerantes . . . ., quod vos diversis occupationum turbinibus agitati vix valetis inter inundantium sollicitudinum angustias

en reeds in 1229 hooren wij den Luikschen bisschop Jan II van Rumigny bekennen, dat zijne wereldlijke beslommeringen hem te veel van zijne geestelijke plichten aftrekken [1].

In 1227 nam Gregorius IX in Duitschland zijne eerste proef met eenen pauselijken inquisiteur. Van den 12 Juni van dat jaar hebben wij eene bul, door hem gericht tot Koenraad van Marburg, wellicht geen predikheer, maar dien de orde in lateren tijd steeds als eenen harer zonen beschouwd heeft [2]. De paus wenschte hem geluk over zijne vlijtige kettervervolging in Duitschland (*in partibus Teutoniae*) en gaf hem de toelating om medehelpers aan te stellen [3], een recht dat later alleen aan de pauselijke inquisiteurs zal toegekend worden. « De wateren van Moezel en Rijn — zegt Moll [4] — weerkaatsten de vlammen zijner mutsaards en de klachten zijner slachtoffers, totdat hij in 1233 onder de handen van eenige wraakgierige edelen in de nabijheid der stad, wier naam hij droeg, den dood vond. Nederlandsche en vreemde schrijvers hebben bericht, dat Koenraad ook in Friesland en in Holland, en bepaaldelijk te Leiden is opgetreden om zijn bloedig werk te verrichten. Dat bericht schijnt op louter misverstand te berusten », name-

respirare ac per hoc dignum ducentes ut onera vestra cum aliis dividantur. (*Corpus*, blz. 89, 90.)

[1] Brief van 6 Augustus 1229: Quum diversorum frequentia negotiorum a cura spiritualium, que temporalibus esset preferenda, nos efficit tardiores. (*Corpus*, blz. 74.)

[2] Zie Lea, deel II, blz. 325, noot. Het was een man van blakenden ijver en hartstochtelijke dweepzucht. Over dezen inquisiteur, zie Hausrath, *Konrad von Marburg* (Heidelberg 1861), Henke, zelfde titel (Marburg 1861), Balthazar Kaltner, *Konrad von Marburg und die Inquisition in Deutschland* (Praag 1882), alsook de merkwaardige recensie van Prof. Ch. Molinier over dit laatste werk in de *Revue historique* van Parijs (Juli 1884, deel XXV, blz. 408-414, en het kleurrijke portret bij Lea (deel II, blz. 325-328).

[3] Quia vero efficacius procedere poteris ad haeresim de illis partibus abolendam, si aliqui a te fuerint in partem hujus solicitudinis evocati, discretioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus, assumptis ad eandem solicitudinem quos noveris expedire, diligenter et vigilanter inquiras haeretica pravitati infectos in partibus memoratis, ut per illos, ad quos pertinet, zizania valeat de agro Domini extirpari. (Ripoll, deel I, bl. 20; *Corpus*, blz. 72.)

[4] W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, deel II, 3e stuk, blz. 112. De bijzonderheden over Koenraad's handelingen in Duitschland vindt men uitvoerig bij Lea, deel II, blz. 329 en volg.

lijk op eene verwarring van de *pauperes Lugdunenses* (ketters van Lyon) met de Leidenaren.

Koenraad van Marburg was in Juni 1227 de allereerste pauselijke inquisiteur. Slechts ietwat later stelde Gregorius IX enkele predikheeren te Florence en elders als geloofsonderzoekers aan [1]. Doch eerst in 1232 is er in de Nederlanden van pauselijke inquisiteurs sprake, en van dan af zijn het schier uitsluitend broeders der predikheerenorde [2].

Naar het voorbeeld van zijnen voorzaat Honorius III, had Gregorius IX de predikheeren bijzonder en herhaaldelijk in de gunst der kerkprelaten aanbevolen [3]. In zijne bul *Quoniam abundavit iniquitas* (10 Mei 1227), door hem in dat zelfde jaar tot driemaal toe en later nog verscheidene malen opnieuw afgekondigd, juichte hij, dat God, tegelijk met de verbreiding der ketters, de nieuwe orde had verwekt om de ketterijen en andere doodelijke besmettingen te onderdrukken (*tam contra profligandas hereses quam contra pestes alias mortiferas extirpandas*) [4]. Door zijne krachtige bescherming gesteund, zien wij dan ook de predikheeren in onze gewesten rechts en links hunne kloosters stichten [5].

Het allereerste bekend stuk, waarin van pauselijke inquisiteurs voor de Nederlanden gewag wordt gemaakt, is eene bul van Gregorius IX, gegeven te Rieti op den 3 Februari 1232 en gericht

---

[1] Lea, deel I, blz. 326 en deel II, blz. 329. — De pauselijke bul aangaande den eersten predikheer-inquisiteur van Florence is van den 20 Juni 1227, terwijl de bul gericht tot Koenraad van Marburg, waaruit blijkt dat hij reeds dan in Duitschland werkzaam was, van den 12 Juni van hetzelfde jaar is.

[2] Hetzelfde geldt voor al de andere landen, waarin de pauselijke Inquisitie ingevoerd werd. De Franciskanen hebben als inquisiteurs eene zeer ondergeschikte rol gespeeld. (Lea, deel I, blz. 301 en passim.)

[3] Bullen van Honorius III : Lateraan 26 April 1218, Viterbo 8 December 1219, Lateraan 4 Februari en 29 Maart 1221 ; — bullen van Gregorius IX : Anagni 28 September 1227, Lateraan 5 December 1227, Perusia 5 Maart 1229, Rome 16 Maart 1230, Perusia 21 Augustus 1231, enz. (Zie *Corpus*, blz. 73.)

[4] *Corpus*, blz. 88.

[5] Voor de stukken betreffende de stichting van het predikheerenklooster te Luik (1229-1232), zie *Corpus*, blz. 73, 74, 87. In een stuk van 6 Augustus 1229 bepaalt bisschop Jan II van Rumigny, dat die stichting geschiedt « salva nobis nihilominus jurisdictione nostra et nostrorum. »

tot den hertog van Brabant Hendrik I den Strijdlustige [1]. Na eene uitweiding over de macht des duivels, die de ketterijen heimelijk rondzaait, en over de stoutheid der ketters in het vroeger zoo diepgeloovige Duitschland, zegt de paus, dat hij zijne plichten in het uitroeien der dwalingen krachtdadig wenscht te volbrengen. Daarna herhaalt hij schier letterlijk den lof, dien hij in zijne vroegere bul *Quoniam abundavit iniquitas* aan de predikheeren toezwaaide, hen voorstellende als door God tegen de ketterij verwekt, en hij verklaart, dat hij naar het voorbeeld van Christus, die zijne twaalf apostels en twee-en-zeventig discipelen heeft uitgezonden, de broeders van de voormelde orde tegen de ketters van Duitschland (*Alemannia*) heeft aangesteld [2]. Tot verlichting zijner zonden noodigt de paus den hertog van Brabant dringend uit, om die predikheeren, ter eere van God en van den H. Stoel, goed te ontvangen en in het ongestoord volbrengen hunner zending te ondersteunen [3]. Wellicht werd deze bul, die iets van eenen omzendbrief heeft, nog aan andere Duitsche vorsten tegelijk gezonden.

In deze bul worden de kettermeesters nog niet met den naam van *inquisiteurs* betiteld ; nochtans was die naam reeds in zwang. In de strafwet tegen de ketters, door senator Annibaldus te Rome namens het volk van 's pausen hoofdstad in 1231 afgekondigd, leest men : *per inquisitores datos ab ecclesia* [4]; en deze statuten zond Gregorius IX, den 25 Juni 1231, aan den aartsbisschop van Trier en aan zijne suffraganen, waarschijnlijk ook aan al de andere Duitsche prelaten [5], om ze door de wereldlijke overheden hunner gewesten te doen naleven.

In Maart 1232 was het de beurt van keizer Frederik II om de pauselijke inquisiteurs te erkennen en te steunen; dit deed hij bij zijn bevel uit Ravenna aan de geestelijke en wereldlijke overheden

---

[1] Ripoll, deel I, blz. 37, nº 51 ; *Corpus*, blz. 82, 83.

[2] Dictos fratres contra haereticos in Alemanniam duximus destinandos. (*Corpus*, blz. 83.)

[3] Eis in his et aliis consilium, auxilium et favorem taliter impendendo, quod ipsi commissum sibi officium exequi valeant inoffense. (*Corpus*, blz. 83.)

[4] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel II, blz. 666 ; *Corpus*, blz. 79.

[5] Boehmer, *Acta*, deel II, 665 ; *Corpus*, blz. 80, 81.

van het Duitsche Rijk gezonden [1]. In dit stuk legt de keizer aan al de Duitsche ambtbekleeders den plicht op om de inquisiteurs in de kettervervolging te helpen, en hij noemt ze *inquisitores ab apostolica sede datos.* Daarop verklaart hij, dat hij de inquisiteurs der predikheerenorde en alle andere kettermeesters onder zijne bescherming neemt en hij schrijft voor, hen met hunne medehelpers overal in de Duitsche landen goed te onthalen en ter zijde te staan. Die predikheeren betitelt hij : *fratres praedicatores de ordine praedicatorum pro fidei negotio in partibus imperii nostri contra haereticos deputatos.*

Zoowel aan dit algemeen keizerlijk bevel van zijnen suzerein Frederik II als aan de tot hem persoonlijk gerichte bul van Gregorius IX (welke bul hij alleen vermeldde), gaf de hertog van Brabant derhalve gehoor, toen hij op 4 Mei 1232 uit Mirecourt een schrijven zond aan al de abten, proosten, dekens en alle andere geestelijke overheden, mitsgaders aan de rechters, burgers en alle mannen van zijn land, waarin hij den volledigen tekst der bul van 3 Februari inlaschte en hun voorschreef de predikheeren, die als pauselijke kettermeesters tot hen zullen komen, goed te ontvangen en behulpzaam te zijn [2]. Dit bevel van den Brabantschen hertog is het eerste stuk aangaande de Inquisitie, dat wij als afkomstig van eenen Nederlandschen vorst bezitten.

Of nu enkele predikheeren zich in Brabant als pauselijke inquisiteurs omstreeks dien tijd hebben aangeboden, weten wij niet ; maar in grondbeginsel en in rechte was van dan af de pauselijke Inquisitie in het hertogdom ingevoerd.

In Januari 1235 zien wij twee predikheeren van Bremen in Groningerland (afhangende van 't bisdom Munster) als inquisiteurs optreden en er tegen eenen kluizenaar van Stitswerd een kettergeding instellen en leiden. Gewapenderhand lieten zij den verdachte uit zijne kluis naar Groningen voeren ; aldaar bekende de kluizenaar veel dolingen en ontsnapte te nauwernood aan den

---

[1] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 288, 289 ; Boehmer, *Regesta imperii*, deel V, 1e stuk, blz. 385, 386, nr 1942 ; *Corpus*, blz. 84 86.

[2] Ripoll, deel I, blz. 37, 38, noot 3 ; *Corpus*, blz. 87. Ripoll zegt, dat dit stuk te Rome in 't archief der predikheerenorde werd bewaard.

brandstapel; naar zijn vroeger klooster te Rottum werd hij eindelijk gezonden ter levenslange opsluiting in eenen onderaardschen kerker [1]. De gelijktijdige [2] kronijkschrijver Emo, die ons die allereerste bekende vervolging van pauselijke inquisiteurs in de Nederlanden verhaalt, zegt niet uitdrukkelijk, dat de twee predikheeren van Bremen het ambt van inquisiteurs uitoefenden; maar uit hunne handelingen zelve blijkt het genoeg [3].

Drie jaren later, in 1238, wordt het bestaan van pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in het bisdom Luik door een officiëel stuk bewezen. In eenen openbaren omzendbrief [4], namens den proost Jan, den deken, de aartsdiakenen en het gansche kapittel *sede vacante* uitgevaardigd, en gericht tot de geestelijkheid, de kasteleinen, de baljuws, de schouten, de ridders, de meiers en de schepenen van het bisdom, wordt ter eere van Christus' vergoten bloed voorgeschreven, dat iedereen de broeders van voormelde orde, die door eene pauselijke bul met de kettervervolging gelast zijn [5], hierin met raad en daad behulpzaam wezen moet, telkens dat de inquisiteurs het zullen vragen [6].

Ook in het gedeelte der Nederlanden, dat onder de Fransche kroon en het oppergezag van den aartsbisschop van Reims stond, werd te gelijker tijd de pauselijke Inquisitie ingevoerd.

---

[1] *Emonis chronicon* bij Matthaeus, *Analecta*, deel II, blz. 95, 96 (2e uitgave van 1738); *Corpus*, blz. 102, 103. — Contra eum adeo processerunt [duo de praedicatoribus Bremensis collegii], ut ejicerent de clusa et per manum armatam Groniensium ducerent Groninge. Qui post confessionem multarum blasphemiarum vix quod non combureretur evasit, et in poenitentiam perpetuam in specu subterraneo peragandam abbati suo de Rottum redditus est.

[2] Emo stierf reeds twee jaren later, in 1237. (de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*, blz. 34 en Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, deel II, blz. 394.)

[3] Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 3e stuk, blz. 112, 113.

[4] *Corpus*, blz. 109, 110.

[5] Juxta tenorem autentici domini papae super hoc negotio promulgati . . . ad inquisitionem faciendam super hoc nefando crimine in omnibus villis et locis, de quibus viderint expedire et ad huiusmodi pestem mortiferam a Leodiensi dioecesi radicitus extirpandam. (*Corpus*, blz. 110.)

[6] Inde est quod nos omnibus et singulis per aspersionem sanguinis Jesu Christi obsecramus, monemus et districte precipimus, quatinus predictis fratribus, quotiens ab eis requisiti fueritis, ita diligenter et fideliter assistatis. (*Corpus*, blz. 110.)

Omstreeks 1233 had Gregorius IX den prior der predikheeren van Besançon met broeder Wallerius en broeder Robert gelast om naar luid van gestelde voorschriften (*sub certa forma*) de ketters van Bourgondië te vervolgen [1]. In dien tijd verstond men onder de benaming van *Burgundia* niet alleen het hertogdom Bourgondië en het vrijgraafschap (Franche-Comté), maar daarenboven nog een deel van het hooger Rhônegebied in het hedendaagsch Zwitserland en Frankrijk. Over hunne verrichtingen zond broeder Robert aan den paus een verslag [2], waaruit bleek, dat deze inquisiteur in de stad La Charité-sur-Loire wonderen verricht had. In de plaats van den prior van Besançon optredend [3], had Robert aldaar de leiding der kettervervolging op zich genomen, zoodat zijne predikingen veel bekeeringen en vrijwillige aanklachten van ketters te weeg brachten. Velen, geroepen of ongeroepen, kwamen tot hem om hem de ketterij onder al hare vormen bekend te maken ; de vader klaagde zijnen zoon, de zoon zijnen vader, de moeder hare kinderen of haren echtgenoot aan, en de schuldigen onderwierpen zich uit eigene beweging aan alle straffen en boetedoeningen. Alzoo kwam ook de verbazende uitgestrektheid der ketterij [4], die schier niet meer uit te roeien was, aan den dag, alsmede het bestaan van geheime bijeenkomsten en van Satanische voorgangers onder de ketters. Reeds over de geestelijke provinciën van Bourges, Rouaan, Tours en Sens, over geheel Vlaanderen (*per totam Flandriam*) en

---

[1] Die pauselijke bul is niet tot ons gekomen ; maar in eene latere bul (19 April 1233) zegt Gregorius IX uitdrukkelijk : Cum enim nos dudum dilectis filiis priori Bisuntino et fratri Wallerio de ordine fratrum praedicatorum ac tibi [fratri Roberto] nostris dedissemus litteris in mandatis, quod in Burgundia super crimine praenotato sub certa forma cum ipsis praequireres diligenti solicitudine veritatem. (*Corpus*, blz. 91.) Verder vindt men nog in hetzelfde stuk eene tweede even klare zinspeling op de verlorene bul : Juxta priorum continentiam litterarum. (*Corpus*, blz. 92.)

[2] Dit blijkt insgelijks uit de bul van 19 April 1233 : Sicut ex vestrarum intelleximus continentia litterarum, schrijft er de paus aan broeder Robert, waarna hij zelve den inhoud van het door hem ontvangen inquisiteursverlag opsomt. (*Corpus*, blz. 91, 92.)

[3] Tu prioris ipsius super his vices fungens. (*Corpus*, blz. 91.)

[4] Reeds op het einde der 12de eeuw en in de allereerste jaren der 13de stonden het graafschap Nevers en de stad La Charité bekend voor hunne talrijke ketters. (Lea, deel I, blz. 130.)

over andere naburige gewesten van het koninkrijk Frankrijk had die pest zich verbreid [1]. De ketters predikten alom, kregen veel eenvoudige lieden in hunne strikken en, wanneer iemand die vossen begon te vervolgen, ontliepen zij hunne straf, door naar eene andere plaats te verhuizen.

De stad La Charité-sur-Loire was niet in Bourgondië, maar in het graafschap Nevers gelegen en reeds onder het gebied van den aartsbisschop van Sens, daar zij tot het bisdom Auxerre behoorde [2]. Overigens nam de paus het van broeder Robert geenszins euvel op, dat hij buiten het hem gestelde gebied als inquisiteur werkzaam was geweest : wel integendeel. Den 19 April 1233 zond hij hem eene lange bul [3] om hem over zijne handelingen te La Charité geluk te wenschen [4] en tot volharding aan te manen. In de voormelde stad en in de omliggende gewesten moest broeder Robert met zijne twee ambtgenooten of met slechts éénen hunner, zoo de andere belet was, de kettervervolging ijverig waarnemen [5], in gemeen overleg met de bisschoppen, en hij zou dan de hulp der wereldlijke macht, zoo noodig [6], inroepen, dit alles naar luid der bul, die hem vroeger aanstelde [7]. Ten einde de taak der inquisiteurs te verge-

---

[1] Sicque ministri Satanae scelerati messi divinae semen superseminarunt iniquum per Bituricensem, Rotomagensem, Turonensem et Senonensem provincias, per totam etiam Flandriam et alia multa loca, praecipue per vicina in regno Franciae constituta. (*Corpus*, blz. 92.)

[2] Ad villam Charitatem, Autissiodorensis dioecesis. (*Corpus*, blz. 91.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 45, nr 70 ; *Corpus*, blz. 90-93.

[4] Gaudemus in Domino et in potentia virtutis ejus, illi a quo est omne datum optimum et omne donum perfectum laudes quantas possumus et gratias referentes, quod, sicut ex vestrarum intelleximus continentia litterarum, pia mater ecclesia potest his diebus ac debet merito congaudere, enz. (*Corpus*, blz. 91.)

[5] Ne igitur super his mora periculum ad se trahat, dictum negotium tuae prudentiae duximus committendum, devotionem tuam rogantes attentius et monentes et in remissionem tibi peccaminum injungentes, quatenus una cum dictis collegis tuis vel eorum altero, si ambo non poterint interesse, ac dioecesanorum consilio ad extirpandum de villa praefata et convicinis regionibus, juxta priorum continentiam litterarum, haereticam pravitatem. (*Corpus*, blz. 92.)

[6] Advocato ad hoc, si necesse fuerit, brachio seculari. (*Corpus*, blz. 92.)

[7] Te gelijker tijd zond de paus hem de statuten, die hij tegen de in schijn bekeerde, doch hervallende ketters in Februari 1233 had afgekondigd (zie *Corpus*, blz. 89, stuk nr 89) : Attentius provisurus, ne qui videntur reverti, moliantur gravius vineam Domini demoliri, unde apostolicae sedis statuta, quae super hujusmodi

makkelijken, schonk de paus ruime aflaten aan al degenen, die hunne predikingen aanhooren en hun bijstand zullen verleenen [1].

Deze uitgebreide bul van Gregorius IX toont met welke bezorgdheid en ingenomenheid hij de eerste verrichtingen zijner inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk gadesloeg. Doch, reeds zes dagen vroeger, op 13 April 1233 had hij eenen nog veel beslissenderen stap gewaagd. Door eene bul [2], gericht tot de aartsbisschoppen, bisschoppen en kerkprelaten van het koninkrijk Frankrijk, had hij hen verwittigd, dat hij de broeders der predikheerenorde met de kettervervolging in hunne gewesten gelast had, omdat zij zelve te veel andere beslommeringen hebben en het hem geraadzaam voorkomt hunne al te zware lasten te verlichten [3]. In het aanstellen dier inquisiteurs zegde de paus opnieuw het voorbeeld van Christus te volgen, die zijne twaalf apostelen en zijne twee-en-zeventig discipelen uitprediken zond. Die inquisiteurs der predikheerenorde, gemachtigd om in het koninkrijk Frankrijk en in de omliggende gewesten [4] te handelen, moeten door de kerkprelaten, ter eere van God en van den H. Stoel, vriendelijk onthaald en met raad en daad bijgestaan worden, waaruit de oprechtheid van hunnen godsdienstijver blijken zal [5]. Te gelijker tijd schreef de paus aan den prior provinciaal der predikheeren in

---

duximus promulganda, tibi sub bulla nostra transmissa inspicere poteris et ab eorum insidiis per sapientiam tibi datam a Domino praecavere. (*Corpus*, blz. 92.)

[1] Ad haec ut praemissis omnibus officium tibi cum praedictis collegis tuis commissum valeas liberius et efficacius exercere, omnibus qui ad praedicationem tuam et sociorum tuorum accesserint, praeter eos, qui super praedictis vobis auxilium, consilium praestiterint vel favorem, in hebdomada viginti dies de injuncta fide poenitentia relaxamus. (*Corpus*, blz. 92, 93.)

[2] Percin, *Monumenta conventus Tolosani*, deel III, blz. 92; *Corpus*, blz. 89, 90.

[3] Nos considerantes, . . . quod vos diversis occupationum turbidinibus agitati vix valetis inter inundantium sollicitudinum angustias respirare, ac per hoc dignum ducentes ut onera vestra cum aliis dividantur. (*Corpus*, blz. 89, 90.)

[4] Dictos fratres praedicatores contra haereticos in regno Franciae et circumjacentes provincias duximus destinandos. (*Corpus*, blz. 90.)

[5] Ideoque universitatem vestram rogamus, hortamur et monentes attente per apostolica scripta districte praecipiendo mandamus, quatinus ipsos pro reverentia divina et apostolicae sedis et nostra benigne recipientes et honeste tractantes, eis in his et aliis consilium, auxilium et favorem taliter impendatis, quod ipsi commissum sibi officium exequi valeant indefesse, et nos sinceritatis vestrae zelum possimus merito commendare. (*Corpus*, blz. 90.)

Frankrijk ten einde hem insgelijks van zijn besluit te verwittigen [1], en hem last te geven om aan eenige broeders zijner orde het ambt van inquisiteur in het koninkrijk op te dragen [2]. Aanstonds werden broeder Robert en anderen als pauselijke kettermeesters aangesteld en zij schijnen hunne inquisitoriale handelingen in Frankrijk zonder uitstel te hebben aangevangen [3].

De Fransche bisschoppen waren met het invoeren dier pauselijke inquisiteurs van de predikheerenorde in hunne bisdommen kwalijk gediend ; en daar zij zulks niet wilden toelaten, beweerden zij bij den paus, dat hunne geestelijke provinciën geenszins met ketterijen besmet waren [4]. Uit de verslagen der inquisiteurs en van elders wist Gregorius IX waarschijnlijk wel beter ; wat er ook van zij en of hij aan die bewering der Fransche bisschoppen geloof hechtte ja dan neen, toch gaf hij negen maanden later volkomen toe en vernietigde zelve zijne nieuwe inrichting der pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk. In eene bul, die hij op 1 Februari 1234 [5] tot den aartsbisschop van Reims en zijne suffra-

---

[1] Dit stuk is verloren, maar in latere bullen wordt er door den paus op gezinspeeld: Non obstantibus litteris super praemissis priori provinciali fratrum praedicatorum in Francia destinatis. (Bul van 1 Februari 1234 ; *Corpus*, blz. 95.)

[2] Dit herinnert de paus aan den aartsbisschop van Sens in zijne bul van 22 Augustus 1235 : Sane, dudum audito quod in regno Franciae haeretici subrepebant, provinciali ordinis praedicatorum in eodem regno dedimus in mandatis, ut aliquibus fratribus suis aptis ad hoc inquisitionem contra illos committeret in regno praefato. (Ripoll, deel I, blz. 80, nr 138.)

[3] Dit blijkt onder anderen uit drie latere bullen : Scripsimus dilecto filio fratri Roberto et sociis etiam, ut supersederetis a coepto negotio (21 Augustus 1235 ; *Corpus*, blz. 100) ; Scripsimus fratri Roberto et aliis, qui in commisso sibi negotio procedere coeperant (22 Augustus 1235 ; Ripoll, deel I, blz. 80) ; Scripsimus tibi et aliis fratribus tecum ad hoc negotium deputatis, ut supersederetis a coepto negotio. (23 Augustus 1235 ; *Corpus*, blz. 101.)

[4] De protesten der Fransche bisschoppen zijn verloren ; maar in latere bullen sprak er de paus heel duidelijk over : Ad aliquorum murmur, qui non patiebantur te aut fratres tuos in partibus Gallicanis ad inquirendum super haeretica pravitate procedere, quae, ut aiebant, de haeresi non fuerant infamatae. (21 Augustus 1235 ; *Corpus*, blz. 100) ; Multorum postmodum ascendente murmure astruentium de quibusdam provinciis, quod in eis hujusmodi non deberet inquisitio fieri, cum de haeresi non fuerint infamatae. (22 Augustus 1235 ; Ripoll, deel I, blz. 80.)

[5] P. Varin, *Archives administratives de la ville de Reims*, deel I, tweede stuk, blz. 573, 574 ; *Corpus*, blz. 94, 95.

ganen richtte en die hij drie dagen nadien ook aan den primaat van Sens zond, herinnerde hij hoe hij eenigen tijd te voren, hoorende van de vreeselijke verbreiding der ketterij in Frankrijk, aan den prior provinciaal der predikheeren geschreven had om broeders zijner orde met het ambt van inquisiteurs in dat koninkrijk te bekleeden. Zulks doende, zegde de paus, had hij slechts die gewesten in 't oog, welke met ketterij besmet waren ; heeft men zijn bevel anders opgevat, dan is zulks tegen zijne bedoeling gebeurd, hetzij uit onkunde hetzij uit bedrog [1]. Dien ten gevolge verklaarde hij zijne besluiten voor de aartsbisdommen Reims en Sens in te trekken [2], aangezien de zuiverheid van het geloof er ongeschonden was gebleven, dank aan den ijver van de prelaten en van hunne voorzaten. Gelijk vroeger moeten die kerkvoogden, ieder in zijn aartsbisdom, voor de uitroeiing der ketterij blijven zorgen. Nochtans kon de paus niet nalaten hun ten slotte op het hart te drukken, dat de predikheeren een zuiver leven leidden in overeenstemming met hunne leeringen en daardoor voor de kettervervolging bijzonder aangewezen waren ; ook raadde hij hun krachtig aan die broeders daartoe te gebruiken, waar het pas gaf [3]. Die laatste regels der bul zijn bijna als eene kleine wraakneming van den paus over de wederspannige bisschoppen, wier handel en wandel niet altijd zuiver waren noch in overeenstemming met hetgeen zij aan de geloovigen leerden. Men ziet er tevens hoe nauw de predikheeren hem als inquisiteurs aan het hart lagen, daar hij over hen

---

[1] Porro nec fuit mandantis intentio nec voluntas scribentis hoc habuit, ut super aliis provinciis praeterquam de haeresi infamatis ad eos scripta hujusmodi emanarent ; et si forte contrarius fuerit subsecutus eventus, credimus quod hoc ignara occupatio fecerit vel dolosa subreptio procurarit ; ac ideo ea volumus effectu carere, quibus [causa] non fuit efficiens intentio mandatoris. (*Corpus*, blz. 95.)

[2] Non obstantibus litteris super praemissis priori provinciali fratrum praedicatorum in Francia destinatis, quas quantum ad ipsam provinciam revocamus. (*Corpus*, blz. 95.)

[3] Caeterum quod dicti fratres eo sunt ad confutandos haereticos aptiores, quo magis in eis vivificat vita doctrinam et doctrina vitam informat, dum hoc in eorum moribus legitur quod sermonibus explicatur, negotio fidei credimus expedire, ut eos ad extirpandos errores perversorum dogmatum, sicut expedire videretis, advocetis. (*Corpus*, blz. 95.)

niet zwijgen kan, zelfs in de bul waarbij hij ze moet prijsgeven aan den naijver der prelaten.

Eenige maanden verliepen, ja meer dan een jaar ging voorbij ; doch de overwinning der Fransche bisschoppen was van korten duur. Reeds in Augustus 1235 herriep Gregorius IX zijne herroeping en voerde hij opnieuw zijne pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde voor het koninkrijk Frankrijk in. Gevoelde de paus zich nu sterk genoeg om de misnoegdheid en den onwil der Fransche kerkvoogden te trotseeren ? Of was hij in Februari 1234 door hunne plechtige bevestigingen aangaande den waren stand der zaken verschalkt geweest en had hij wellicht sindsdien ondervonden hoezeer zij hem bedrogen hadden, toen zij beweerden, dat er in hunne bisdommen geene ketters te vinden waren ? Hoe het zij, drie schier gelijkluidende bullen vaardigde Gregorius IX te Perusia den 21, 22 en 23 Augustus 1235 achtereenvolgens uit, om zijne pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk voor goed te vestigen.

In de eerste dier bullen [1] richtte hij zich tot den prior provinciaal der predikheerenorde in Frankrijk om hem te bevelen, dat hij broeder Robert en eenige andere bekwame broeders met het ambt van inquisiteur over het gansche koninkrijk (*per universum regnum Franciae passim*) zou bekleeden. Vroeger was Robert daar alleen mede gelast ; doch hij heeft hulp en steun noodig en daarom moeten met hem nog andere predikheeren aangesteld worden, die de kettervervolging in overleg met de bisschoppen, de monniken en de wijze lieden voorzichtig zullen in handen nemen [2]. In de derde bul [3] richtte hij zich tot broeder Robert in persoon om hem nage-

---

[1] Ripoll, deel I, blz. 80, nr 37 ; *Corpus*, blz. 100, 101.

[2] Vidimus eidem fratri denuo injungendum, ut adversus manifestas insidias tanquam miles strenuus aggressionis in Inquisitionis negotio laxet habenas ; sed, quia non solet dux solus ad bella procedere, ac velut urbs fortis est frater adjuvatus a fratre, praesentium tibi auctoritate praecipimus, quatenus dicto fratri Roberto et aliquibus aliis fratribus, quos ad hoc idoneos videris negotium Inquisitionis dictae committas, qui per universum regnum Franciae passim contra haereticos cum praelatorum et aliorum fratrum religiosorum, sapientium quoque consilio, ea cautela procedant, ut innocentia non pereat et iniquitas non remaneat impunita. (*Corpus*, blz. 100, 101.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 81, nr 139 ; *Corpus*, blz 101, 102.

noeg hetzelfde met bijna dezelfde woorden mede te deelen. Hij wees hem daarenboven op Christus' voorbeeld en maande hem aan, zoo noodig, een martelaar van het geloof te worden in het vervolgen der ketters van de aartsbisdommen Sens en Reims en van de andere geestelijke provinciën van het koninkrijk Frankrijk [1]. In beide stukken koelde de paus onbewimpeld zijnen wrok tegen de bisschoppen, die hem zijne vroegere regeling der Inquisitie hadden doen intrekken. Hunne tegenkantingen noemde hij met minachting *aliquorum murmur* ; de bisschoppen wilden geene inquisiteurs dulden (*non patiebantur*) ; hunne bisdommen waren zuiver van ketterij, zoo zij zegden (*ut ajebant !*) ; en nochtans, in alle hoeken van het koninkrijk Frankrijk zag men te gelijk zulke eene menigte venijnige slangen aan het koken en zulk eenen etter van ketterij aan 't vloeien gaan, dat de paus zoo iets in geweten niet verder dulden kon noch langer talmen mocht [2].

Hier en daar wat zachter in de keus der bewoordingen, maar niet minder streng was de tweede der drie gelijktijdige bullen [3], die tot de aartsbisschoppen van Reims en van Sens gericht was [4]. De paus spaarde hun noch de herinnering aan hunne tegenkanting tegen de inquisiteurs op grond dat hunne bisdommen vrij van ketterij waren, hetgeen geheel anders is gebleken te zijn, noch het verder relaas van al het gebeurde ; en hij besloot met een uitdrukkelijk bevel om zonder eenig uitstel met broeder Robert en de andere aan te stellen predikheeren tegen de ketters te velde te trekken, naar luid der statuten van het algemeen concilie en van den H. Stoel. Ter loops zwaaide hij Robert den hoogsten lof toe

---

[1] Per Senonensem, Remensem et alias provincias regni Franciae passim. (*Corpus*, blz. 101.)

[2] Verum, quia postmodum, eo revelante interiora parietis, qui tenebrarum producit opus in lucem et ad vindictam, cum vult, exigit umbram mortis, tanta de universis regni Franciae partibus ebullire dicitur venenatorum multitudo reptilium et haeresum sanies scaturire, quod amodo sic non possunt haec salva tolerari conscientia sicut nec aliqua tergiversatione celari. (*Corpus*, blz. 100, 101.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 80, nr 138. (Zie *Corpus*, blz. 100, noot 1.)

[4] Wij bezitten slechts het bewijs, dat die bul van 22 Augustus 1235 aan den aartsbisschop van Sens werd gezonden ; maar ongetwijfeld ontving haar ook zijn ambtgenoot van Reims, daar de bul aan broeder Robert hem aanstelt voor beide aartsbisdommen.

en verklaarde, dat de bisschoppen met raad, daad en gunst de inquisiteurs der predikheerenorde moesten helpen [1].

De drie bullen van Perusia schijnen geene openlijke tegenkanting vanwege de Fransche bisschoppen ontmoet te hebben, zoodat de pauselijke inquisiteurs van Gregorius IX en van zijne opvolgers naast de kerkprelaten in het koninkrijk ongestoord voor de kettervervolging (van Augustus 1235 af) zijn werkzaam geweest.

[1] Fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus, omni mora et occasione cessantibus, per te ipsum et fratrem Robertum, ordinis praedicatorum, cui tam specialem gratiam contulit Dominus, ut omnis venenator extimeat cornu ejus, ac per alios fratres praedicatores nostros et per alios, qui ad hoc idonei videbuntur, festines secundum statuta Concilii generalis et alia noviter contra haereticos edita procedere in Inquisitionis negotio et ad Dominicum certamen accingi, praestans fratribus memoratis in eadem prosecutione consilium, auxilium et favorem.

VIERDE HOOFDSTUK

DE HANDELINGEN DER PAUSELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

Al dadelijk zag men broeder Robert in Noord-Frankrijk en in den Zuid-Westelijken uithoek der Nederlanden als algemeen pauselijke inquisiteur voor het koninkrijk Frankrijk ijverig optreden.

Op het einde van 1235 was hij van La Charité-sur-Loire, waar hij met goedkeuring van koning Lodewijk IX den Heilige handelde [2], naar het Noorden getrokken en had te Châlons-sur-Marne, in tegenwoordigheid van meester Philips, kanselier van Parijs, veel ketters laten verbranden, waaronder hunnen hoofdman, den barbier Arnolinus [3]. Van Châlons-sur-Marne begaf zich de inquisiteur meer Noord-Westwaarts naar het gebied der Somme en hij hervatte zijne kettervervolging te Péronne. Van dan af volgen wij hem op het spoor, dank aan de omstandige aanteekeningen der berijmde Fransche kronijk van den tijdgenoot Philips Mousket [4],

---

[1] Over de werkzaamheid van broeder Robert zie de merkwaardige verhandeling van Julius Frederichs, *Robert le Bougre, premier inquisiteur général en France* (ter pers).

[2] Fransche berijmde kronijk van den tijdgenoot Philips Mousket, v. 28881-2 : Par la volente dou Roi/ De France, ki len fist otroi. (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 804.) Voor Mousket volgen wij natuurlijk dien tekst.

[3] Kronijk van den tijdgenoot Albericus Trium Fontium, die in Champagne tusschen 1232 en 1252 schreef, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIII, blz. 936 ; *Corpus*, blz. 638.

[4] Gedeeltelijk door Holder-Egger in de *Monumenta* XXVI uitgegeven ; eene volledige, doch zeer gebrekkige uitgave gaf de Reiffenberg in de *Collection des chroniques belges* (1836, 1838).

die in 1236 te Doornik leefde en met groote belangstelling de handelingen van broeder Robert heeft geboekt. Aangevuld door de berichten van eenige andere tijdgenooten, zal die schilderachtige naïeve kronijk ons het geheele tafereel dier verschrikkelijke ketterjacht ophangen.

Te Péronne, in de stad (*dedens le ville*), liet hij drie mannen (Robert en Mattheus van Lauvin [1] en Pieter Malkasin of Markasin) alsmede twee vrouwen (de echtgenooten der twee laatsten) verbranden. 's Anderendaags reisde hij naar Elincourt [2], dicht bij Kamerijk, en liet er op gelijke wijze vier edellieden (*signours*) ter dood brengen, hetgeen het getal der verbranden tot negen stijgen doet. De dochter van Mattheus van Lauvin was ook aangehouden geworden; maar, daar zij zwanger was, werd zij niet dadelijk verbrand. Wanneer de koningin van Frankrijk het vernam, smeekte zij hare genade af, dewijl de ketterin eene schoone vrouw was en daarenboven de echtgenoote eens ridders. Men zond haar naar een klooster. Intusschen was Boudewijn, zoon der verbrande echtgenooten Markasin, op eenen goeden morgen naar Valencijn gevlucht; doch hij werd er gevangen genomen en naar Kamerijk gevoerd, waar hij ter beschikking des konings werd bewaard en waar broeder Robert weldra aankwam met eene gewapende lijfwacht, die de koning hem gegeven had, opdat men hem geen kwaad zou doen [3]. Ook de bisschop van Kamerijk, Godfried des Fontaines, had soldaten te zijner beschikking [4]. Steunende op die gewapende macht, spande Robert aanstonds te Kamerijk zijn kettergericht in.

Verscheidene ketters werden dan ook in die stad door zijn toedoen verbrand, wellicht alle op dezelfde plaats en op dezelfden dag, die de zondag 16 Februari 1236 moet geweest zijn [5]. Waarschijn-

---

[1] Lauvin of Lauwin is een dorp dicht bij en ten Westen van Dowaai gelegen.

[2] Mousket schrijft *Heldincourt*. Die plaats heet nu *Elincourt* en is in het kanton Clary, arrondissement Kamerijk, gelegen. Niet *Honnecourt* (de Reiffenberg) noch *Houdaincourt* (Lea).

[3] De Pieronne a Cambrai sen vint / Cil Robiers, o lui siergans vint; / Quar li rois le faisoit conduire, / Pour cou con ne li vosist nuire.

[4] Li vesques Godefrois ausi / I ot siergans, jel sai de fi.

[5] Mousket zegt: « Ce fu le jour de grant quaresme », d. i. de eerste zondag van den vasten (*Quadragesima* of *dominica Invocavit*). J. Fredericls heeft

lijk ook gebeurde die verbranding op de meest plechtige wijze, daar Hendrik, aartsbisschop van Reims, en zijne suffraganen Walter, bisschop van Doornik, Asso, bisschop van Atrecht, en Nikolaas, bisschop van Noyon, tegenwoordig waren [1]. Het zou aldus een echt auto-da-fe zijn geweest.

Onder de verbrande ketters bevond zich eene bejaarde vrouw, Aleidis [2] genaamd, die tot dan toe door hare groote godvruchtigheid iedereen had weten te verschalken. De dochter eener gravin en andere aanzienlijke personen uit den omtrek, ja de bisschop en de geestelijkheid zelve beschermden haar, en velen gaven haar geld om het in aalmoezen uit te deelen; men dacht, dat zij uit boetvaardigheid een haren hemd droeg. Tot aan de stad Auxerre, d. i. vijftig uren in het ronde, strekte zich de faam harer heiligheid uit. Van haar werd verteld, dat zij eens op de straat eenen wijnroeper zijne waar hoorde aanprijzen, schreeuwende : « Goede wijn, allerbeste wijn, kostelijke wijn ! » Maar zij gaf hem geld om in de plaats van die woorden, geheel de stad Kamerijk door, luidkeels te gaan roepen : « Heilige God, barmhartige God, goede en allerbeste God ! » en zij volgde hem op de hielen, steeds herhalende : « Die man heeft gelijk, die man zegt de waarheid », waarmede zij veel menschelijken lof inoogstte [3].

Maar broeder Robert, die zelf gedurende lange jaren in de ketterij geleefd had, zoodat hij er zijnen bijnaam van *le Bougre*

---

bemerkt, dat Holder-Egger zich vergist heeft met den datum van 25 Februari op te geven; dat is de dag waarop *grant quaresme* het jaar te voren viel, maar niet in 1236.

[1] Li arcevesques, bien le sai, / Et Watiers vesques de Tournai / Et cil dArras et de Noion / Furent a lenquisicion.

[2] *Alaydis* bij Albericus Trium Fontium ; *Aelais* bij Mousket.

[3] Similiter in Cameraco multi comprehensi sunt, inter quos vetula quedam, Alaydis nomine, qui videbatur et credebatur esse valde religiosa et elemosinaria ultra modum, tandem accusata et comprehensa est. De ista dictum est, quod quadam die per illum, qui clamabat per civitatem : *Vinum bonum, vinum optimum, vinum pretiosum*, dato pretio fecerit clamari : *Deum pium, Deum misericordem, Deum bonum et optimum*, per totam civitatem ipsa sequente et affirmante : *Bene dicit, verum dicit*. Et hoc totum fecit causa laudis humane, ut post apparuit. (Albericus Trium Fontium, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIII, blz. 936 : *Corpus*, blz. 638.)

aan ontleende [1], en die daarom al de listen der duivelsche secten haarfijn kende, ontmaskerde die oude trouwelooze tooverheks, die in den grond noch aan God noch aan zijn gebod geloofde [2].

Veel andere ketters werden te gelijk met haar gevat, die buiten hunne dolingen zeer aanbevelenswaardig waren, maar die in hunne boosheid door 's duivels listen bleven volharden [3]. Zelfs drie schepenen, zeer invloedrijke mannen, bevonden zich in dat geval [4]. Ook andere vrouwen dan Aleidis had men aangehouden [5]. Mousket schijnt te zeggen, dat het gezamenlijk getal der te Kamerijk tot pulver verbrande [6] ketters tot twintig beliep [7], waaronder of daarenboven twee gebroeders uit het dorp Mastaing [8]. Albericus Trium Fontium zegt eenvoudig, dat Aleidis met nagenoeg twintig ketters werd verbrand [9]. Maar ook andere straffen werden op een gedeelte

---

[1] Frater Robertus, qui hoc tempore per Galliam haereticos comburebat, cum esset vir magnae religionis apparens et non existens, circa tempus magni concilii [1215] apostavit secutusque mulierculam Manichaeam Mediolanum abiit et factus est de secta illa pessima per annos viginti, ita quod inter eos fuit perfectissimus; qui de novo resipiscens ad mandatum papae permultos haereticos denudavit; per solam loquelam et per solos gestus quos habebant haeretici, deprehendebat eos. (Albericus Trium Fontium; *Corpus*, blz. 97, noot 1.) — Evenzoo zegt Mousket: Et si eust este par dis ans / En la loi de mescreandise / Pour cognoistre et aus et lor guise. — De Engelsche monnik en tijdgenoot Matthaeus Parisiensis zegt ook in zijne *Chronica majora*: Diligenti ministerio et indefessa praedicatione minorum et praedicatorum et theologorum, praecipue fratris Roberti de ordine praedicatorum (qui cognomento *Bugre* dicebatur, quia ab illo conversus habitum suscepit praedicatoris, qui malleus haereticorum dicebatur,) confusa est eorum superstitio et error deprehensus. (*Corpus*, blz. 97.) — En wat verder schrijft dezelfde Matthaeus Parisiensis nog: Ipsemet enim Robertus memoratus, antequam habitum religionis suscepisset, Bugarus extiterat; quapropter omnes eorum complices noverat et factus est eorum accusator, malleus et inimicus familiaris. (*Chronica majora* of *Historia major* ad annum 1238; *Corpus*, blz. 112.)

[2] Cele vious desloiaus sorciere / Qui plus avoit de quarante ans, / Ne crei Dieu et ses comans.

[3] Et autres de moult bonne ciere, / Fins courtois en toute maniere, / Fors tant que en Dieu ne creirent, / Prist on asses lors et enquirent; / Mais anemi si les tenoient, / Qua Dieu repairier ne voloient.

[4] Quil en i ot trois moult vallans, / Ki furent eskievin esliut.

[5] Et si out femes prises.

[6] Ars en poure.

[7] Vingt en i eut, si con jaesme; / Ce fu le jour de grant quaresme.

[8] Ousi doi frere de Masteng / Furent ars pour tel entreseng. — Mastaing is een dorp bij Bouchain, tusschen Kamerijk en Valencijn gelegen.

[9] Ista itaque combusta fuit cum aliis fere 20.

der aangehoudene verdachten toegepast. Een-en-twintig (of achttien [1]) werden in den kerker gelaten, terwijl drie vrouwen tot God bekeerd werden en een uitwendig teeken (*signum, ensignies*) dragen moesten [2]. Anderen werden naar Dowaai gevoerd, waar reeds ketters gevangen zaten [3] en waar de inquisiteur kort daarop zijne ketterjacht ging voortzetten.

Aan het verblijf van broeder Robert met zijne medehelpers der predikheeren te Kamerijk moet waarschijnlijk het voorgevallene worden vastgeknoopt, dat ons door zijnen ordebroeder en tijdgenoot Thomas Cantipratanus, in zijn bekend boek *Bonum universale de apibus*, wordt verhaald [4]. In de omstreken van Kamerijk, zegt hij, was er een zekere Ægidius Boogris, een zeer listige ketter, die vreesde door de predikheeren onderzocht en verbrand te worden [5]. Om aan hunne aandacht te ontsnappen, veinsde hij van den duivel bezeten te zijn en liet zich geboeid naar Asper in de kerk van S^t^. Achadrus, die de bezetenen genas, door eenige vrienden voeren. Een bezeten geestelijke, die daar ook geboeid in de kerk lag, om zijne genezing van den Heilige af te smeeken, vernam wat er gaande was. Den volgenden nacht werd door God's wil die geestelijke van zijne boeien bevrijd; aanstonds stapelde hij boven en rondom den gebonden ketter alles wat er in de kerk aan brandbare stoffen te vinden was, en stak er het vuur in bij middel der altaarlamp. Ægidius Boogris, die eerst meende dat het gekkenspel was, begon nu luidop te schreeuwen; de wachters kwamen toegeschoten, maar de geestelijke greep naar een zwaard, verdreef de wachters en liet den ketter tot pulver verbranden. God beloonde hem door hem op staanden voet van den duivel te verlossen!

---

[1] Albericus: Et 21 inclusi sunt; Mousket: Et dis et huit en laissa on / Encore arriere en la prison.

[2] Si ot trois femmes ensignies, / Ki furent a Dieu converties.

[3] Et sen eust menes a Dowai, / U pris en avoit, bien le sai.

[4] *Corpus*, blz. 105; aangehaald uit Thomas Cantipratanus door den predikheer H. Choquet (*Sancti Belgii ord. pr.*, enz., blz. 272) en verkort in het *Catalogus hereticorum* (1526) van den predikheer Bernardus Lutzenburgus, die den Kamerijkschen ketter *Eligius* noemt.

[5] Metuens inquiri et comburi a fratribus praedicatoribus, qui in dicta civitate [Cameracensi] eo tempore plurimos comburebant.

Te Dowaai aangekomen, bevond zich broeder Robert op het grondgebied van het graafschap Vlaanderen. Tien oude vrouwen en mannen liet hij er verbranden; andere verdachten van beider kunne werden tot betere gevoelens gebracht, kort geschoren en veroordeeld om op borst en rug een kruisteeken te dragen, terwijl anderen in steenen kerkers tot boetedoening opgesloten werden [1]. In eene gelijktijdige aanteekening van een oud handschrift der kerk van St. Amatus te Dowaai [2], dat *Liber argenteus* genoemd werd, vindt men opgegeven, dat de verbranding der tien ketters aldaar op 2 Maart 1236, zijnde eenen zondag, plaats had, buiten de stad bij de Olivetenpoort, op den weg die naar Lambres [3] gaat. Nogmaals moet het een plechtig auto-da-fe geweest zijn, daar die openbare halsrechting, evenals die te Kamerijk, bijgewoond werd door den aartsbisschop van Reims en door zijne suffraganen van Kamerijk, van Atrecht en van Doornik; nog meer, Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en van Henegouwen, was er ook aanwezig alsmede, natuurlijk, de algemeene pauselijke inquisiteur Robert, die het kettergericht had geleid [4]. Gelijk voor het auto-da-fe te Kamerijk was hier een zondag voor de strafuitoefening der Inquisitie uitgekozen, ten einde al de inwoners van Dowaai en van de omliggende dorpen in de gelegenheid te stellen om, zonder hun werk te verletten, dit stichtelijk schouwspel te komen bijwonen, zooals een jezuiet der 17[de] eeuw bij het vermelden dier feiten doet opmerken. Dezelfde latere geschiedschrijver, die wellicht hiervoor eene verlorene kronijk heeft geraadpleegd, zegt ook, dat Johanna van Constantinopel omringd was van talrijke

---

[1] Qui vielles femmes que viellars / En i ot a Douwai dis ars; / Et sen i eut de converties, / Femes et hommes del pais, / Qui furent bien haut roegnie, / Devant et derriere croissie. / Et si en fist on enmurer / Pour repentir et pour durer.

[2] *Notae Sancti Amati Duacensis* uitgegeven door G. Waitz in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIV; *Corpus*, blz. 105 en 639.

[3] Een dorp ten Westen van Dowaai gelegen.

[4] Praesentibus venerabilibus Dei gratia archiepiscopo Remensi, Assone episcopo Atrebatensi, Waltero episcopo Tornacensi et fratre Roberto ordinis fratrum praedicatorum tunc temporis habente potestatem a domino papa capiendi haereticos, de consensu episcoporum praedictorum, et praesente Joanna comitissa Flandriae et Hannoniae.

edellieden uit hare graafschappen [1]. Evenals haar voorzaat graaf Philips van den Elzas in 1182 te Atrecht, had aldus de regeerende Vlaamsche gravin de openbare uitoefening der Inquisitie in hare landen door hare tegenwoordigheid willen steunen. Albericus Trium Fontium getuigt daarenboven, dat broeder Robert ook in de omstreken van Dowaai werkzaam was en dat hij in die stad en daaromtrent in het geheel een goede dertig ketters liet verbranden [2].

Van Dowaai spoedde broeder Robert zich naar Rijsel, waar er naar alle waarschijnlijkheid juist op dat oogenblik eene groote jaarmarkt werd gehouden. Vooral vervolgde hij er de kooplieden, die een zwervend leven leidden om van markt tot markt te gaan [3]. Onder de aangehoudenen bevond zich een zekere Robert de le Galie, die door zijne gebeden aan de Maagd Maria zou verlost geweest zijn en in bedevaart naar Constantinopel gezonden, ondanks eenen persoonlijken wrok, dien de inquisiteur tegen hem opgevat had om der wille van eene edelvrouw van Milanen [4]. Ook in de omliggende plaatsen liet de pauselijke inquisiteur eenige ketters verbranden of kerkeren, als te Ascq, Lers en Touflers [5]. Daar insgelijks was de verbranding indrukwekkend : een rouwtooneel, zegt Mousket voor de schuldigen en tevens eene groote

---

[1] Junxit eis sese Joanna Flandriae princeps, multa ditionum suarum septa nobilitate. Quoue plus terroris hominum multitudini incuteretur, delectus est supplicio dies Dominicus Maio (*sic*) mense, uti cives omnes ac vicinorum incolae locorum ab operibus feriati spectaculum usurparent. Ergo tot viris nobilissimis et innumeris hominum turbis adstantibus, extra portam Oliueti, qua Lambras tendebatur, illi flammis iniecti absumptique sunt. (J. Buzelin, *Annales Gallo-Flandriae* (1624), blz. 270 ; *Corpus*, blz. 98.)

[2] Et in Duaco et circa partes illas bene 30 combusti sunt. (*Corpus*, blz. 639.)

[3] Et a Lille ot pris marceans, / De fieste en fieste ades errans.

[4] Ziehier de duistere regels van Mousket : Robiers i fu de le Galie / Pris, retenus en celle fie ; / Mais Dameldieux len delivra, / Quil moult docement en pria ; / Quar il avoit preudom este, / Mais les femes avoit ame. / Pour une dame de Melans / Li fu frere Robiers nuisans, / Et dist quen cor le conparroit, / En son pais, sil i venoit. / Robiers le fri del esprivier, / Qui puissedi compra moult cier. / Envoïes en fu en escil / Droit en Constantinoble ensi.

[5] Sen ot pris a Ask et a Lers / Et en la vile de Touflers ; / Sen i ot denmures et dars, / Plains de cele malise et dars. — Deze drie dorpen zijn tusschen Rijsel en de tegenwoordige Belgische grens gelegen, de twee laatste op die grens zelve.

vreugde om het aan te zien voor degenen, die bedachten, dat zonder die strafoefeningen geheel het land door de ketters vergiftigd en bedorven zou zijn geworden [1].

In den tijd van twee of drie maanden had broeder Robert, naar het zeggen van den Engelschen tijdgenoot Matthaeus Parisiensis, ongeveer vijftig ketters laten verbranden of levend begraven : « Infra duos vel tres menses circiter quinquaginta fecit incendi vel vivos sepeliri. [2] » Doch geene enkele andere gelijktijdige bron spreekt van de levend begraving, die Godtergende straf, welke later in zekere bloedplakkaten van keizer Karel V tegen de kettersche vrouwen der 16de eeuw in de Nederlanden werd voorgeschreven. Integendeel spreekt Albericus alleen van *inclusi* en Mousket van *enmurés*, hetgeen te dien tijde beteekende, dat men geworpen werd in eenen kerker, waarvan de poort toegemetseld werd en waarin slechts een venstergat lucht en licht verschafte. Die straf is reeds erg genoeg ! Matthaeus Parisiensis voegt er bij, dat de kettervervolgingen van broeder Robert vooral geduchtig waren in Vlaanderen, waar de inwoners zich meer dan elders schuldig maakten aan woeker, en dat de inquisiteur de hulp der wereldlijke macht niet te vergeefs had ingeroepen, ja zelfs geldelijke toelagen van den Franschen koning Lodewijk den Heilige gekregen had [3]. Eene andere gelijktijdige bron stipt ook aan, dat de goederen der verbrande ketters door de wereldlijke macht aangeslagen werden [4].

Volgens de aanteekening van dezelfde gelijktijdige kronijk [5], zou

---

[1] Moult i eut grant duel a lardoir, / Mais cou fu grans joie pour voir ; / Quar il euissent enpuisnie / Tout le pais et engignie.

[2] *Chronica majora* ad annum 1236 ; *Corpus*, blz. 97.

[3] Praecipue tamen in Flandria, ubi de more solebant incolae usurarum vitio plus caeteris nationibus diffamari . . . . Adjutus et bracchio saeculari et domino rege Francorum impendente subsidium, fecit idem frater Robertus incendiis incinerari. (*Corpus*, blz. 112.)

[4] Alii vero, qui heresibus renuntiari noluerunt, igne consumpti sunt et bona ipsorum a secularibus potestatibus sunt recepta. (*Annales S. Medardi Suessionenses* ad annum 1236, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 522, en bij d'Achery, *Spicilegium*, deel II, blz. 491.)

[5] *Annales S. Medardi Suessionenses* in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 522 : Non solum istud factum est in isto anno [1236], sed ante per tres continuos annos et post per quinque continuos annos et plus.

die kettervervolging nog vijf jaren en meer na 1236 hebben geduurd. In het bisdom Atrecht was broeder Robert als algemeen inquisiteur vóór April 1244 inderdaad ook nog werkzaam geweest, zooals blijkt uit eene verklaring[1] van Asso, bisschop van Atrecht, die herinnert, dat broeder Robert, dien hij *judex delegatus contra hereticos in regno Franchie* noemt, een kettergericht tegen eenen zekeren Hendrik Hukedieu ingesteld had. Meermaals had hij dezen ketter ingedaagd om vóór hem zijne onschuld te komen bewijzen in eene verzekerde plaats, die hij bereid was hem aan te duiden. In een openbaar sermoen herhaalde broeder Robert deze indaging en riep hem op om in Champagne vóór hem te verschijnen; doch, nadat Hukedieu binnen den gestelden tijd niet verschenen was, hield de inquisiteur een ander openbaar sermoen te Atrecht, riep Hukedieu tot ketter uit en sloeg hem met al zijne aanhangers en begunstigers in den ban der Kerk.

Naar het zeggen van eenen Atrechtschen predikheer der 17de eeuw, zou in 1238 de Inquisitie te Atrecht in het klooster zijner orde, gezegd *Convent de Bonnes Nouvelles*, ingericht zijn geworden [2]. Dit kan wellicht ook het werk geweest zijn van den inquisiteur Robert.

Wat er ook van zij, broeder Robert verdwijnt plotseling uit de

---

[1] Archief van het Noorder-Departement te Rijsel, *Chambre des Comptes de Lille*, B 1593, premier cartulaire d'Artois, pièce 118; *Corpus*, blz. 115, 116.

[2] Die predikheer (Vincentius Willart), die eene Fransche vertaling van het *Bonum universale de apibus* bezorgde, leidt aldaar de bekende geschiedenis van Ægidius Boogris aldus in: « Voyons icy un merveilleux jugement de Dieu, exécuté par un insensé ou obsessé contre un méchant hypocrite heretique, lorsque les Freres Prescheurs travailloient efficacement avec les Evesques de Cambray et d'Arras pour leur conversion ou pour en affranchir et purger l'Eglise; à cette fin *l'inquisition ayant esté instituée et establie en nostre Convent de Bonnes Nouvelles lez Arras l'an 1238*, elle y persevera depuis jusqu'à l'an 1560, le dernier Inquisiteur et Prieur de ce Couvent appelé Thomas a Capella en ayant fait les fonctions à Bruxelles contre un certain Predicateur qui prescha de ces erreurs. » (*Le bien universel* ou les abeilles mystiques du célèbre docteur Thomas de Cantimpré, de l'ordre des Freres prescheurs, evesque et suffragant de Cambray, traduit de latin par R. P. Frere Vincent Willart d'Arras et de mesme ordre (Brussel 1650), blz. 358. — Over dien zestiendeeuwschen inquisiteur Thomas a Capella kan men mijne *Travaux du cours pratique de l'Université de Liège* (deel II, blz. 94, 95) raadplegen.

geschiedenis na zijne hardnekkige ketterjacht van 1236 en wellicht volgende jaren in onze gewesten. Mag men Matthaeus Parisiensis gelooven, die overigens eenen zekeren wrok tegen onzen algemeenen pauselijken inquisiteur schijnt te voeden, dan zou broeder Robert zijne onbeperkte macht weldra misbruikt hebben, de palen der bescheidenheid te buiten gegaan zijn, hoogmoedig en onrechtvaardig geworden zijn en de goeden met de boozen, de onschuldigen met de schuldigen getroffen hebben, zoodat de paus hem zijne inquisitoriale macht ontnemen moest en hem zelfs later tot levenslange gevangenschap zou veroordeeld hebben wegens zulke erge misdaden, dat de Engelsche kronijkschrijver verklaart er liever over te zullen zwijgen [1]. Spondanus en Raynaldus, in hunne bekende voortzettingen van Baronius' *Annales ecclesiastici*, hebben het verhaal van Matthaeus Parisiensis zonder aarzelen overgenomen, alsook Wadding in zijne *Annales minorum*. Integendeel hebben de predikheeren hun best gedaan om de laatste levensjaren van hunnen ordebroeder Robert van die smet wit te wasschen. Hunne verzinsels zijn echter zoo zwak, dat zij het stellige getuigenis van eenen goed ingelichten tijdgenoot niet ontzenuwen kunnen [2].

Buiten broeder Robert lieten de pauselijke inquisiteurs in de Nederlanden tot op 't einde der 13de eeuw weinig van zich hooren. Het is onbekend, of degenen, die door paus Gregorius IX in zijne bul van 3 Februari 1232 aan den Brabantschen hertog en door dezen vorst wederkeerig (4 Mei 1232) aan de geestelijke en wereldlijke overheden van zijn hertogdom zoo warm aanbevolen werden [3], ooit iets in onze gewesten verricht hebben. In Januari 1235 hooren wij van twee predikheeren uit Bremen, die blijkbaar als pauselijke inquisiteurs in Groningerland optraden en er eenen

---

[1] Tandem vero abutens potestate sibi concessa et fines modestiae transgrediens et justitiae, elatus, potens et formidabilis, bonos cum malis confundens involvit et insontes et simplices punivit. Auctoritate igitur papali jussus est praecise, ne amplius in illo officio fulminando desaeviret. Qui postea manifestius clarescentibus culpis suis, quas melius aestimo reticere quam explicare, adjudicatus est perpetuo carceri mancipari. (*Chronica Majora* ad annum 1238; *Corpus*, blz. 112.)

[2] Zie het boekje van den predikheer Choquet, *Sancti Belgii ordinis praedicatorum*, enz., 1618, blz. 272, 273, en het standaardwerk der broeders Ripoll en Bremond, *Bullarium ordinis fratrum praedicatorum*, 1729-1740, deel I, blz. 81.

[3] Zie hierboven, blz. 40.

verdachten kluizenaar van Stitswerd vervolgden. Deze ontliep met moeite den brandstapel, maar werd, zijn leven lang, in zijn vroeger klooster te Rottum opgesloten in eenen onderaardschen kerker [1]. In 1238 stelt men vast, dat er in 't bisdom Luik pauselijke inquisiteurs waren [2]; maar van hunne handelingen weet men niets.

Bij toeval werd ons in een dertiendeeuwsch inquisiteurshandboekje, getiteld *Doctrina de modo procedendi contra haereticos* [3], een stuk bewaard, dat ons op het spoor brengt van een kettergericht, door eenen pauselijken inquisiteur tegen twee Nederlandsche ketters in 1277 ingespannen. Dit handboekje bevat eene reeks formulieren en voorbeelden van stukken, door zekere pauselijke inquisiteurs werkelijk uitgevaardigd, die voor alle voorkomende gevallen der Inquisitie dienstbaar kunnen zijn. Ons stuk wordt opgegeven als voorbeeld eener dagvaarding van buitenslands gevluchte ketters onder den titel van: *Forma citandi eos, qui regnum exierunt et in regno commiserunt* [4].

Het is eene dagvaarding door den predikheer Simon du Val, pauselijken inquisiteur in het koninkrijk Frankrijk, op 22 November 1277 [5] uitgevaardigd. De kettermeester neemt er den titel van *inquisitor hæreticæ pravitatis auctoritate apostolica in regno Franciæ deputatus* en herinnert zijnen medebroeders der predikheerenorde en den gardiaan der minderbroeders alsmede hunnen plaatsvervangers, dat in de pauselijke bul, waarbij hij zelve en de andere apostolische kettermeesters aangesteld zijn, hun de macht verleend wordt om de verdachten te dagvaarden, getuigen te hooren en de predikheeren en minderbroeders met het afkondigen der vonnissen te gelasten, alsook om tegen de uit het koninkrijk Frankrijk gevluchte ketters de vervolgingen voort te zetten [6],

---

[1] Zie hierboven, blz, 40, 41.

[2] Zie hierboven, blz. 41.

[3] Uitgegeven bij Martène en Durand, *Thesaurus anecdotorum*, deel V, kol. 1795-1822.

[4] *Thesaurus*, deel V, kol. 1812; *Corpus*, blz. 140, 141.

[5] *Die lunae in festo B. Clementis*. Afgaande op de slechte dateering van het stuk bij Duverger (*Bull. Ac. roy. de Belgique*, 2e reeks, deel XLVII, blz. 873) heb ik in mijn *Corpus* verkeerdelijk voor dit stuk den datum van 15 Juli 1277 opgegeven.

[6] Quod nos citationes, examinationes testium, denunciationes sententiarum

Daarom beveelt hij hun, dat zij meester Sigerus van Brabant en meester Bernerus van Nijvel, beide kanunniken der St Martenskerk te Luik en beide sterk verdacht van ketterij, waaraan zij zich in het koninkrijk Frankrijk zouden schuldig gemaakt hebben [1], uitdrukkelijk en in tegenwoordigheid van goede getuigen zouden dagvaarden, om den zondag na de octave van Lichtmis (16 Januari 1278) te Saint-Quentin (bisdom Noyon) vóór den inquisiteur persoonlijk te verschijnen en er de volledige waarheid te zeggen over zichzelven en alle anderen, hetzij levenden of dooden, in zake van ketterij [2]. Als bewijs van ontvangst en uitvoering dezer dagvaarding beveelt de inquisiteur er hun zegel te laten aan vasthechten [3]. Tot de Nederlandsche predikheeren en minderbroeders buiten het koninkrijk Frankrijk, dat is over den rechteroever der Schelde, is het stuk blijkbaar gericht. Wij weten overigens, dat Sigerus van Brabant en Bernerus van Nijvel naar Luik waren gevlucht, waar zij zich als kanunniken der St Martenskerk in veilligheid achtten en waarschijnlijk ongedeerd bleven.

Noch de inquisiteur noch de twee verdachte ketters waren menschen van ondergeschikte beteekenis.

Broeder Simon du Val was een licht zijner orde. Eenige jaren na dit kettergericht, in 1282, toentertijd 56 jaar oud, trad hij op als getuige in het plechtig onderzoek door paus Martinus IV ingesteld om koning Lodewijk IX van Frankrijk heilig te verklaren; en hij vertelde alsdan onder anderen, dat hij in zijn leven met veel koningen en prinsen der aarde gemeenzaam had omgegaan, ook met den heiligen Lodewijk. Later werd hij als uitvoerder van zijnen laatsten wil aangesteld door Pieter, graaf van Alençon, zoon van

---

fratribus ordinis praedicatorum et minorum possimus committere, non obstante quolibet privilegio a sede apostolica sibi dato, necnon et quod nos contra eos, qui in crimine haeresis in regno Franciae peccaverunt et se ad partes alias transtulerunt, libere procedamus.

[1] De crimine haeresis probabiliter et vehementer suspectos et qui in regno Franciae dicuntur in tali crimine commisisse.

[2] Responsuri de fide et dicturi tam de se quam de aliis vivis et mortuis super crimine haeresis et super contingentibus ipsum crimen puram et plenariam veritatem.

[3] In signum vero recepti et executi mandati praesentibus sigilla vestra faciatis apponi.

Lodewijk IX en broeder van den regeerenden koning Philips III den Stoute [1]. Ook als inquisiteur moet broeder Simon du Val een toongevend man geweest zijn. In het hooger besproken handboekje der Inquisitie komen van hem niet minder dan zes inquisitoriale stukken voor, die als formulieren worden opgegeven aan de kettermeesters [2].

Meester Sigerus van Brabant was een der beroemdste hoogleeraars der Parijsche Sorbonne en wellicht telde hij onder zijne geestdriftige studenten en toehoorders den onsterfelijken Dante Alighieri, die hem in zijne *Divina Commedia* eene eereplaats heeft gegeven in den hemel, waar de heilige Thomas van Aquino hem den grooten Brabantschen geleerde aanwijst als een « eeuwig licht » [3]. Van onzen Sigerus bezit men belangrijke werken over godgeleerde en wijsgeerige onderwerpen onder de handschriften der Nationale Bibliotheek te Parijs.

Meester Bernerus van Nijvel was iets minder beroemd dan zijn lotgenoot in ons kettergeding; maar van hem wordt toch getuigd, dat hij om zijne schriften befaamd was en ook leeraarde in dezelfde

---

[1] Quétif en Échard, *Scriptores ordinis praedicatorum*, deel I, blz. 394, 395; Daunou in de *Histoire littéraire de France*, deel X, bl. 385-387.

[2] Het zijn: 1. *Forma convocandi clerum et populum pro sermone* (Datum Cadomi anno Domini 1277 in festo S. Agnetis); 2. *Alia forma convocandi clerum et populum* (Datum Aurelianis anno Domini 1268 feria iii. post festum Beatorum Petri et Pauli); 3. *Forma citandi eos qui vocati non venerunt* (Datum Ebroicis anno Domini 1277 feria vi. ante festum B. M. Magdalenae); 4. *Forma citandi suspectos de haeresi* (Datum apud Ebroicas feria v. ante festum B. M. Magdalenae anno Domini 1277); 5. *Forma c tandi eos qui regnum exierunt et in regno commiserunt* (Datum anno Domini 1277 die lunae in festo B. Clementis); 6. *Forma scribendi pro cap endis fug tivis* (Valeant praesentes usque ad instantes octavos B. Vincentii martyris). Deze stukken vindt men bij Martène en Durand, *Thesaurus novus anecdotor m*, deel V, blz. 1810-1813.

[3] Questi, onde a me ritorna il tuo riguardo, / E il lume d'uno spirto, che 'n pensieri / Gravi a morire li parve essor tardo. / Essa è la luce eterna di Sigieri, / Che leggendo nel vico degli strami / Sillogizò invidiosi veri. (*Divina Commedia*, Paradiso, Canto X, v. 136 en vg.) — Over Sigerus van Brabant, zie Victor Le Clerc in de *Histoire littéraire de France*, deel XXI, blz. 96 en vg.; Alph. Wauters, *Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)*, blz. 380-381; Kervyn de Lettenhove, in de *Bulletins de l'Ac. roy. de Belgique*, 1e reeks, deel XX, blz. 252-259; en vooral Ch. Potvin, ook aldaar, 2e reeks, deel XLV, blz. 330-358.

Sorbonne [1]. In 1283 wordt hij genoemd onder de testamentuitvoerders van meester B. de Seneffia, kanunnik der O. L. Vrouwekerk te Tongeren [2].

Wellicht kan men uit een stuk van den hertog van Brabant Jan I besluiten, dat er in 1280 reizende inquisiteurs in zijn grondgebied waren. Bij een bevel, door dien vorst tot al zijne onderdanen en inzonderheid tot zijne baljuws, meiers, ambtenaars en tolbedienden gericht en gegeven in Augustus 1280, vergunt hij volkomene vrijstelling van tolbelastingen aan de Luiksche predikheeren voor het vervoeren hunner goederen te lande en te water over gansch zijn hertogdom [3]. Onder die reizende Luiksche predikheeren zullen vermoedelijk de pauselijke inquisiteurs in de eerste plaats moeten geteld worden.

Een ander Luiksch stuk van 1288 kan ook, doch even onrechtstreeks, met de geschiedenis der Nederlandsche Inquisitie in verband staan. In zijne synodale statuten van 1 Maart 1288 [4] schreef Jan van Vlaanderen, prins-bisschop van Luik, onder anderen voor, hoe zich zijne kettermeesters en de geestelijken van zijn bisdom in zake van ketterij te gedragen hadden [5]; maar naast die regeling zijner bisschoppelijke Inquisitie maakte hij ook gewag van de pauselijke rechters In het hoofdstuk *De judicibus* herinnerde hij, dat het algemeen concilie van Lyon (1274) bevolen heeft, dat de pauselijke rechters eene kerkelijke waardigheid moeten bekleeden en slechts in aanzienlijke plaatsen mogen zetelen, waar zij een genoegzaam getal rechtsgeleerden kunnen aantreffen [6]. Daartoe duidde Jan van Vlaanderen de volgende steden aan : Luik, Hoei,

---

[1] Erant sanctae theologiae magistri et socii Sorbonici ea aetate, scriptis etiam clari. (Quétif en Échard, deel I, bl. 395.)

[2] Léopold Delisle, *Le cabinet des manuscrits*, etc., deel II, blz. 144.

[3] Handschrift Vanden Berch, fol. 131, ter Bibliotheek der Luiksche Hoogeschool berustende ; *Corpus*, blz. 144.

[4] Raikem en Polain, *Coutumes du pays de Liège*, deel I, blz. 469, 470; *Corpus*, blz. 147. — Zie ook Raikem, *Discours de rentrée à la cour d'appel de Liège* (1852), blz. 51, 52 ; en E. Poullet, *Essai sur l'histoire du droit criminel dans l'ancienne principauté de Liège*, blz. 42.

[5] Zie verder het zesde hoofdstuk.

[6] Nec alibi quam in civitate et in locis magnis et insignibus, ubi valeat jurisperitorum copia inveniri.

Dinant, Fosses, Thuin en Tongeren in het Luiksche prinsdom, Namen in 't graafschap van denzelfden naam, Nijvel, Leuven en Tienen in het hertogdom Brabant, benevens Maastricht en Aken. Deze plaatsen waren alle binnen de grenzen van het toenmalig bisdom Luik gelegen en werden aldus aangewezen als de steden, waar de pauselijke inquisiteurs hunne kettergerichten konden inspannen.

Slechts vier pauselijke kettermeesters hebben wij tijdens de 13de eeuw in de Nederlanden handelend zien optreden : den geduchten broeder Robert in Vlaanderen en Artois, de twee predikheeren van Bremen in Groningerland, en broeder Simon du Val. Daarenboven is het bestaan van pauselijke inquisiteurs bewezen voor het uitgestrekte hertogdom Brabant en voor het geestelijk gebied van den bisschop van Luik, dat nog veel uitgestrekter was dan zijn wereldlijk prinsdom. De onvolledige kronijken der tijdgenooten en de zoo schaars tot ons gekomen oorkonden geven ons niets dan die inlichtingen, welke overigens met broeder Robert en zijne onverschrokkene handelingen tegen onze ketters het volledig en schrikverwekkend beeld der pauselijke Inquisitie in de Nederlanden der 13de eeuw voor onze verbeelding doen oprijzen.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE VOLLEDIGE INRICHTING DER PAUSELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

Ondertusschen hadden de pausen het getal hunner inquisiteurs in het koninkrijk Frankrijk herhaaldelijk vermeerderd.

In zijne bul van 13 December 1255, gericht tot den provinciaal der predikheeren in Frankrijk en tot den gardiaan der minderbroeders te Parijs [1], verklaart Alexander IV, dat hij, op het uitdrukkelijk verzoek van koning Lodewijk IX, eenige bekwame personen (*aliquas personas circumspectas*) met de kettervervolging in diens koninkrijk gelasten wil ; daarom stelt hij hen beide als algemeene pauselijke inquisiteurs aan, met het recht om zich elk twee voorzichtige monniken (*duas religiosas et discretas personas*) toe te voegen, die hen helpen zullen in het onderhooren der getuigen (*in examinatione testium*). Waarschijnlijk had de prior provinciaa der Fransche predikheeren, ten gevolge dier pauselijke machtiging, twee broeders zijner orde aangesteld om hem in de kettervervolging ter zijde te staan ; want in eene bul van 13 April 1258 tot den prior van Parijs gericht [2], zinspeelt dezelfde Alexander IV er op [3]. Het doel van dit stuk is overigens om dit getal van twee

---

[1] Ripoll, deel I, blz. 291, nr 52 ; *Corpus*, blz. 125-128.

[2] Ripoll, deel I, blz. 362 ; *Corpus*, blz. 130.

[3] Meminimus olim tibi... negotium fidei contra haereticos eorumque fautores et receptatores ac defensores in regno Franciae, per nostras sub certa forma commisisse litteras per te ac duos alios fratres tui ordinis exequendum.

helpers op zes te brengen, door den prior te machtigen om er nog vier broeders zijner orde bij te nemen, daar het koninkrijk Frankrijk veel te uitgestrekt is voor de inquisitoriale bemoeiingen van den prior en van zijne twee medewerkers [1]. Te gelijk verleent de paus hem het recht om die zes helpers af te stellen en door anderen te vervangen, wanneer hij zulks geraadzaam zou achten [2]. Deze zes helpers zullen dezelfde machten bezitten als de twee eerst aangestelde [3], 't is te zeggen, dat zij zich bij het hooren en opnemen der getuigenissen bepalen zullen. Volledige pauselijke inquisiteurs zijn zij nog niet.

Doch acht jaren later kwam Clemens IV, de tweede opvolger van Alexander IV, het personeel der pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk aanmerkelijk versterken. In zijne bul van 26 Februari 1266, gericht tot den prior der predikheeren te Parijs [4], beval hij hem, na den raad ingewonnen te hebben van eenige wijze ordebroeders, het ambt van pauselijken inquisiteur aan vier predikheeren der Fransche provincie op te dragen om er werkzaam te zijn met gelijke machten als de andere inquisiteurs der predikheerenorde door den H. Stoel aangesteld. De prior van Parijs zal die vier kettermeesters naar goeddunken afstellen en vervangen en de plaats der afgestorvenen door anderen laten vervullen.

Deze benoeming van vier inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk moest overigens geenszins voor gevolg hebben, de reeds vroeger ingevoerde medehelpers ter zijde te stellen. Dit blijkt heel duidelijk uit eene bul van Gregorius X aan de Fransche inquisiteurs (20 April 1273), waarin uitdrukkelijk gewag wordt gemaakt van de twee monnikken, die iederen inquisiteur in het afnemen der getuigenissen bijstaan [5].

---

[1] Quia ad hujusmodi negotii executionem in regno ipso, cum sit valde diffusum, tu dictique duo fratres sufficere non valeatis.

[2] Amovendi quoque fratres ipsos et substituendi alios loco eorum quoties et quando tibi videbitur expedire, plenam et liberam concedimus auctoritate praesentium facultatem.

[3] Quos eandem auctoritatem circa dictum negotium habere volumus quam dicti duo fratres ab apostolica sede habere noscuntur.

[4] Ripoll, deel I, blz. 472, nr 43; *Corpus*, blz. 133, 134.

[5] Ripoll, deel I, blz. 512, nr 12; *Corpus*, blz. 137, 138.

Bij eene bul van 29 April 1279, insgelijks gericht tot den prior der predikheeren te Parijs[1], bracht Gregorius X, op verzoek van koning Philips III den Stoute, het getal der pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk van vier op zes. In zijne bul van 22 Juni 1290 herhaalde Nikolaas IV dezelfde schikkingen, insgelijks op verzoek van den alsdan regeerenden koning van Frankrijk Philips IV den Schoone[2]. Dit alles bewijst, dat de pauselijke Inquisitie in de landen der Fransche kroon tot aan den linkeroever der Schelde meer en meer uitbreiding had genomen.

Ook de nauwere regeling dier kettervervolging in dezelfde gewesten was het voorwerp der bezorgdheid van den H. Stoel gebleven.

In eene bul van 12 December 1243, gericht tot al de Fransche inquisiteurs der predikheerenorde[3], gaf Innocentius IV hun nieuwe onderrichtingen over het verzoenen der ketters met de Kerk. Alle verdachten, zoo zij niet vroeger reeds wegens ketterij veroordeeld of plichtig bevonden werden en die uit eigene beweging tot de zuiverheid van het geloof terugkeeren willen, zullen zonder hoegenaamde straf hunne dwalingen mogen afzweren binnen eenen gestelden tijd. Na verloop van dien termijn zullen integendeel degenen, die in hunne boosheid volharden, des te strenger worden vervolgd. Daartoe zullen de inquisiteurs de hulp van den wereldlijken arm mogen inroepen.

Ten behoeve van al de inquisiteurs der predikheerenorde vaardigde dezelfde paus, op 9 Maart 1254, eene nog veel belangrijker bul uit[4]. Daarbij schonk hij hun het recht om de duistere bepalingen der geestelijke of wereldlijke wetten tegen de ketters eigenmachtig uit te leggen[5]. Daarenboven zullen zij de kinderen en

[1] Martène en Durand, *Thesaurus anecdotorum*, deel V, blz. 1822; *Corpus*, blz. 139.

[2] Ripoll, deel II, blz. 29; *Corpus*, blz. 148.

[3] Dilectis filiis universis inquisitoribus haereticorum in provincia Narbonensi et in partibus Albigensium ac in toto regno Franciae constitutis. — Ripoll, deel I, blz. 128, nr 35; *Corpus*, blz. 114, 115.

[4] Ripoll, deel I, blz. 241, nr 318; *Corpus*, blz. 121, 122. — Niet zonder welgevallen zegt Ripoll, dat het oorspronkelijk stuk in het archief zijner orde te Rom berust: « Plumbum filis cannabinis appenditur. »

[5] Interpretandi statuta ecclesiastica et secularia contra haereticos edita.

kleinkinderen der ketters en hunner begunstigers alsook al degenen, die door ketters aangesteld werden, van al hunne ambten en waardigheden mogen berooven, zoowel geestelijke als wereldlijke. In kettergedingen zullen de namen der aanklagers en der getuigen geheim worden gehouden om elk mogelijk schandaal of gevaar, dat daaruit zou kunnen spruiten, te voorkomen en zonder dat uit dien hoofde minder geloof aan de getuigenissen moet gehecht worden [1]. Ieder inquisiteur zal ook alleen mogen handelen, indien zijne ambtgenooten niet kunnen tegenwoordig zijn.

Een paar jaren later, schier dag op dag, richtte de volgende paus Alexander IV tot den prior der predikheeren van Parijs eene bul van 10 Maart 1255, die voor de laatste in belangrijkheid niet moest onderdoen [2]. Willende, zegt hij, dat de Inquisitie tegen de ketters, die den prior toevertrouwd is, ter eere Gods en tot versterking van het geloof zich voorspoedig uitbreide [3], neemt hij daartoe eene reeks nieuwe maatregels. Als algemeen inquisiteur zal de prior van Parijs of zij, die hij daartoe aanstellen zal, al degenen, die eenige geschriften aangaande kettervervolgingen, door wie ook ondernomen, in hun bezit hebben, tot het onmiddellijk uitleveren dier stukken bij middel der geestelijke censuur mogen dwingen [4]. Verder zal hij en zijne ambtgenooten de verdoolde schapen, die tot de Kerk willen terugkeeren, van den banvloek mogen zuiveren en met de Kerk verzoenen. De geestelijkheid en het volk der plaatsen, waar zij als inquisiteurs zullen optreden, mogen zij bijeenroepen om tot het uitspreken der vonnissen tegen

---

[1] Sane volumus, ut nomina tam accusantium pravitatem haereticam quam testificantium super ea nullatenus publicentur propter scandalum vel periculum, quod ex publicatione hujusmodi sequi posset, et adhibeatur dictis hujusmodi testium nichilomimus plena fides.

[2] Ripoll, deel I, blz. 273, nr 16; *Corpus*, blz. 123, 124.

[3] Cupientes ut Inquisitionis negotium contra haereticam pravitatem sollicitudini tuae commissum ad Dei gloriam et augmentum fidei catholicae in tuis manibus feliciter prosperetur.

[4] Compellendi, appellatione remota, per censuras ecclesiasticas per te vel alios, quos ad hoc idoneos duxeris eligendos, omnes illos qui scripta vel instrumenta Inquisitionis per quoscumque hactenus factae contra haereticos, credentes, receptatores seu fautores eorum retineant, ut ea, sublato cujuslibet difficultatis seu dilationis dispendio, tibi exhibeant.

de ketters de bekwaamsten en wijsten als helpers te gebruiken, aan al degenen, die op zulke vergaderingen verschijnen, namens den paus veertig dagen aflaat verleenende. Ook de buitenslands gevluchte ketters mogen zij vervolgen. Onverbiddelijk zullen zij al de statuten tegen de ketters doen eerbiedigen, zoowel die, welke op conciliën door toedoen van pauselijke legaten werden vastgesteld, als die, welke tusschen den H. Stoel ter eener, den koning van Frankrijk en den graaf van Toulouse ter andere zijde werden gesloten. In de kettervervolging zullen zij zonder tijdverlies, zonder rechterlijke vormen noch gekibbel van advocaten mogen handelen [1]. Alle tegenstrevers of weerspannigen zullen zij tot gehoorzaamheid mogen dwingen bij middel der geestelijke censuur.

Hadden de pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in de uitoefening van hun ambt moeilijkheden ondervonden ? Men zou het zeggen, als men deze bul aandachtig leest en hare bewoordingen goed weegt en wikt. Waarschijnlijk waren het de Fransche bisschoppen, die de geschriften van door hen ingestelde kettergerichten aan de pauselijke kettermeesters niet wilden mededeelen of hen anders dwarsboomden. Eene andere bul van hetzelfde jaar en van denzelfden paus versterkt ons in die meening, dewijl daarin uitdrukkelijke schikkingen worden genomen om de botsingen tusschen de pauselijke en de bisschoppelijke Inquisitie te vermijden.

Inderdaad, in zijne uitgebreide bul van 13 December 1255, gericht tot den provinciaal der predikheeren in Frankrijk en tot den gardiaan der minderbroeders te Parijs [2], bepaalde Alexander IV uitdrukkelijk, dat zij beide en degenen, die zij tot kettermeesters zouden aanstellen, tegen de ketters en hunne aanhangers moesten te velde trekken, God en niet de menschen vreezende [3], zonder acht te geven op vroegere inquisitoriale brieven aan anderen verleend, de bisschoppen uitgezonderd, welke de paus bij dezen her-

[1] Ut in eodem negotio summarie absque judicii et advocatorum strepitu procedere valeas auctoritate praesentium tibi concedimus facultatem.

[2] Ripoll, deel I, blz. 291, nr 52 ; *Corpus*, blz. 125-128.

[3] Hominum metu divino timori postposito.

roept en vernietigt. Nochtans moeten, onder voorwendsel dat dergelijke brieven aan de bisschoppen verleend werden, de handelingen der pauselijke inquisiteurs in hunne bisdommen niet belemmerd worden [1]. Evenmin wil de paus, dat door het aanstellen van algemeene apostolische inquisiteurs voor het koninkrijk Frankrijk, de rechten door den H. Stoel aan de bisschoppen verleend in zake van kettervervolging zouden herroepen worden, voor het geval dat de Fransche prelaten tegen de ketters wenschen op te treden uit kracht dier pauselijke vergunningen of uit kracht hunner bisschoppelijke machten [2]. Overigens herhaalt de paus de bepaling uit zijne voorgaande bul over de processtukken der Inquisitie : zijne inquisiteurs zullen de uitlevering mogen eischen van alle registers en geschriften, gehouden over kettervervolgingen, wie ook deze in zijn bezit mocht hebben [3]. De paus geeft hun ook het recht om verdachten te dagvaarden, getuigen te hooren en vonnissen uit te spreken, zonder eenige uitzondering. In het onderhooren der getuigen zullen zij zich door twee wijze monniken doen bijstaan, in wier tegenwoordigheid bevoegde griffiers de getuigenissen getrouw en schriftelijk zullen opnemen [4]. Telkens dat eenige ketters moeten gevonnist of tot levenslange gevangenschap veroordeeld worden, zullen de inquisiteurs in overleg met de bisschoppen of, in hunne afwezigheid, met de vicarissen-generaal van het bisdom handelen, opdat het gezag der prelaten niet over het hoofd worde gezien [5].

---

[1] Nec tamen, praetextu commissionis specialiter eisdem dioecesanis super hoc factae, processum vestrum in eorumdem civitatibus et dioecesibus volumus impediri.

[2] Nec per hoc quod fidei negotium generaliter in praefato regno vobis committimus, commissiones a praefata sede ipsis [dioecesanis] factas, si forsan illarum seu ordinaria velint auctoritate procedere, intendimus revocare.

[3] Facientes vobis quaternos et alia scripta, in quibus inquisitiones factae contra haereticos et processus contra ipsos habiti continentur, a quibuslibet detentoribus assignari.

[4] In examinatione testium, quos recipi super crimine praedicto ipsumque contingentibus oportuerit, adhibeatis vobis duas religiosas et discretas personas, sub quarum praesentia per viros idoneos fideliter eorum testium deposita conscribantur.

[5] Cum aliqui fuerint judicandi haeretici vel incarcerationis poena perpetuae alicui pro hujusmodi crimine infligenda, ad id de dioecesanorum vel vicariorum

Daarenboven bevat deze merkwaardige bul eenige andere bepalingen, die niet rechtstreeks met de bisschoppelijke Inquisitie in verband staan. Alzoo verleent de paus aan zijne inquisiteurs de macht om eenen aflaat van twintig of zelfs veertig dagen toe te staan aan degenen, die de kettergerichten bijwonen na gebiecht te hebben. Aan de pauselijke kettermeesters zelve en aan degenen, die hen persoonlijk in de ketterjacht helpen, wordt een volle aflaat geschonken, gelijk aan den aflaat door het algemeen concilie voor de kruisvaarders naar het Heilig Land bedongen. Voor hunne andere medehelpers is de aflaat slechts van drie jaren ; maar, komen zij te overlijden, terwijl zij aan de Inquisitie bijstand bieden, dan wordt hun volle kwijtschelding gewaarborgd van de zonden, die zij met een berouwend harte zullen gebiecht hebben [1]. De inquisiteurs worden ook gemachtigd om hunne tegenstanders in den ban te slaan, alsmede de bedelbroeders hunner orde, die zich het recht tot prediken zouden aanmatigen. Hetgeen de inquisiteurs niet getweeën zullen kunnen verrichten, mogen zij alleen volbrengen.

Alexander IV's groote bul van 13 December 1255 werd, achttien jaar later, door Gregorius X hernieuwd en uitgebreid in eene nog omvangrijkere bul van 20 April 1273 [2]. De pauselijke inquisiteurs in het koninkrijk Frankrijk zullen hun ambt vervullen tot vergiffenis hunner zonden, in God's liefde, zonder vrees voor de menschen, met de kracht van den hemelschen geest en met de hoop op eene eeuwige belooning [3]. De bepalingen aangaande de moeilijkheden oprijzende tusschen de pauselijke en de bisschoppelijke Inquisitie worden met nog duidelijker bewoordingen omschreven [4].

---

suorum, si ipsi, dioecesanis absentibus, praesentes fuerint, consilio procedatis, ut in tantae animadversionis judicio non postponenda pontificum auctoritas intercedat.

[1] Et si qui ex iis in prosecutione hujusmodi negotii forte decesserint, eis peccatorum omnium, de quibus corde contriti et ore confessi fuerint, plenam veniam indulgemus.

[2] Ripoll, deel I, blz. 512, nr 12 ; *Corpus*, blz. 135-139.

[3] In remissionem peccaminum, ... in caritate Dei, hominum timore postposito, virtutem spiritus induentes ex alto, ... sub spe mercedis aeternae.

[4] Verumtamen sive auctoritate ordinaria sive ex delegatione praedictae sedis [apostolicae] iidem dioecesani in hujusmodi negotio processerint, nequaquam

Tot het aanteekenen der getuigenissen en het opmaken van alle geschriften der Inquisitie zullen de broeders der predikheerenorde en de priesters gehouden zijn, die vroeger het ambt van griffier of notaris in de wereld hebben uitgeoefend. of door den paus als zulkdanig werden aangesteld, evenals alle wereldlijke griffiers, die daartoe door de inquisiteurs zullen gemaand worden. Aan die predikheeren, notarissen en verdere medehelpers wordt een aflaat van drie jaren toegestaan, of volle aflaat hunner zonden, zoo zij in dit werk na berouwvol gebiecht te hebben overlijden. Aangaande het geheim houden van de namen der getuigen wordt bepaald, dat die namen slechts aan enkele vertrouwden, die aan het kettergeding deelnemen, zullen medegedeeld worden [1]. Het afzetten van de ketters en van hunne kinderen en kleinkinderen uit hunne ambten en waardigheden zal in overleg met de bisschoppen of met hunne vicarissen-generaal geschieden [2]. Onbeschroomd zullen de inquisiteurs de geestelijke straffen uitspreken tegen alwie hen in de kettervervolging dwarsboomt of daarin niet helpt, wanneer hij er toe opgeroepen wordt. Dit alles niettegenstaande alle mogelijke privilegiën of voorrechten aan geestelijke orden, bisdommen, steden of anderen zelfs door den H. Stoel verleend.

Ondanks al deze omstandige regels door de pausen ten behoeve van hunne inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk vastgesteld, bevonden deze zich nu en dan vóór moeilijkheden, die in de pauselijke bullen niet opgelost waren. Dan richtten zij zich schriftelijk tot den paus om een twijfelachtig punt op te helderen, hetgeen dan ook kleine bullen als antwoord uitlokte.

Den 30 April 1260 beslist Alexander IV op eene dergelijke vraag [3], dat de hervallen ketters, zelfs wanneer zij over hunne

---

volumus vel per concursum processuum vel alias quomodolibet vestros impediri processus, quin, dioecesanorum ipsorum processibus non obstantibus, in eodem negotio procedere libere valeatis.

[1] Quod si... ex publicatione nominum eorundem [testium] videritis periculum imminere, ipsorum nomina non publice sed secrete coram aliquibus personis providis et honestis religiosis et aliis ad hoc vocatis, de quorum consilio ad sententiam vel condemnationem procedi volumus, exprimantur.

[2] De dioecesanorum vel, eis absentibus, vicariorum suorum consilio.

[3] Ripoll, deel I, blz. 391, nr 266 ; *Corpus*, blz. 131, 132.

misdaad berouw voelen, aan den wereldlijken rechter zonder mededoogen moeten uitgeleverd worden[1]; maar in dat geval zullen hun de sacramenten der biecht en der communie niet geweigerd worden.

Uit Orvieto schrijft de kardinaal en algemeen inquisiteur Johannes, den 17 Mei 1273[2], op verzoek der pauselijke inquisiteurs in Frankrijk[3] aan de pauselijke inquisiteurs in Italië[4], dat zij, des verzocht, de getuigenissen tegen ketters aangeteekend aan hunne Fransche ambtgenooten of aan hunnen betrouwbaren bode gewillig moeten mededeelen om uitgeschreven te worden[5], wanneer deze getuigenissen licht kunnen werpen op Fransche toestanden en opdat de pauselijke inquisiteurs van Frankrijk er bij tijd en stond gebruik kunnen van maken tegen schuldigen of verdachten van dit koninkrijk[6].

Op verzoek der Fransche inquisiteurs zond hun Martinus IV eene beslissing over het aanhouden der ketters in de kerken; maar wij kennen haar alleen uit eene gelijktijdige bul van 21 October 1281, welke hij aan de aartsbisschoppen en bisschoppen van het koninkrijk zond, om hun die regeling mede te deelen en hun tot gewillige medewerking in deze zaak aan te sporen[7]. De Fransche inquisiteurs, zegt hij, hadden hem bericht, dat ketters, verdachten en

---

[1] Sine ulla penitus audientia relinquendi sunt judicio seculari.

[2] Archief der Inquisitie van Carcassonne, Verzameling Doat, deel XXXII, fol. 101, in het *Appendix*, bij Lea, deel I, blz. 574; *Corpus*, blz. 521, 522. (De verkorte inhoud, die in mijn *Corpus* dit stuk voorafgaat, is verkeerd.)

[3] Nos dilectorum nobis in Domino inquisitorum pravitatis ejusdem in regno Franciae condignis desideriis annuentes.

[4] In citramontanis partibus.

[5] Eisdem vel ipsorum certo et fido nuntio ad transcribendum sine difficultatis obstaculo assignetis.

[6] Ut per eas de statu personarum praefati regni habere possint notitiam pleniorem, ... ut iidem inquisitores depositionibus ipsis pro loco et tempore uti possint contra personas praedicti regni, quae per depositiones ipsis apparebunt de haeresi culpabiles vel suspectae.

[7] Ripoll, deel II, blz. 1, nr 1; *Corpus*, blz. 145. — De paus zegt: « Eisdem inquisitoribus nostris damus in mandato », enz. Achter deze bul laat Raynaldus (*Annales ecclesiastici*, deel XIV, blz. 328, ad annum 1281, § 18) deze toelichting volgen: « His subjiciuntur in pontifico regesto literae, quas Martinus ad censores fidei se scripsisse testatur. » Dit stuk hebben wij nergens aangetroffen.

Joodsche apostaten [1] in de kerken eene schuilplaats tegen de Inquisitie vinden. Den inquisiteurs heeft hij bevel gegeven, zonder daar acht op te slaan, tegen zulkdanigen in volle vrijheid hun ambt uit te oefenen, Daarom vermaant hij de prelaten, dat zij de inquisiteurs in hunne gehoorzaamheid aan zijne bevelen niet dwarsboomen zouden, maar hun integendeel op hun verzoek allen bijstand verleenen. Ongetwijfeld staat dit stuk in verband met moeilijkheden opgerezen tusschen de Fransche bisschoppen en de pauselijke inquisiteurs in zake van kettervervolging [2].

Voor de geheele Christenheid had overigens de Heilige Stoel uitdrukkelijk en herhaaldelijk de pauselijke Inquisitie geregeld in den loop der 13[de] eeuw. Overbekend zijn de uitgebreide afdeelingen *De haereticis* in de decretalen van Gregorius IX en van Bonifacius VIII, die ook voor onze gewesten golden als onwrikbare wetten der Kerk en die nog heden ten dage prijken onder de belangrijkste gedeelten van het kanoniek recht.

De *Titulus VII* van het vijfde boek der decretalen van Gregorius IX (5 September 1234), gewijd aan de kettervervolging [3], bevat uittreksels uit vroegere pauselijke bullen, uit Augustinus, uit *canones* van conciliën, enz. Vooral het decreet van Verona (1184) en de strenge bullen van Innocentius III en van Gregorius IX zelven worden er tot een systematisch geheel verwerkt, dat in zestien kleinere of grootere onderdeelen gerangschikt staat.

---

[1] Conversi de Judaica coecitate ad fidem catholicam, postmodum apostantes ab ipsa.

[2] Dat de Fransche bisschoppen omstreeks denzelfden tijd nog andere moeilijkheden met de predikheeren hadden, bewijst een provinciaal concilie te Reims in October 1287 gehouden door den aartsbisschop Pieter Barbet met zijne suffraganen van Laon, Beauvais, Noyon, Amiens, Senlis, Terwaan en Doornik, alsook met het medeweten en de goedkeuring der bisschoppen van Soissons en Kamerijk. In dit provinciaal concilie werden krachtige maatregels genomen om de predikheeren en ook de minderbroeders, die van Martinus IV al te groote privilegiën aangaande de biecht verkregen hadden, bij den H. Stoel aan te klagen over daaruit gesprotene misbruiken en schandalen : « Multa scandala et animarum pericula in clero et populo sunt exorta », zooals de prelaten in hun mandement zeggen. (Mansi, *Sacrorum conciliorum collectio*, deel XXIV, blz. 847-850.) — Over de hardnekkige tegenkanting, die de biddende orden vanwege de bisschoppen en de geestelijkheid ondervonden tot in het begin der zestiende eeuw, zie Lea, *History of the Inquisition*, deel I, blz. 278-294.

[3] *Corpus juris canonici* (uitgave van Friedberg), deel II, blz. 778-790.

Het zesde boek van Bonifacius VIII's decretalen (3 Maart 1298) is nog veel vollediger in zijn *Liber quintus*, waarvan de tweede *Titulus De haereticis* [1] verdeeld is in twintig hoofdstukken. Daarin komen uittreksels voor uit bullen van Gregorius IX, Alexander IV, Urbanus IV, Clemens IV en Bonifacius VIII zelven. Zij dienen bij beurten om de volgende grondregels der pauselijke Inquisitie te staven :

1. De bisschop alleen kan de kettersche geestelijken ontwijden.

2. Alwie ketters of aanhangers van ketters in de gewijde aarde begraaft, verdient den kerkelijken banvloek, tenzij hij met eigene handen hunne lijken ontgrave.

3. Gebanvloekt zijn de leeken, die in 't openbaar of in 't geheim over geloofszaken redetwisten.

4. Ketters, afstammelingen en aanhangers van ketters kunnen noch wereldlijke noch geestelijke ambten bekleeden.

5. Nietig is de ontvoogding van kinderen door ketters bewerkt.

6. Kettersche practijken worden niet verontschuldigd op grond van den ziekelijken toestand dergenen, die er zich schuldig aan maken.

7. Hervallen ketters zullen aan de wereldlijke macht uitgeleverd worden om onmeedoogend gekastijd te worden ; de sacramenten zal men hun niet weigeren.

8. Aanhangers van ketters mogen tegen hen als getuigen optreden.

9. Zelfs wanneer zij zelve in den kerkelijken ban zijn, moeten de vorsten en overheden van alle rijken, provinciën en plaatsen hunne macht tegen de ketters en hunne aanhangers gebruiken (*debent contra haereticos . . . justitiam et suum officium exercere*), op bevel der bisschoppen en der inquisiteurs.

10. Gebanvloekte verdachten, die vóór de inquisiteurs niet verschijnen, zullen na verloop van een jaar bij verstek als ketters gevonnist worden.

11. De gedingen tegen hervallen ketters moeten zeer streng geleid worden.

---

[1] *Corpus juris canonici* (uitgave van Friedberg), deel II, blz. 1069-1078.

12. In kettergedingen mogen de getuigen hunne valsche verklaringen ongedeerd herroepen, als zij daardoor de schuldigheid der ketters helpen bewijzen.

13. De inquisiteurs zullen hunnen kostbaren tijd niet verspillen met te handelen tegen waarzeggers en tooveraars, die aan hunne gewone rechters moeten overgelaten worden.

14. Dezelfde houding zullen de inquisiteurs aannemen tegenover de woekeraars.

15. De inquisiteurs mogen geldelijke boetedoeningen doen betalen door de erfgenamen van berouwhebbende aanhangers van ketters, die vóór het volbrengen hunner opgelegde boetedoening gestorven zijn.

16. De schuldigen kunnen ook na hunnen dood tot ketters uitgeroepen worden, opdat hunne goederen aan hunne erfgenamen onttrokken en verbeurd verklaard worden.

17. Geestelijken, die de inquisiteurs in het opsporen van ketters belemmeren, zullen streng gestraft worden.

18. Kettersche geestelijken moeten strenger dan de leeken gekastijd worden.

19. Wetten of verordeningen der wereldlijke macht, waarbij de uitoefening der Inquisitie rechtstreeks of onrechtstreeks wordt gedwarsboomd, moeten afgeschaft worden ; en daartoe zullen de betrokkene overheden door den bisschop of den inquisiteur bij middel der geestelijke censuur gedwongen worden.

20. De inquisiteurs behouden al hunne machten na den dood van den paus, die hen heeft aangesteld.

21. De pauselijke inquisiteurs moeten de ketters onversaagd vervolgen en de berouwhebbenden omzichtig met de Kerk verzoenen.

22. Voor het onderhooren der getuigen zullen zij geestelijke helpers en notarissen gebruiken.

23. Zonder uitzondering mogen zij alle tegenstrevers der Inquisitie onderdrukken, ook met de hulp van den wereldlijken arm.

24. Al de wereldlijke overheden moeten, op verzoek der bisschoppen of der inquisiteurs, onder eede beloven, dat zij de Inquisitie zullen helpen en de pauselijke wetten tegen de ketters ten uitvoer brengen ; degenen, die zulken eed zouden weigeren, zullen uit hun ambt verjaagd worden en al hunne handelingen zijn nietig.

25[1]. De pauselijke inquisiteurs mogen de ketters en hunne aanhangers dagvaarden en vonnissen, onderinquisiteurs aanstellen, het volk bijeen roepen, de geschriften der kettergedingen opeischen, in overleg met de bisschoppen de straffen vaststellen dergenen, die wegens ketterij gekerkerd zijn, en op dezelfde wijze de ketters en hunne aanhangers van hunne ambten berooven.

26. Christenen, die tot het Jodendom overgaan, moeten als ketters vervolgd worden.

27. De rechtgeloovige vrouw van eenen ketterschen echtgenoot behoudt haren bruidschat.

28. Afstammelingen van verzoende ketters mogen wereldlijke en geestelijke ambten bekleeden.

29. Zonder uitdrukkelijke volmacht der pausen zal de inquisiteur tegen geenen bisschop of kerkprelaat een kettergeding inspannen, maar den schuldige bij den paus aanklagen.

30. De pauselijke Inquisitie zal de bisschoppelijke niet ontzenuwen. Tegen de ketters mogen de inquisiteurs en de bisschoppen gezamenlijk of afzonderlijk handelen. Kunnen zij het over een kettergeding niet eens worden, dan moeten de processtukken aan den paus gezonden worden. Volgens de regels, die aan de pauselijke inquisiteurs zijn voorgeschreven, zullen de bisschoppen hunne Inquisitie moeten uitoefenen.

31. De keizerlijke wetten van Frederik II tegen de ketters zijn door den H. Stoel goedgekeurd.

32. De wereldlijke overheden moeten aan de bisschoppen en aan de pauselijke inquisiteurs in de kettervervolging gehoorzamen, en op hun verzoek de ketters met hunne aanhangers opsporen, vangen en kerkeren. Tegen de door de Kerk veroordeelde ketters moeten zij zonder uitstel de verdiende straffen toepassen (*condemnatos.... sibi relictos statim recipiant indilate animadversione debita puniendos*). Daarop is geen beroep.

33. Daar de ketterij eene zuiver geestelijke misdaad is, mogen de wereldlijke overheden er zich onder geen voorwendsel mede

---

[1] Hier beginnen de uittreksels uit de verordeningen door Bonifacius VIII zelven aan de pauselijke inquisiteurs voorgeschreven tot versterking der regels, welke vroeger door Alexander IV en Clemens IV werden vastgesteld.

bemoeien noch aangehoudene ketters in vrijheid stellen noch zich onttrekken aan het onmiddellijk ten uitvoer brengen der straf, zoodra zij daartoe door den bisschop of de inquisiteurs vermaand werden [1], noch op eenige welkdanige wijze de kettermeesters rechtstreeks of onrechtstreeks in hunne vervolgingen dwarsboomen.

34. De goederen van den ketter zullen verbeurd verklaard worden; doch de wereldlijke overheden zullen er de hand niet mogen op leggen, vóór de uitspraak van het vonnis der geestelijke rechters tegen den ketter.

35. In de kettervervolging mag men zonder omslachtige vormen noch gekibbel van advocaten of rechters handelen (*simpliciter et de plano et absque advocatorum ac judiciorum strepitu et figura*).

36. Voor het geval dat, wegens de voornaamheid der vervolgde personen, de rechterlijke vormen niet goed gemist kunnen worden, zullen de bisschoppen en inquisiteurs de noodige voorzorgen nemen voor de geheimhouding van de namen der aanklagers en getuigen.

37. Alwie dit geheim verraadt, zal in den ban der Kerk zijn, behoudens dat de bisschop en de inquisiteurs elkander niet in den ban zullen slaan.

38. Wanneer zulks zonder gevaar geschieden kan, zullen de getuigenissen openbaar zijn gelijk vóór al de andere rechtbanken.

39. Bisschoppen en inquisiteurs zullen hun geweten beladen, indien zij hierin lichtzinnig te werke gaan.

40. Alle andere pauselijke voorschriften in zake van kettervervolging blijven van kracht.

Deze beknopte ontleding van de afdeeling *De haereticis* uit de decretalen van Bonifacius VIII bewijst ten overvloede, dat de pauselijke wetgeving tegen de ketters op het einde der 13[de] eeuw schier niets meer aan volledigheid noch aan omslachtigheid te wenschen liet [2].

---

[1] Prohibemus quoque districtius, ... ne ... executionem sibi pro hujusmodi crimine a dioecesano vel inquisitoribus seu inquisitore injunctam prompte, prout ad suum spectat officium, facere seu adimplere detrectent.

[2] Zie ook het belangrijk boek van Dr. Camillo Henner, docent aan de Hoogeschool van Praag, *Beiträge zur Organisation und Competenz der päpstlichen Ketzergerichte* (Leipzig 1890).

ZESDE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

De krachtige inrichting en uitbreiding der pauselijke Inquisitie tijdens de 13de eeuw belette niet, dat de bisschoppelijke kettervervolging in zwang bleef, ja door de pausen als vroeger werd aangemoedigd en versterkt, ook in de Nederlanden op de beide oevers der Schelde.

Den 25 Juni 1231 zond Gregorius IX aan Diederik, aartsbisschop van Trier, en aan zijne suffraganen zijne statuten tegen de ketters [1], bevattende de strenge regels, waarnaar de Duitsche bisschoppen zich te gedragen hebben tegenover de verdoolden en al hunne aanhangers, en hoe zij dienaangaande met de wereldlijke overheid moeten samenwerken. Grootendeels is dit stuk eene herhaling van de *canones* van het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215); enkele nieuwe bepalingen treft men er nochtans aan, als bij voorbeeld een streng verbod tegen het redetwisten der leeken over geloofszaken in 't openbaar of in 't geheim [2], en de uitsluiting uit alle

---

[1] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel I, blz. 665, 666; *Corpus*, deel I, blz. 77, 78.

[2] Item firmiter inhibemus, ne cuique laice persone liceat publice vel privatim de fide catholica disputare; qui vero contra fecerit, excommunicationis laqueo innodetur. (*Corpus*, deel I, blz. 77, 78.)

geestelijke waardigheden of ambten uitgesproken tegen de zonen der ketters tot in het tweede geslacht. Het bewijs dat dit stuk wel degelijk eene regeling der bisschoppelijke Inquisitie beoogt, vindt men, buiten dat de bul tot bisschoppen gericht is, nog in de bepaling, dat al wie ketters kent of personen, welke geheime bijeenkomsten houden of anders verdacht zijn, hen bij zijnen bisschop aanklagen moet (*ad prelati sui noticiam*).

Te gelijk met deze statuten en met die van Senator Annibaldus zond de paus op denzelfden dag aan dezelfde kerkvoogden eene bul [1], waarin hij de opmerkenswaardige stelling verkondigde, dat het noodig is, dat er ketterijen bestaan en dat zulks niet alleen onvermijdelijk, maar zelfs nuttig is [2]; en tevens beval hij de bovenvermelde wetten tegen de ketters in al de kerken eenmaal in de maand plechtig te laten afkondigen. Men weet, dat de aartsbisschop van Trier zijn geestelijk gezag in eenen belangrijken uithoek der Nederlanden, namelijk in de grootere helft van het latere hertogdom Luxemburg, uitoefende. Waarschijnlijk zal zijn nabuur de aartsbisschop van Keulen en zijne andere waardigheidsgenooten, die over een nog grooter gedeelte der Nederlanden hunne herderlijke macht uitstrekten, dezelfde bul ontvangen hebben.

In datzelfde jaar 1231 had overigens in 't aartsbisdom Trier, onder de leiding van den kerkvoogd in persoon, eene bisschoppelijke kettervervolging in eene synode plaats, waarna drie mannen en eene vrouw, Luckardis geheeten, verbrand werden [3].

Twee jaren later regelt Gregorius IX een punt der bisschoppelijke Inquisitie, in eene bul van 26 Februari 1233 [4], tot alle Duitsche prelaten gericht. Hij beveelt er, dat alle in schijn bekeerde ketters door de bisschoppen levenslang in den kerker moeten gehouden worden. Eenige maanden later zien wij Gregorius IX,

---

[1] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel I, blz. 665; *Corpus*, deel I, blz. 80, 81.

[2] Cum necesse sit hereses esse, non solum inevitabile, sed utile. (*Corpus*, deel I, blz. 80.)

[3] Mansi, deel XXIII, blz. 241; *Corpus*, deel I, blz. 81, 82. Zie ook *Gesta Trevirorum archiepiscoporum* bij Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel IV, blz. 242, 243.

[4] Pertz, *Monumenta*, *Epistolae saeculi XIII*, deel I, blz. 413, nr 514; *Corpus*, deel I, blz. 89.

bij eene bul van 21 October 1233[1], zich nogmaals tot den aartsbisschop van Trier richten om hem tot krachtdadige vervolging der ketters aan te wakkeren, aangezien geheel Duitschland (*Teutonia*), vroeger een voorbeeldig land; nu met ketterijen besmet is. Daarom moet aartsbisschop Diederik zich geestelijken en rechtsgeleerden toevoegen ten einde de ketters te onderzoeken, te veroordeelen of met de Kerk te verzoenen[2].

In eenen anderen uithoek der Nederlanden schrijft Pieter, bisschop van Terwaan, aan Lambertus, proost der St Martenskerk te Ieperen, in Juni 1235 eene reeks maatregels voor[3] tot onderdrukking onder het West-Vlaamsche volk van kwade gewoonten, die van ketterij verdacht moeten schijnen (*qui carere non videtur scrupulo heretice pravitatis*); de schuldigen moeten zich vóór den proost en den deken van Ieperen verrechtvaardigen; zoo niet, zal hen de banvloek treffen. In October van hetzelfde jaar bekrachtigde Hendrik, aartsbisschop van Reims en primaat van den Terwaanschen bisschop, dezes verordeningen[4]. In 1279 werden dezelfde voorschriften letterlijk herhaald door eenen anderen bisschop van Terwaan aan eenen anderen proost der St Martenskerk te Ieperen[5].

Ook hielden de kerkvoogden provinciale conciliën om hunne bisschoppelijke Inquisitie te regelen en te versterken. Aldus te Trier, in September 1238. In de *canones*[6] dier kerkvergadering wordt bepaald, dat de aartsdiakens, pastoors en vicarissen alsmede de leeken overal de leeraars of toehoorders van ketterijen bij den bisschop moeten aanklagen, en dat in de kerken op alle zon- en feestdagen moet afgekondigd worden, dat de ketters met al hunne

---

[1] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 540; *Corpus*, deel I, blz. 93, 94.

[2] Mandamus atque praecipimus, quatenus, assumptis tecum viris religiosis et Deum timentibus ac in jure peritis, in examinatione atque damnatione et reconciliatione secundum formam concilii generalis et statuta nuper a nobis edita procedas attentius. (*Corpus*, deel I, blz. 94.)

[3] E. Feys en A. Nelis, *Les trois cartulaires de la prévôté ou abbaye de Saint-Martin à Ypres*, deel I, blz. 91, 92; *Corpus*, deel I, blz. 99.

[4] Feys en Nelis, deel I, blz. 94; *Corpus*, deel I, blz. 99.

[5] Ibid., deel I, blz. 208, 209; *Corpus*, deel I, blz. 142, 143. (Brief van Hendrik, bisschop van Terwaan, aan Nikolaas, proost van St. Martens, 14 Oct. 1279.)

[6] Mansi, deel XXIII, blz. 483; *Corpus*, deel I, blz. 111.

aanhangers en begunstigers den banvloek ondergaan [1]. Herhaaldelijk werd dit laatste bevel in de Nederlandsche bisdommen door de bisschoppen aan hunne geestelijkheid gegeven. Zoo werd ons de oude tekst bewaard der formuul, welke in de Romaansche volkstaal der 13de eeuw, op bevel van den bisschop van Doornik, door de priesters van Rijsel in het Franschsprekend gedeelte van 't graafschap Vlaanderen, alle veertien dagen op den predikstoel tegen de ketters moest afgekondigd worden; en daarbij werd bepaald, dat de nalatige geestelijken bij den Doornikschen prelaat moesten aangeklaagd worden om eene behoorlijke straf te ondergaan [2].

In de synodale statuten [3] van Jan van Vlaanderen, prins-bisschop van Luik, die in deze laatste stad op 1 Maart 1288 werden afge-

---

[1] Ut haereticae pestilentiae, quae radices jam mittit in provincia Trevirensi, omni sollicitudine occurramus, omnibus archidiaconis, pastoribus et vicariis necnon et aliis tam clericis quam laïcis nostrae jurisdictioni subjectis in virtute sanctae obedientiae praecipimus, ut ubicumque inveniantur doctores hujus sceleris vel auditores ipsorum, ad episcopi audientiam, ne oves Domini suis superstitionibus inficiant et corrumpant, denuntientur; et singulis diebus Dominicis et festivis excommunicentur haeretici, auditores, receptatores, fautores et illi qui eos non accusant, cum sciunt. (*Corpus*, deel I, blz. 111.)

[2] Vesci chou que li curet et leur lieutenant doibvent publier au peuple de leurs paroisches entendamment en langue romanne et commune les dimenches de quinzaine en quinzaine; et à chou sont il obligiet par leur sierment en le main le doyen de le chrestienté; et se il en estoient négligent u inobédient dou faire, il doibvent estre rapporté à l'official de Tournay et punirt selon leur deffaulte: « Primo, quiconques soustiennent, deffendent, rechoipvent ou conseillent à soustenir erreur condempnée de leglise de Romme contre les articles de la foy ou en aultre matière, et cil u celles qui nouvelles erreurs contruevent et soustiennent, et cil u celles qui les coses que leur évesque diocésain jugent estre erreur, welent soustenir et deffendre, ils sont excommuniet. (Stadsarchief van Rijsel; *Corpus*, deel I, blz. 149.)

[3] Raikem en Polain, *Coutumes du pays de Liège*, deel I, blz. 422; *Corpus*, deel I, blz. 147: Item, sacerdotes reservent episcopo majora peccata, ut . . . sacrilegia . . . , haeresis, apostasia, maleficia eorumque malefici. In his autem mittant presbyteri ad episcopum absolvandos nec absolvant eos nisi de nostra speciali licentia vel nisi in articulo mortis . . . Intendimus etiam nos de praedictis peccatis salubriter disponere et religiosis et aliis personis idoneis super hoc committere vices nostras, declarantes autem quod illi quibus duxerimus committendum, potestatem non habeant aliis personis idem committendi... Item, presbyteri attendant quod, si parochiani eorum non veniant semel in anno ad confessionem, nomina eorum referri debent ad episcopum vel officialem in scriptis, ut puniantur.

kondigd, wordt voorgeschreven, dat de absolutie voor ketterij (alsmede voor enkele andere doodzonden) aan den bisschop voorbehouden blijft; daartoe kan de kerkvoogd afzonderlijke geestelijke rechters aanstellen, maar deze mogen zelve hunne plaatsvervangers niet aanduiden. Ieder priester in zijne parochie zal bij den bisschop of zijnen officiaal schriftelijk aanklagen, alwie niet een maal in 't jaar gebiecht heeft, om ze te straffen. Evenzoo bevatten de synodale statuten[1] van Jan II van Zyrik, prins-bisschop van Utrecht (14 April 1294), bepalingen over de onderdrukking der ketterij. Aan zijne geestelijkheid beveelt de Utrechtsche kerkvoogd, op straf van den kerkelijken ban, dat zekere overtreders der geestelijke wetten, waaronder de ketters, namens den bisschop als gebanvloekten plechtig ter kerken moeten uitgeroepen worden, en dit twee maal 's jaars, te weten den eersten zondag van het Advent en den zondag na Asschewoensdag. Van zulkdanigen mogen geene offeranden worden aangenomen; zij moeten ook van alle sacramenten en van de begraving in de gewijde aarde beroofd worden. De priesters zullen het Latijnsche rijmpje, dat de bisschoppelijke gevallen opsomt, aan 't volk op den predikstoel voorlezen en in de moedertaal uitleggen.

Dat de Nederlandsche prelaten tegenover de ketters van hun geestelijk gebied niet onwerkzaam bleven, bewijst de houding van twee opvolgende bisschoppen van Kamerijk.

---

[1] Mansi, deel XXIV, blz. 1129; *Corpus*, deel I, blz. 148, 149: Item praecipimus sub poena excommunicationis . . . haereticos . . . , nisi ad gremium matris ecclesiae revertantur et absolvantur, bis in anno auctoritate nostra denunciari publice excommunicatos, videlicet prima Dominica adventus Domini et Dominica post Cineres, videlicet *Invocavit me*. Nec ab eisdem oblationes recipiant nec eisdem sacramenta ministrentur et ad sepulturam ecclesiasticam minime admittantur..... Item, praecipimus, ut quilibet curatus habeat versus de casibus episcopalibus, de quibus soli ipsi et superiores habent absolvere seu illi qui ab eisdem habent potestatem; et primo casus legantur in latina et postea lingua materna populo exponantur isti versus:

Qui facit incestum, deflorans aut homicida,
Sacrilegus, patrum percussor vel sodomita,
Transgressor voti, perjurus sortilegusque
Et mentita fides, faciens incendium, prolis
Oppressor, blasphemus, *haereticus omnis adultus*
Pontificem super his semper devotus adibit.

Door *pontifex* wordt hier blijkbaar de bisschop bedoeld.

Omstreeks het midden der 13[de] eeuw was te Antwerpen eene ketterij opgerezen, die des te gevaarlijker scheen, dat de leerstelsels der nieuwe secte ook eene ingrijpende sociale strekking hadden[1]. Niet alleen de aflaten, de hel, de banvloek, de biecht, de doodzonden en de communie gaven aanleiding aan die Antwerpsche ketters om zich op 't een of ander punt van de Kerk af te scheiden, maar zij verkondigden daarenboven stellingen als de volgende : « Geen rijke kan zalig worden; geen arme zal verdoemd zijn. — Men mag den rijke nemen om den arme te geven. » Hun leider en hoofdman was Willem Cornelisz, een gewezen kanunnik der O. L. Vrouwekerk, die van zijne rijke prebende afstand had gedaan om in de volkomenste armoede te leven[2]. Zooals men weet, lag Antwerpen in het geestelijk gebied van den bisschop van Kamerijk, die te dien tijde Guiardus heette. Deze spoedde zich naar de Scheldestad om er de ketterij te gaan onderdrukken, maar onderwege stierf hij in de abdij van Affighem in 1247[3]. Niet veel later nam zijn opvolger bisschop Nikolaas des Fontaines II dezelfde taak op zich; maar inmiddels was Willem Cornelisz sedert meer dan vier jaren overleden, en men had hem als oud-kanunnik in de O. L. Vrouwekerk begraven. De nieuwe Kamerijksche kerkvoogd begaf zich op zijne beurt naar Antwerpen. Niet alleen veroordeelde hij de ketterij van Willem Cornelisz, maar hij paste op hem de gebruikelijke, doch gruwelijke regels toe, die voor afgestorvene ketters golden; hij liet zijn lijk ontgraven en verbranden[4].

Welke maatregels de bisschop tegen Willem's talrijke aanhangers te Antwerpen heeft genomen, zegt ons de tijdgenoot niet, die ons deze feiten vermeldt en die nochtans goed ingelicht moest zijn,

---

[1] Zie de lijst dier kettersche leerstelsels, *Corpus*, deel I, blz. 119 : *Hec sunt hereses que fuerunt dampnate contra quosdam de Antverpia.*

[2] Thomas Cantipratanus, *Bonum universale de apibus*, 2[e] boek, kap. 47; *Corpus*, deel I, blz. 120.

[3] In via contra Antverpienses hereticos. *Bonum universale*, 1[e] boek, kap. 4 in fine; *Corpus*, deel I, blz. 119.

[4] *Bonum universale*, 2[e] boek, kap. 47; *Corpus*, deel I, blz. 120, 121 : Post annos quatuor cognita, denudata et probata nequissime heresis illius nequicia et malicia, per venerabilem patrem nostrum Nicolaum episcopum cadauer eius de sepulchro quasi stirps inutilis (secundum Ysayam loquentem de Nabugodonosore) proiectum est et combustum.

daar hij niemand anders was dan de bekende gelukzalige predikheer Thomas van Cantimpré, welke hulpbisschop van Nikolaas des Fontaines was en het vervolgen der ketters beschouwde als een middel om na den dood spoedig in den hemel te geraken [1]. Dat de Kamerijksche bisschop ongetwijfeld te Antwerpen en elders in dezen zijn best had gedaan, bewijst eene bul van Alexander IV, gedagteekend van 9 Januari 1257 en gericht tot twee voorname geestelijken van Kamerijk [2]. Terwijl de paus in dat stuk het innen van eene belasting op de geestelijke goederen van het bisdom goedkeurt, verklaart hij, dat de opbrengst er van dienen moet om de zware schulden te betalen, die de bisschop [3] onder anderen gemaakt heeft uit hoofde der groote onkosten veroorzaakt door het vervolgen der ketters van zijn geestelijk gebied, in samenwerking met de wereldlijke macht [4].

Gedurende de 13[de] eeuw zien wij aldus de bisschoppelijke Inquisitie naast de pauselijke voortbestaan en gelijktijdig de kettervervolging behartigen met de ondersteuning van den H. Stoel.

---

[1] *Corpus*, deel I, blz. 119, 121.

[2] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, *Chambre des comptes de Lille*, B 1562, deuxième cartulaire de Flandre, pièce 610; *Corpus*, deel I, blz. 129.

[3] Vroeger had ik, met wijlen den Leuvenschen hoogleeraar E. Poullet (zie *Corpus*, deel I, blz. 128, noot 2) gedacht, dat hier sprake was van onkosten gedaan door *pauselijke* inquisiteurs in het bisdom Kamerijk; maar niets in de pauselijke bul laat zulks veronderstellen. Tot de eigenlijke *bisschoppelijke* Inquisitie moet dit stuk dien ten gevolge worden teruggebracht. Daarmede staat ook in betrekking eene bul van denzelfden paus gericht tot de twee zelfde Kamerijksche geestelijken (1 Juni 1257), waarin hij hun de heffing van dezelfde belasting opdraagt, niettegenstaande de protesten van verschillige personen en collegiën. (Graaf J. de Saint-Genois, *Monumens anciens*, deel I, blz. 587.)

[4] Importabilis debitorum sartina, quibus venerabilem fratrem nostrum Cameracensem et episcopatum ipsius pro negocio fidei, quod contra hereticos sue dyocesis non sine magnis sumptibus invocato contra eos auxilio bracii secularis assumpsit . . .

ZEVENDE HOOFDSTUK

DRUKKING DOOR DE KERK OP DE WERELDLIJKE MACHT UITGEOEFEND

De ondergang van het Romeinsche keizerrijk in West-Europa (476) had ook tot in zekere mate den ondergang der keizerlijke wetgeving ten gevolge, zoodat de strenge bepalingen tegen de ketters in verval waren geraakt. Eerst in de 11de eeuw herbegon in 't Westen de kettervervolging, waar aanstonds enkele wereldlijke vorsten een krachtdadig aandeel in namen. Alzoo zagen wij den Franschen koning Robert II den Vrome in 1022 te Orléans ketters ter dood brengen; in 1051 en 1052 deed keizer Hendrik III het zelfde te Goslar in Duitschland.

In de Nederlanden integendeel en ook elders [1] gingen er in den beginne stemmen op tegen die bloedige tusschenkomst der wereldlijke macht in de kettervervolging. Omstreeks 1048 schreef de edele Luiksche bisschop Wazo in zijnen beroemden brief aan den bisschop van Châlons : « Cesset ergo *judicium pulveris*, audita sentencia Conditoris, nec eos queramus *per secularis potentiae gladium* huic vitae subtrahere, quibus vult idem Creator et Redemptor Deus sicut novit parcere » [2]. En zijn levensbeschrijver en bewonderaar, de tijdgenoot Anselmus, kanunnik van Luik, schreef kort na Wazo's dood : « Haec studebat [Wazo] inculcare, ut praecipitem

---

[1] Zie Lea, deel I, blz. 218 en volg.
[2] *Corpus*, deel I, blz. 7.

Francigenarum rabiem cedes anhelare solitam a crudelitate quodammodo refrenaret ; » en hij voegde er beslissend bij : « Haec dicimus, non quia errorem hereticorum tutare velimus, sed quia hoc in divinis legibus nusquam sanccitum non approbare monstremus » [1].

Deze christelijke zachtmoedigheid jegens de ketters ging nochtans spoedig verloren, en de wereldlijke macht werd door de Kerk opgeroepen, om in de Inquisitie krachtdadig op te treden. De drukking door de geestelijkheid in die richting uitgeoefend, heeft zich allengskens dringender laten gelden; in de Nederlanden bespeurt men er de eerste kiemen van gelijktijdig met Wazo's verdraagzaamheid.

Op het provinciaal concilie van Reims, in 1049 door paus Leo IX gehouden, worden niet alleen de ketters, maar ook hunne aanhangers en helpers met hen in den ban geslagen [2]. In 1050 dringt Wazo's opvolger, Theoduinus, er bij den Franschen koning op aan, dat deze laatste met de kerkvoogden, den keizer en den paus voor eene strenge onderdrukking der ketters moet zorgen; de bewoordingen, die de Luiksche bisschop gebruikt (*debita ultio, vindicta, de illorum supplicio exquirendum* [3]), laten niet den minsten twijfel over aangaande den aard der straffen, die hij wenscht te zien toepassen; blijkbaar beoogt Theoduinus geen zuiver zedelijke of geestelijke. In 1102 zien wij den paus zelven bij eenen Nederlandschen vorst, bij Robert II, graaf van Vlaanderen, in denzelfden zin aandringen : Paschalis II stelt zelfs de vervolgingen der ketters gelijk met 's graven kruistocht naar het Heilig Land [4]; krachtiger aanbeveling kon de paus er niet bijvoegen, dan wanneer

---

[1] *Corpus*, deel I, blz. 8; *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 228, 229.

[2] Illis additis, qui ab eis aliquod munus vel servitium acciperent aut quodlibet defensionis patrocinium illis impenderent. (Mansi, deel XIX, blz. 742; *Corpus*, deel I, blz. 8.) Zulkdanige bepalingen tegen de begunstigers der ketters werden afgekondigd op het concilie van Toulouse in 1119 door Calixtus II, op het tweede algemeen concilie van Lateraan in 1139 door Innocentius II, op het concilie van Reims in 1148 door Eugenius III, op het concilie van Montpellier in 1162 door Alexander III, op het concilie van Tours in 1163 en op het derde algemeen concilie van Lateraan in 1179 door denzelfden paus, enz. (Zie *Corpus*, deel I, op de aangegeven datums.)

[3] Dom Bouquet, deel XI, blz. 497, 498; *Corpus*, deel I, blz. 9, 10.

[4] Dom Bouquet, deel XV, blz. 25; *Corpus*, deel I, blz. 15.

hij zijne bul aan den godvruchtigen graaf aldus besloot : « Hoc tibi ac militibus tuis in peccatorum remissionem et apostolicae sedis familiaritatem praecipimus, ut his laboribus ac triumphis ad cœlestem Hierusalem, Domino praestante, pervenias. »

Doch dit alles waren slechts wenken door de Kerk aan de wereldlijke macht gegeven. In 1119 schreef paus Calixtus II, op het concilie van Toulouse, eenen uitdrukkelijken regel voor : al degenen, die aangaande het sacrament van Christus' lichaam, den kinderdoop, het priesterschap, het huwelijk of andere kerkelijke instellingen dolen, zijn als ketters verdoemd en moeten, zoolang zij niet tot betere gevoelens gekomen zijn (*donec resipuerint*), door de wereldlijke macht onderdrukt worden (*per potestates exteras coërceri praecipimus*)[1]. Twintig jaren later (3 April 1139) legde het tweede algemeen concilie van Lateraan[2], door Innocentius II gehouden, dezen regel als eene onherroepelijke verplichting aan de wereldlijke macht in de geheele christenheid op. De Kerk had aldus het vervaarlijk grondbeginsel vastgesteld, dat de handelingen der westelijke vorsten gedurende eeuwen zou beheerschen; want degene onder hen, die zich aan dit bevel trachtte te onttrekken, werd zelf met de ketters gelijk gesteld : « Defensores quoque ipsorum ejusdem damnationis vinculo innodamus ». Voor alwie deze laatste beslissing van het tweede algemeen concilie van Lateraan niet duidelijk genoeg was, voegde er Alexander III op het concilie van Montpellier in 1162 de volgende uitdrukkelijke verklaring bij : « Ut quicumque princeps saecularis, ab ecclesiastico monitus, jurisdictionem temporalem in eos [haereticos] non curaverit exercere, sit cum eis simul vinculo anathematis innodatus, quemadmodum statutum est in Lateranensi concilio »[3].

De *canones* van het derde algemeen concilie van Lateraan (19 Maart 1179) bevatten ook belangrijke bepalingen aangaande de plichten der wereldlijke vorsten, namelijk dat deze de ketters tot

---

[1] Mansi, deel XXI, blz. 227 ; *Corpus*, deel I, blz. 29.

[2] Mansi, deel XXI, blz. 532 ; *Corpus*, deel I, blz. 31. Daar de woorden *Donec resipuerint* op het Lateraansch concilie werden weggelaten, was dit œcumenisch besluit daarenboven eene lichte verzwaring van dat van Toulouse.

[3] Mansi, deel XXI, blz. 1159 ; *Corpus*, deel I, blz. 36.

slavernij mogen brengen, en dat heilige kruistochten tegen de ketters worden voorgeschreven met groote aflaten [1]. Maar vijf jaren daarna hield paus Lucius III te Verona (4 November 1184) een concilie [2], waarop hij de tusschenkomst der wereldlijke macht nader bepaalde. Steunende op de tegenwoordigheid en de goedkeuring van keizer Frederik I Barbarossa, en met de eenparige instemming van kardinalen, patriarchen, aartsbisschoppen en talrijke vorsten, die daar uit alle streken waren bijeengekomen [3], vaardigde hij een decreet (*constitutio*) uit, waarbij hij, ingevolge zijne apostolische macht (*authoritate apostolica*) niet alleen de ketters met hunne aanhangers en begunstigers in den ban sloeg, maar ook onder anderen aan de wereldlijke overheid hare plichten voorschreef [4]. De kettersche geestelijken, die haar na hunne ontwijding uitgeleverd worden, moet zij met de verdiende straf treffen (*clericus ... saecularis reliquatur arbitrio potestatis animadversione debita puniendus*) en ook hetzelfde met de kettersche leeken aanvangen (*laïcus . . . saecularis judicis arbitrio reliquatur debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem*). Zonder genade (*sine ulla penitus audientia*) moet zij de hervallen ketters behandelen. De helpers en begunstigers der ketters, zijnde eeuwig geschandvlekt, worden door den paus onwaardig verklaard eenig openbaar ambt te bekleeden en als advocaat of getuige vóór het gerecht op te treden : « Omnes etiam fautores haereticorum tanquam perpetua infamia condemnatos ab advocatione et testimonio et aliis publicis officiis decernimus repellendos. »

Doch wat aan het decreet van Verona eene kapitale beteekenis geeft in de regeling van de tusschenkomst der wereldlijke macht, is de paragraaf, waarin de paus zich als volgt uitdrukt : « Statuimus insuper, ut comites, barones, rectores, consules civitatum et

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 231-233 ; *Corpus*, deel I, blz. 47.

[2] Mansi, deel XX, blz. 476-478 ; *Corpus*, deel I, blz. 52-55.

[3] Imperialis fortitudinis suffraganti protentia ...., nos carissimi filii nostri Frederici illustris Romanorum imperatoris semper augusti praesentia pariter et vigore suffulti, de communi consilio fratrum nostrorum necnon aliorum patriarcharum, archiepiscoporum multorumque principum, qui de diversis mundi partibus convenerunt, enz.

[4] Zie hierboven, blz. 30-32.

aliorum locorum juxta commonitionem archiepiscoporum et episcoporum praestito corporaliter juramento promittant, quod in omnibus praedictis fortiter et efficaciter, cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra haereticos et eorum complices adjuvabunt et studebunt bona fide juxta officium et posse suum ecclesiastica similiter et imperialia statuta, circa ea quae diximus, executioni mandare. Si vero id observare noluerint, honore quem obtinent spolientur et ad alios nullatenus assumantur, eis nihilo minus excommunicatione ligandis et terris ipsorum interdicto ecclesiae supponendis. Civitas autem, quae his decretalibus institutis duxerit resistendum vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio civitatum et episcopali se noverit dignitate privandam. »

De paus plaatst hierdoor de wereldlijke macht onder de bevelen der bisschoppelijke Inquisitie. Graven, baroenen, schepenen en andere regeerders moeten eene blinde gehoorzaamheid aan de Kerk voor de kettervervolging onder eede beloven. De wederspannigen onder hen zullen van hunne ambten beroofd worden en er geene andere meer mogen bekleeden. Banvloek zal hen zelven treffen en interdict hunne gewesten. Ook de gansche gemeente, die aan de roepstem der bisschoppen in zake van kettervervolging doof zou blijven, zal van alle verkeer met de overige wereld uitgesloten en van haren bisschop beroofd worden. Terecht schreef de paus aan 't hoofd dezer verordeningen van Verona, dat de verbreiding der ketterij het krachtdadig optreden der Kerk (*vigor ecclesiasticus*) opwekte ; geen krachtiger noch omstandiger stuk hebben wij vóór 1184 aangetroffen.

In de volgende jaren werden enkele dier bepalingen op andere conciliën herhaald : aldus te Montpellier in 1195 herhaalde de pauselijke legaat namens Celestinus III de *canones* van het vroeger concilie in 1162 aldaar door Innocentius III gehouden, alsook die van het derde Lateraansch concilie van 1179 [1] ; in 1198 nam paus Innocentius III ook dergelijke maatregelen en schreef zelfs de doodstraf tegen de wederspannige ketters voor (*morte afficerentur*) [2] ;

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 668 ; *Corpus*, deel I, 59.

[2] Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XIII, blz. 11, ad annum 1198, nr 37 ; *Corpus*, deel I, blz. 60.

in hetzelfde of in het volgende jaar wellicht maakte hij voor alle gewesten verplichtend wat hij te Viterbo en in de pauselijke staten tegen de ketters had vastgesteld ; onder anderen, dat de nalatige wereldlijke vorsten bij middel der geestelijke censuur tot werkdadigheid zullen gedwongen worden [1].

Al de bepalingen van het decreet van Verona (1184) en van de volgende conciliën werden eindelijk opgenomen, eenigszins uitgebreid en verscherpt, in het hoofdstuk *De haereticis*, dat op het vierde algemeen concilie van Lateraan door denzelfden Innocentius III werd afgekondigd (30 November 1215) [2]. De door de Kerk veroordeelde ketters zullen aan de wereldlijke vorsten of aan hunne baljuwen uitgeleverd worden om de verdiende straf te ondergaan ; vooral wordt op den eed van gehoorzaamheid der wereldlijke overheid aan de Inquisitie bijzonder gedrukt : « Moneantur autem et inducantur et, si necesse fuerit, per censuram ecclesiasticam compellantur saeculares potestates, quibuscumque fungantur officiis, ut sicut reputari cupiunt et haberi fideles, ita pro defensione fidei praestent publice juramentum, quod de terris suae juridictioni subjectis universos haereticos ab ecclesia denotatos bona fide pro viribus exterminare studebunt. » Aangaande het woord *exterminare* kan hier twijfel bestaan, of het wel verbanning of doodstraf beteekent, daar het voor beide uitleggingen vatbaar is ; men weet overigens, dat de Kerk bij voorkeur zulke onduidelijke uitdrukkingen gebruikte, wanneer zij over de lichamelijke straffen der ketters sprak : alzoo komt hier ook alweer de reeds bekende formuul *animadversione debita puniendi* voor.

Strenger dan ooit te voren wordt de onderwerping der wereldlijke macht aan de Inquisitie voorgeschreven en met de indrukwekkendste bedreigingen ingeprent. De wederspannige vorst zal eerst in den ban worden geslagen door de bisschoppen ; komt hij binnen het jaar niet tot inkeer, dan zal de paus zijne onderdanen van alle

---

[1] Principes saeculares, quod ad id exequendum si forte negligentes extiterint, per censuram ecclesiasticam, remota appellatione, compelli volumus et mandamus. (Raynaldus, *Annales*, deel XIII, blz. 28, ad annum 1199, nr 23 ; *Corpus*, deel I, blz. 60.) Over den datum, zie aldaar *Erratum*, blz. 638.

[2] Mansi, deel XXII, blz. 986-990 ; *Corpus*, deel I, blz. 66-68.

verplichtingen jegens hem ontslaan en zijn land voor de christenen openstellen, die het van ketters zuiveren zullen en veroveren [1]. Integendeel zullen de kruisvaarders, die tot uitroeiing der ketterij de wapens opnemen, dezelfde aflaten en voordeelen genieten als degenen, die naar 't Heilig Land trekken [2].

Met deze *canones* van 1215 hebben de pausen hunne onbeperkte macht en die der bisschoppelijke Inquisitie over de wereldlijke overheid in zake van kettervervolging gevestigd.

Slechts door raadgevingen en door gesmeek had de Kerk in de 11de eeuw de vorsten en regeerders tot samenwerking met de Inquisitie uitgenoodigd. Haar eerste uitdrukkelijk bevel gaf zij in 1119 op het concilie van Toulouse, weldra door het algemeen concilie van 1139 bekrachtigd, en als eerste straf tegen de nalatige vorsten werd bepaald, dat zij even als de ketters in den ban zijn. In 1184 legde de Kerk hun eenen eed van gehoorzaamheid op en zij strafte de wederspannigen met het verlies hunner waardigheid. In 1215 eindelijk werden hunne onderdanen door den paus tot oproer aangewakkerd en moest hun land door rechtgeloovige christenen in beslag genomen worden. Ieder wereldlijk vorst, die de Inquisitie niet steunen wilde, stelde aldus zijne kroon op het spel.

---

[1] Si vero dominus temporalis requisitus et monitus ab ecclesia terram suam purgare neglexerit ab hac haeretica foeditate, per metropolitanum et ceteros comprovinciales episcopos excommunicationis vinculo innodetur; et si satisfacere contempserit infra annum, significetur hoc summo pontifici, ut extunc in se vassallos ab ejus fidelitate denunciet absolutos et terram exponat catholicis occupandam, qui eam, exterminatis haereticis, sine ulla contradictione possideant et in fidei puritate conservent.

[2] Catholici vero, qui, crucis assumpto charactere, ad haereticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia illoque sancto privilegio sint muniti, quod accedentibus terrae sanctae subsidium conceditur.

ACHTSTE HOOFDSTUK

INVLOED DER KERK OP DE LICHAMELIJKE EN ANDERE STRAFFEN DER KETTERS

De Kerk, die den banvloek als geestelijke straf over de ketters en hunne begunstigers uitsprak, zorgde intusschen ook, dat de lichamelijke en stoffelijke straffen, welke door de wereldlijke macht op de ketters moesten toegepast worden, door haar zelve geregeld en voorgeschreven werden.

In 1157 zien wij Samson, aartsbisschop van Reims, op een provinciaal concilie daar ter stede gehouden, uitdrukkelijk bepalen, dat de hoofdmannen der ketters met eene levenslange gevangenschap (*carcere perpetuo*) of zelfs nog strenger (*gravius aliquid*), dit is met den dood, moeten gestraft worden ; hunne volgelingen zal men op 't aangezicht met een gloeiend ijzer brandmerken en uit het land verbannen (*ferro calido frontem et facies signati pellantur*); de verdachten mogen hunne onschuld door de vuurproef (*igniti ferri judicio*) bewijzen. Het zij hier herinnerd, dat die straffen in nagenoeg een derde der Nederlanden van toepassing waren, daar de geestelijke provincie Reims zich onder anderen over de bisdommen Kamerijk, Doornik, Terwaan en Atrecht uitstrekte. Op het concilie van Tours, in 1163 door Alexander III gehouden, werd voorgeschreven, dat men den ketters noch koopen noch verkoopen mocht ten einde hen aldus buiten het menschdom te sluiten (*solatio saltem humanitatis amisso*) ; en de wereldlijke vorsten moesten hen, zoodra zij aangehouden werden, in het

gevang werpen en hunne goederen aanslaan : « Illi vero, si deprehensi fuerint, per catholicos principes custodiae mancipati omnium bonorum amissione mulctenter » [1].

Op het derde algemeen concilie van Lateraan in 1179 verklaarde dezelfde paus, dat de Kerk, alhoewel zij het bloedig straffen der ketters niet begeert, toch versterkt wordt door de verordeningen der vorsten, die schrikverwekkende lichamelijke kastijdingen toepassen; en hierbij riep Alexander III het oordeel van zijnen voorzaat Leo I den Heilige in, die, zooals men zich zal herinneren, reeds in 447 het doodvonnis van den ketter Priscillianus en van zijne aanhangers had goedgekeurd als eene lofbare handeling der wereldlijke macht [2]. De aanhef van *Caput XXVII*, *De haereticis* [3], op dat derde algemeen concilie uitgevaardigd, luidt uitdrukkelijk : « Sicut ait beatus Leo, licet ecclesiastica disciplina sacerdotali contenta judicio cruentas non efficiat ultiones, catholicorum tamen principum constitutionibus adjuvatur, ut saepe quaerant homines salutare remedium, dum corporale super se metuunt evenire supplicium. »

Bij die algemeene goedkeuring der lichamelijke straffen laten de paus en het concilie het nog niet. De goederen der ketters zullen verbeurd verklaard worden, en de wereldlijke vorsten mogen de ketters zelve tot slavernij brengen : « Confiscentur eorum bona et liberum sit principibus hujusmodi homines subjicere servituti. » Eindelijk wordt de kroon op het werk gezet, als de paus, zich beroepende op God's barmhartigheid en op de macht der apostels Petrus en Paulus, tegen de ketters eenen heiligen kruistocht met aflaat namens het algemeen concilie voorschrijft : « Nos etiam de misericordia Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli authoritate confisi, fidelibus Christianis, qui contra eos arma susceperint et ad episcoporum seu aliorum praelatorum consilium ad eos decertando expugnandos, biennium de poenitentia injuncta relaxamus. »

Op de hooge beteekenis dezer *canones* van het derde algemeen concilie van Lateraan is het overbodig te wijzen. Plechtiger en

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 1177, 1178; *Corpus*, deel I, blz. 39.
[2] Zie hierboven, blz. 6.
[3] Mansi, deel XXII, blz. 231-233; *Corpus*, deel I, blz. 46, 47.

vollediger kon de Kerk de lichamelijke straffen der ketters en de tusschenkomst van de wereldlijke macht niet goedkeuren, ook na verklaard te hebben, dat zij het bloedvergieten niet begeert! Daarenboven vinden wij hier het eerste voorbeeld eener kruisvaart tegen christenen, op bevel van eenen paus en van een algemeen concilie uitgeschreven. Zooals Lea terecht doet opmerken [1], was dit de eerste proef genomen met een verschrikkelijk wapen, later zoo dikwijls door de pausen gebruikt tegen de wederspannige christenen; het was de eerste lichting van de zoo vaak opgeroepen en zoo gemakkelijk te mobiliseeren legers, die op eenen wenk uit Rome tegen de ketters der middeleeuwen in beweging kwamen.

In het decreet van het concilie van Verona (1184) wordt van geene bepaalde lichamelijke straffen gesproken, daar paus Lucius III telkens de ietwat dubbelzinnige formuul gebruikt: *animadversione debita puniendus*, *debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem;* maar de woorden *animadversio* en *ultio* duiden klaarblijkelijk op lichamelijke kastijdingen. Van de verbeurdverklaarde goederen der ketters wordt gezegd, dat die der veroordeelde geestelijken aan de kerken zullen toekomen, waarin zij hunne bediening uitoefenden [2]. Uit alle openbare ambten worden ook hunne begunstigers gesloten, die vóór het gerecht noch als advocaten noch als getuigen kunnen verschijnen, zooals wij hierboven reeds aanteekenden [3]. In 1195 herhaalt een pauselijke legaat namens Celestinus III op het concillie van Montpellier de *canones* van het derde algemeen Lateraansch concilie (1179), onder anderen ook: « ut bona hujusmodi pestilentium hominum publicentur et ipsi nihilominus servituti subdantur » [4]. In zijne verordening voor Viterbo en de pauselijke staten, die ook voor al de overige christene landen verplichtend wordt verklaard, geeft Innocentius III in 1198 onder de straffen niet alleen den banvloek op, maar ook de afzetting uit de openbare ambten, de onbekwaamheid om als getuige op te treden, om zijn testament te maken, of eene erfenis te ontvangen, om als

---

[1] Lea, deel I, blz. 123.
[2] *Corpus*, deel I, blz. 55.
[3] Blz. 89.
[4] Mansi, deel XXII, blz. 668; *Corpus*, deel I, blz. 59.

rechter te zetelen of zelf vóór de rechtbanken te dingen, om advocaat of notaris te zijn; al de goederen der ketters zullen aangeslagen worden [1].

Al deze straffen vindt men eindelijk bijeen in het hoofdstuk *De haereticis* van het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215), dat voor de geheele christenheid de wet der kettervervolging regelde. Daarenboven bepaalden die *canones*, dat aan de begunstigers der ketters niet langer dan een jaar werd toegestaan om tot inkeer te komen. Eindelijk zullen degenen, die zonder geestelijke toelating prediken, gebanvloekt worden en, zoo zij volharden, op eene andere wijze naar behooren gestraft worden (*alia competente poena plectentur*) [2]. Voordat de wereldlijke overheid de verdiende straf op de kettersche geestelijken toepassen mag, zullen zij ontwijd worden. De goederen der leeken zullen verbeurd verklaard worden, die der geestelijken aan hunne kerk toegestaan worden [3].

Op 't oogenblik, dat de pausen hunne eigene apostolische Inquisitie naast die der bisschoppen gingen inrichten, was aldus de wereldlijke macht door de Kerk trapsgewijze zoover gebracht, dat zij haar geheel en al onderworpen was geworden in zake van kettervervolging.

Bij enkele feiten van bisschoppelijke Inquisitie, die ons uit de laatste helft der 12de eeuw door de kronijken werden bewaard, blijkt dan ook, dat de wereldlijke macht de plichten, die de Kerk haar opgelegd had, gedwee betrachtte en de straf der gebanvloekten ten uitvoer bracht. In Augustus 1163 werden eenige ketters uit Vlaanderen te Keulen verbrand. De verdeeling der rollen onder de geestelijke en de wereldlijke macht wordt duidelijk aangewezen door de *Annales Colonienses Maximi*, die zeggen : « Qui, ecclesiae catholicae repraesentati et diu satis de secta sua examinati, dum nullis probabilius documentis corrigi possent, sed in suo proposito pertinacissime persisterent, ejecti sunt ab ecclesia et in manus laicorum traditi; qui eos extra urbem educentes nonis Augusti

---

[1] Raynaldus, *Annales*, deel XIII, blz. 28, ad annum 1199, nr 23 (verkeerde datum).

[2] *Corpus*, deel I, blz. 68.

[3] Ibid., blz. 67.

ignibus eos tradiderunt »[1]. Even duidelijk zegt de bekende tijdgenoot Caesarius van Heisterbach over dezelfde ketterverbranding: « Qui, a literatis viris examinati et victi, per judicium saeculare damnati sunt. Data vero sententia, ... ducti sunt extra civitatem juxta cimiterium Judaeorum simul in ignem missi »[2]. Nog stipter staat het feit te boek gesteld in de gelijktijdige *Chronica brevis Coloniensis :* « Qui a clero dijudicati et anathematizati, a judicibus, a populo civitatis . . . igne cremati sunt »[3]. Niets belet ons aan te nemen, alhoewel de gelijktijdige schrijvers zich daarover niet duidelijk uitspreken[4], dat de zaken ook aldus zijn gebeurd tijdens de groote kettervervolgingen in Vlaanderen, die in 1182-1183[5] onder de eendrachtige en krachtige samenwerking van den aartsbisschop van Reims en van den Vlaamschen graaf Philips van den Elzas plaats grepen. Ter loops zij hier aangestipt, dat alsdan de goederen der ketters van Atrecht ten voordeele van den kerkvoogd en van den vorst verbeurd werden verklaard[6].

In de tweede helft der 12de eeuw gold aldus reeds in de kettervervolging de verdeeling van de handelingen der geestelijke en wereldlijke machten, zooals zij meer dan drie eeuwen later door onzen Gentschen rechtsgeleerde Philips Wielant met een enkel woord in zijne *Practijcke Criminele* (c. 1520) wordt bepaald :

---

[1] Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 778; *Corpus*, blz. 42.

[2] Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, ed. Strange, deel I, blz. 298, 299 ; *Corpus*, blz. 43.

[3] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 392 ; *Corpus*, blz. 40.

[4] Zie de uittreksels in *Corpus*, blz. 47-52. In 1172 was te Atrecht een ketter verbrand, waarvan de *Annales Colonienses maximi* integendeel zeggen : « *Ex mandato* archiepiscopi [Remensis] igni injectus est et combustus est. » (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 784; *Corpus*, blz. 45.) Maar er dient opgemerkt te worden. dat die ketter een priester was en daardoor aan de macht van den wereldlijken arm onttrokken was.

[5] En wellicht reeds vroeger. (Zie J. Fredericlis, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas*, in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4e afl.)

[6] Tunc decretalis sententia ab archiepiscopo et comite praefixa est, ut deprehensi incendio traderentur, substantie vero eorum sacerdoti et principi resignarentur. (*Sigiberti Continuatio Aquicinctina*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 421 ; *Corpus*, blz. 48.)

« Heresie werdt gepunieert metten viere, daeraff de gheestelijcke juge tproces maect, ende de weerlijcke juge doet dexecutie » [1].

[1] Wielant, *Practijcke Criminele*, uitgegeven door Aug. Orts voor de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen, blz. 84. — Dit werk schijnt slechts eene vertaling te zijn uit het Fransch, waarin Wielant oorspronkelijk zou geschreven hebben. Zie E. Nijs in de *Revue de droit international* (1889) en A. Du Bois, in den *Messager des sciences historiques* (zelfde jaar.)

NEGENDE HOOFDSTUK

WETGEVING DER WERELDLIJKE MACHT TEGEN DE NEDERLANDSCHE KETTERS

Tot omstreeks het einde der 12de eeuw gaat de geheele middeleeuwsche wetgeving tegen de ketters in West-Europa van de Kerk uit ; doch na 't decreet van Verona (1184) zien wij langzamerhand ook keizers en andere wereldlijke vorsten, vooral op aandringen der pausen, zich op hetzelfde gebied begeven. In deze geschiedenis der Nederlandsche Inquisitie zullen wij natuurlijk van geene andere wereldlijke regeerders spreken dan van degene, die in onze gewesten als overheeren of anders het gezag in handen hadden [1].

Eerst valt op te merken, dat de wetten der oude Romeinsche keizers in den loop der 12de eeuw, toen de studie van het Romeinsche recht opkwam, natuurlijk de aandacht der ketterjagende pausen heeft moeten opwekken. Als een voorbeeld tot navolging moest zulke wetgeving aan de wereldlijke vorsten van hunnen tijd voorgespiegeld worden. Ook lezen wij in het hoofdstuk *De haereticis* van het derde algemeen concilie van Lateraan (1179), dat paus Alexander III met welgevallen herinnert aan den heiligen paus Leo I, die in 447 op die wetgeving der wereldlijke vorsten als op een machtigen steun voor de Kerk heeft gewezen : « Ecclesiastica disciplina . . . catholicorum principum constitutionibus

---

[1] Over de tusschenkomst der wereldlijke vorsten in andere landen, zie de werken van Ficker, Havet en Lea.

adjuvatur »[1]. Op het concilie van Verona (1184) bevat het vermaard decreet van paus Lucius III eene gelijkstelling van de kerkelijke en keizerlijke wetgevingen tegen de ketters : « Ecclesiastica similiter et imperialia statuta executioni mandare »[2]. Op dat oogenblik, men vergete het niet, bestonden er nog geene keizerlijke verordeningen tegen de ketters buiten die van de oude Romeinsche wereldbeheerschers; maar, volgens eenen gelijktijdigen kronijkschrijver, zou keizer Frederik I Barbarossa, die het concilie van Verona bijwoonde en er het decreet van den paus goedkeurde, te gelijker tijd ook van zijnen kant tegen de ketters hebben gewerkt en ze in den rijksban geslagen hebben[3]. In 1209 wordt de Roomsche koning Otto IV door paus Innocentius III gekroond en belooft hij bij die gelegenheid in de plechtige acte, die daarvan wordt opgemaakt, dat hij de ketterij uit al zijne krachten zal helpen uitroeien[4]. Van denzelfden keizer bezitten wij nog twee andere stukken, beide van den 25 Maart 1210, welke bewijzen, dat hij aan die belofte getrouw wilde blijven : daarin nam hij strenge maatregels tegen de ketters van Ferrara en van geheel het bisdom Turijn[5].

Drie jaren later (12 Juli 1213) doet keizer Frederik II ook de belofte *super eradicando hereticae pravitatis errore* aan denzelfden paus Innocentius III[6]. Maar dit was slechts een begin. Nadat hij in September 1219 dezelfde belofte in dezelfde bewoordingen aan paus Honorius III herhaald had[7], vaardigde Frederik II op den dag

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 231 ; *Corpus*, blz. 46.

[2] Mansi, deel XX, blz. 478 ; *Corpus*, blz. 55.

[3] Imperator invitatus in Italiam a Lucio Romano pontifice et Lombardis honeste suscipitur . . . . ; ubi etiam ipse et pontifex Romanus hereticos diversarum sectarum . . . persecuntur ; et papa eos excommunicavit, imperator vero tam res quam personas ipsorum imperiali banno subjecit. (*Continuatio Zwetlensis altera*, 1184, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel IX, blz. 542; aangehaald door Havet, blz. 39 en 40.)

[4] *Coronatio Romana. Promissio regis* . . . . Super eradicando autem haereticae pravitatis errore auxilium dabimus et operam efficacem. (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel II, blz. 216 en 217 ; *Corpus*, blz. 519.)

[5] *Corpus*, blz. 519 en 520.

[6] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 224 ; *Corpus*, blz. 65, 66.

[7] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 231 ; *Corpus*, blz. 69.

zijner kroning te Rome eene eigene omstandige wet tegen de ketters uit. Over het ontstaan dier eerste keizerlijke wetgeving der middeleeuwen zijn ons bijzonderheden bekend, die nogmaals zonneklaar aantoonen, dat de pausen de geheele inrichting der kettervervolging hebben geleid.

Frederik's kroning had in de St Pieterskerk op den 22 November 1220 plaats; doch reeds een paar weken vroeger zond paus Honorius III aan zijnen legaat bij den keizer het geschreven ontwerp van het kroningsedict met den last om het door den keizer te doen goedkeuren en het dan spoedig aan den paus terug te zenden, opdat het nog op den dag der kroning te Rome zou kunnen afgekondigd worden. Dit alles moest met wijsheid en voorzichtigheid worden verkregen, voegde er de paus bij [1]. En toen Honorius III er in geslaagd was om die door hem voorgeschrevene wet in 's keizers naam plechtig in de St Pieterskerk te doen afkondigen, zond hij haar aan de Hoogeschool van Bologna, opdat zij er onderwezen en uitgelegd zou worden aan de honderden studenten uit alle streken van Europa, die er destijds de lessen van de juridische hoogleeraars volgden [2]. Geheel lijdzaam was aldus weeral in dit geval de rol der wereldlijke macht tegenover de Kerk.

Waarin bestond nu die keizerlijke wet van 1220, die eigenlijk door den paus was opgesteld ? Zooals te verwachten was en zooals Ficker reeds heeft doen opmerken [3], was die *Constitutio in basilica Beati Petri* [4] niets anders dan een weerklank der verordeningen door vroegere conciliën vastgesteld. Dit wat nader te bepalen heeft zeker zijn belang en zijne beteekenis.

---

[1] De communi fratrum nostrorum consilio praesentium vobis auctoritate mandamus quatenus efficaciter studeatis, ut capitularia, quae vobis mittimus praesentibus interclusa, sub competentibus verbis servata sententia sub nomine regio in leges publicas redigantur nobisque mittantur regiae bullae roborata munimine, in die coronationis sub imperiali nomine in basilica principis apostolorum publicanda.. Ad haec prudenter et caute studeatis investigare et perspicere regium animum et propositum . . . . Datum Laterani IV id. Novemb., pont. nostri anno V. (Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, 1220, nr 19, 20, deel XIII, blz. 275; zie ook Lea, deel I, blz. 322.)

[2] Lea, deel I, blz. 322.

[3] Ficker, blz. 192.

[4] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 242, 243; *Corpus*, blz. 70, 71.

Die keizerlijke wet tegen de ketters wordt plechtig gericht tot al de leenheeren en onderdanen van het Rijk (*ducibus, marchionibus, comitibus cunctisque populis, quos clementie nostre regit imperium*). In den aanhef herinnert Frederik II, dat hij dit edict God en der Kerk ter eere afkondigt op den dag zelven dat hij uit de handen van den Heiligen Vader de keizerlijke kroon heeft ontvangen. Daarop vangt de eigenlijke wet aan met eenen banvloek tegen Catharen, Patarenen en andere ketters, juist gelijk in eene pauselijke bul of in de *canones* van een concilie ; maar, waar de pausen en de kerkvergaderingen van den kerkelijken ban spreken en *excommunicamus* schrijven, spreekt de keizer natuurlijk van den keizerlijken rijksban en schrijft hij : *bannimus et diffidamus*. Naast de straf van den ban plaatst Frederik II die van de verbeurte der goederen, die reeds op het derde (1179) en op het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215), om slechts van deze te gewagen, voorgeschreven wordt ; maar hij voegt er bij, dat noch de kinderen der ketters noch de ketters zelve ooit iets hunner goederen zullen mogen terugkrijgen [1].

Het overige der keizerlijke wet is niet alleen eene getrouwe naleving van de *canones* der conciliën, maar al de volzinnen zijn er schier woord voor woord uit overgeschreven. De gelijkstelling der verdachten met de ketters, indien zij binnen het jaar hunne onschuld niet bewijzen ; de verplichting der wereldlijke overheden om onder eede te beloven, dat zij de ketters zullen uitroeien (*exterminare*) ; het verlies hunner landen voor degenen, die het niet doen zouden, en het openstellen dier landen voor rechtgeloovigen, die ze zullen mogen veroveren mits ze van ketters te zuive-

---

[1] Consentientes ut bona talium confiscerentur nec ad eos ulterius revertantur, ita quod filii ad successionem eorum pervenire non possint, cum longe sit gravius eternam quam temporalem offendere majestatem. — Dat deze bepaling niet algemeen in het Duitsche Rijk werd aangenomen, bewijst een besluit door den Roomschen koning Hendrik VII, Frederik's tegenstander, op 2 Juni 1231 te Worms genomen, waarbij, op voorstel van den abt van S[t] Gallen, werd vastgesteld, dat de goederen der ter dood veroordeelde ketters aan hunne erfgenamen zouden overgelaten worden, uitgenomen de roerende, die den landheer moeten toekomen, nadat de kosten van den brandstapel (*sumptus ad incendium hereticorum faciendi*) en van de rechterlijke vervolging daarop vooraf betaald werden. (Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 284 : *Corpus*, blz. 76.)

ren, zonder nochtans inbreuk te maken op de rechten van den overheer, wel te verstaan indien deze geen medeplichtige der ketters is ; de uitsluiting der verdachten uit alle openbare ambten en raden ; het ontzeggen aan zulkdanigen van het recht om als getuigen op te treden, om hun testament te maken, om eene erfenis te ontvangen, om in rechte te vervolgen, om als rechter, advocaat of notaris dienst te doen, en de nietigverklaring van alle hunne handelingen in die hoedanigheid : dat alles wordt letterlijk overgeschreven uit het hoofdstuk *De haereticis* van het Lateraansch concilie van 1215, uit het decreet van Verona van 1184, uit de bekende bul van Innocentius III (25 Maart 1199), enz. Men mag zeggen, dat schier geen enkel woord dier zoogezegde keizerlijke wet niet eerst in de wetgeving der pausen en conciliën is neergeschreven. Uit de handen van Honorius III heeft Frederik II in de St Pieterskerk op 22 November 1220 niet alleen zijne keizerlijke kroon, maar ook zijne keizerlijke wetgeving tegen de ketters ontvangen ; de laatste was als het ware de prijs, waarmede de eerste werd betaald [1].

Elf jaren later zien wij eene andere wereldlijke wet tot stand komen, die evenzeer onder de rechtstreeksche ingeving van den paus geboren wordt en ook door hem alom wordt aanbevolen en opgedrongen. In 1231 kondigde de senator Annibaldus en het volk van Rome eene wet tegen de ketters [2] af, waarin niet alleen hunne straffen, maar ook de plichten der wereldlijke macht in zake van kettervervolging stipt zijn omschreven. De ban, de kerker, het verlies hunner goederen, het afbreken hunner huizen, hunne uitsluiting uit alle ambten, enz. alsmede eene geldboet voor degenen, die verzuimen de verdachten aan te klagen : ziedaar de straffen•

---

[1] Ter loops vermelden wij hier nog, volledigheidshalve, dat Frederik's zoon Hendrik als Roomsch koning te Wittenberg in Juli 1230 met de vorsten des Rijks het straffen der ketters als een grondbeginsel der wereldlijke macht liet afkondigen : *Heinrici regis treuga.* Hec est forma pacis quam dominus noster rex Henricus apud Wittenbergam cum principibus ordinavit et conjurari fecit... 21. Heretici, incantatores, malefici quilibet de veritate convicti et deprehensi ad arbitrium iudicis poena debita punientur. (Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 267, 268 ; *Corpus*, blz. 76.)

[2] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel II, blz. 666, 667 ; *Corpus*, blz. 79.

Wat de wereldlijke overheden betreft, zij moeten telken jare bij hunne intrede onder eede beloven, dat zij de ketters met hunne aanhangers uit hunne stad zullen roeien en met de verdiende straffen treffen. Wordt die eed niet afgelegd, zoo zijn vooraf alle handelingen der stedelijke overheid nietig ; is deze laatste nalatig in het vervolgen der ketters, dan betaalt zij eene geldboete van 200 mark en blijven de schuldigen in het vervolg uit alle openbare ambten verwijderd. Ten einde het belang der stad nog nauwer met de kettervervolging te verbinden, wordt bepaald, dat de opbrengst der aangeslagen goederen alsmede die der geldboeten gedeeltelijk zal besteed worden aan het herstellen der stadsmuren. De wet van senator Annibaldus wordt besloten met de gansch uitzonderlijke bepaling, dat al de straffen, die zij voorschrijft, nimmer noch door geene wereldlijke tusschenkomst te Rome mogen verzacht worden [1]. Den 25 Juni 1231 zond paus Gregorius IX deze wet aan den aartsbisschop van Trier en, naar alle waarschijnlijkheid, aan de andere kerkvoogden van het Rijk [2], hen gelastende de wereldlijke overheden van iedere plaats te bewegen om haar in hunne wetboeken op te nemen ; wederspannigen moeten zij bij den paus aanklagen, die tegen hen de noodige maatregels nemen zal [3].

Dat de wet van senator Annibaldus te Rome onder de drukking van den paus werd ingevoerd, lijdt wel geenen twijfel ; dat zij door Gregorius IX aanstonds na hare afkondiging aan de kerkvoogden ter verspreiding in hunne gewesten werd gezonden, is een nieuw bewijs, dat de Kerk ook de wereldlijke wetgeving in het Duitsche Rijk, dat zich over de geheele Nederlanden tot aan de Schelde uitstrekte, krachtdadig heeft helpen vestigen.

Zooals men weet, leefde keizer Frederik II, die veel van eenen vrijdenker had, meestal in openlijke vijandschap met de pausen,

---

[1] Omnes autem predicte pene neque per contionem neque per consilium neque ad vocem populi ullo modo aut ingenio aliquo tempore valeant relaxari.

[2] Zie *Corpus*, blz. 81.

[3] Advocatos et officiales, qui pro tempore fuerint, ut constitutiones a senatore prolatas statuant et in capitulariis locorum suorum faciant annotari, moneatis prudenter et efficaciter inducatis; quod si facere noluerint, nobis per vestras litteras intimetis, ut procedamus exinde prout secundum Dominum videremus procedendum.

hetgeen hem nochtans niet belette de kettervervolging in zijne wetten meer en meer te handhaven; integendeel was zijne strengheid in dezen voor hem een middel om tegen de pauselijke banbliksems, die hem troffen [1], van zijne rechtgeloovigheid doorslaande bewijzen te leveren.

Op 22 Februari 1232 herhaalde Frederik II te Ferrara zijne kroningswet met bijvoeging der twee volgende bepalingen: de ketters kunnen op het getuigenis van eenen ketter plichtig verklaard worden; hunne huizen, evenals die hunner begunstigers, zullen afgebroken en nimmer weder opgebouwd worden [2]. Eene nieuwe herhaling der kroningswet volgde op 14 Mei 1238 te Cremona [3], en was voorafgegaan van eene bepaling ten gunste der aanklagers, die zelve begunstigers van ketters zouden geweest zijn [4]. De andere medeplichtigen moeten levenslang gevangen blijven en hunne goederen verliezen; hunne kinderen blijven uit alle waardigheden gesloten [5].

Maar ondertusschen kondigde Frederik II nieuwe en scherpere edicten tegen de ketters af.

In Maart 1232 vaardigde hij uit Ravenna een keizerlijk bevel [6] uit, gericht tot alle geestelijke en wereldlijke overheden van het Duitsche Rijk [7], om hun de kettervervolging als een plicht van

---

[1] Reeds in zijne bul van 20 Aug. 1229 sloeg Gregorius IX hem in den ban met al de Catharen, Patarinen, Armen van Lyon, Arnaldisten, Speronisten, Passaginen, enz. (Raynaldus, *Annales ecclesiastici* ad annum 1229, n[rs] 37-41; *Corpus*, blz. 75.)

[2] Adicimus super, quod hereticus convinci per hereticum possit, et quod domus Patarenorum, receptatorum, defensorum et fautorum eorum, sive ubi docuerint aut manus aliis imposuerint, destruantur nullo tempore restructure. (Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 287, 288; *Corpus*, blz. 84.)

[3] Ibid., deel I, blz. 328; *Corpus*, blz. 109.

[4] Si tamen aliquis fautorum hujusmodi detexerit aliquem Patarenum, de cujus perfidia manifeste probatur, in fidei praemium quam agnovit, famae pristinae de imperiali clementia restitutionis beneficium in integrum consequatur.

[5] Patarenorum receptatores et complices et quocunque modo fautores, qui, ut a poena alios possint eximere, de se velut improvidi non formidant, publicatis bonis omnibus relegandos in perpetuum esse censemus; et ipsorum filii ad honores aliquos nullatenus admittantur.

[6] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 288, 289; *Corpus*, blz. 85, 86.

[7] Dilectis principibus suis venerabilibus archiepiscopis et episcopis aliisque praelatis ecclesiarum, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, potestatibus,

hun ambt en om hun omstandige voorschriften dienaangaande op te leggen. Na verklaard te hebben, dat hij het wereldlijk zwaard, welk hem door God werd toevertrouwd, gebruiken moet tot verdelging der vijanden van het geloof, zoodat hij ze niet langer onder de levenden dulden mag [1], laat hij eene bondige, doch verschrikkelijke wet volgen. Al de ketters, door de Kerk veroordeeld en daarna aan de wereldlijke macht uitgeleverd, moeten met de gebruikelijke straf (den dood) gekastijd worden. Degenen, die uit vrees voor den dood tot de Kerk terugkeeren, zullen levenslang gekerkerd blijven om er over hunne zonden boete te kunnen doen [2]. De ketters, nadat zij door de pauselijke inquisiteurs of andere vrienden van 't ware geloof ontdekt werden, moeten op verzoek der kettermeesters door de wereldlijke macht gevat en in strenge bewaring gehouden worden, tot dat zij na hunne veroordeeling door de Kerk den dood ondergaan [3]. Dezelfde straf zal hunne begunstigers en de gevluchte veroordeelden treffen alsmede de ketters, die uit vrees voor den dood hun ongeloof afgezworen hebben, maar die naderhand in hunne dolingen hervallen zijn. Op deze vonnissen is geen beroep toegelaten, opdat de kettersche pest

---

scultetis, burgraviis, advocatis, judicibus, ministerialibus, officialibus et omnibus per totum imperium constitutis,, praesentes literas inspecturis fidelibus suis, gratiam suam et omne bonum.

[1] Commissi nobis coelitus cura regiminis et imperialis, cui, dante Domino, praesidemus, fastigium dignitatis materialem, quo divisim a sacerdotio fungimur, gladium adversus hostes fidei et in exterminium haereticae pravitatis exigunt exercendum, ut perfidiae vipereos filios contra Deum et ecclesiam insultantes tanquam materni uteri corrosores in judicio et justicia persequamur, maleficos vivere non passuri.

[2] Statuimus itaque sancientes, ut haeretici, quocunque nomine censeantur, ubicumque per imperium damnati fuerint ab ecclesia et seculari judicio assignati, animadversione debita puniantur. Si qui vero de praedictis, postquam fuerint deprehensi, territi metu mortis redire voluerint ad fidei unitatem, juxta canonicas sanctiones ad agendum poenitentiam in perpetuum carcerem detrudantur.

[3] Praeterea quicunque haeretici reperti fuerint in civitatibus, oppidis seu aliis locis imperii per inquisitoribus ab apostolica sede datos et alios orthodoxae fidei zelatores, hi, qui jurisdictionem ibidem habuerint, ad inquisitorum et aliorum catholicorum virorum insinuationem, eos capere teneantur et eos captos arctius custodire, donec per censuram ecclesiasticam damnatos damnabili morte perimant, qui fidei sacramenta et vitae damnabant.

uit het Duitsche Rijk verdwijne [1]. Aangezien de kinderen van de schenders der keizerlijke majesteit in de straf hunner ouders deelen, moeten zooveel te meer de nakomelingen van de schenders der goddelijke majesteit gestraft worden; ook zullen zij tot in het tweede geslacht uit alle openbare ambten en waardigheden gesloten blijven; hierbij roept de keizer God's eigen voorbeeld in, die de schuld der ouders op de kinderen wreekt [2]. Vergiffenis wordt integendeel geschonken aan de rechtgeloovige kinderen, die zelve hunne kettersche ouders aangeklaagd hebben! [3] Eindelijk neemt de keizer al de predikheerenbroeders, die in het Duitsche Rijk tot het uitroeien der ketterij door den paus gezonden werden, evenals alle andere kettermeesters met al hunne medewerkers onder zijne bescherming, en hij beveelt aan alle geestelijken en wereldlijken, dat zij hen goed zullen onthalen en krachtig zullen beschermen en helpen in de uitoefening van hun Godgevallig ambt [4]. Zoo doende zullen zij God en den keizer behagen; de nalatigen integendeel zullen vóór God en den keizer plichtig blijven. Zes jaren later, in 1238, herhaalde Frederik II deze verschrikkelijke wet tot tweemaal toe (den 14 Mei te Cremona en den 26 Juni te Verona) [5].

Doch de keizerlijke wetgeving had haar toppunt van wreedheid nog niet bereikt. In een derde edict [6], te Cremona op 14 Mei 1238, te gelijk met de herhaling van zijne tweede wet, uitgevaardigd, verscherpte Frederik II zijne steeds strengere voorschriften. In de breedvoerige inleiding slaat hij geheel en al den plechtigen toon der

---

[1] Volentes ut finibus imperii, in quibus semper debet existere fida fides, haereticae labis genimina modis omnibus deleantur.

[2] Eorundem haereticorum, receptatorum, fautorum et advocatorum suorum haeredes et posteros usque ad secundam progeniem beneficiis cunctis temporalibus, publicis officiis et honoribus imperiali auctoritate privantes, ut in paterni memoria criminis continuo moerore tabescant; vere scientes quod Deus zelotes est et peccata patrum in filios potenter ulciscens.

[3] Nec quidem a misericordiae finibus duximus excludendum, ut, si qui paternae haeresis non sequaces latentem patrum perfidiam revelaverint, quacunque reatus illorum adnimadversione plectantur, praedictae punitioni non subjaceat innocentia filiorum.

[4] Pro tam acceptis coram Deo negotiis exequendis.

[5] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 326, 327; *Corpus*, blz. 107 en 110.

[6] Ibid., deel II, blz. 327; *Corpus*, blz. 108, 109.

vervaarlijkste ketterbullen der pausen aan : de ketters zoeken het ongenaaid kleed der Kerk te verscheuren en de kudde van Petrus te verstrooien; zij zijn grijpende wolven, booze engelen, zonen der verdorvenheid, venijnige serpenten, die de torteldluiven verschalken; zij beleedigen God, den evennaaste en zichzelven; tegen hen kan de keizer zich niet bedwingen en zal hij het zwaard trekken [1]. Ook moet de ketterij onder de misdaden gerekend worden, die de openbare orde verstoren, erger dan de keizerlijke majesteitsschennis. Evenals in de laatste misdaad zal de ketter lijf en goed verbeuren en na zijnen dood zijne goede faam [2]. De verdachten zullen door de geestelijkheid onderzocht worden, en, volharden zij in hunne ketterij, dan moeten zij vóór het aanschijn der menschen in 't openbaar levend verbrand worden [3]. Alwie te hunnen voordeele bij den keizer als bemiddelaar zou optreden, zal streng gestraft worden [4].

Den 22 Februari 1239 herhaalde Frederik II zijne drie keizerlijke edicten tegen de ketters [5], die overigens de volle goedkeuring van de pausen der 13de eeuw mochten wegdragen.

Van het kroningsedict van 1220 weten wij het reeds. Voor alle drie die wetten blijkt het onder anderen uitdrukkelijk uit drie bullen van Innocentius IV, tot de wereldlijke overheden van zekere Italiaansche gewesten gericht [6], en uit eene algemeene bul van Clemens IV voor geheel Italië [7]. De eerste dezer pausen verklaart plechtig, dat de keizerlijke wetten van Frederik II tot versterking des geloofs en zaligheid der geloovigen moeten onderhouden worden; weigeren de wereldlijke overheden die wetten

---

[1] Contra tales sibi, Deo et hominibus sic infestos continere non possumus motus nostros quin debitae ultionis in eos gladium exeramus.

[2] Personas adimit damnatorum et bona et damnat post obitum memoriam defunctorum.

[3] Ut vivi in conspectu hominum comburantur, flammarum commissi judicio.

[4] Apud nos pro talibus nemo intervenire praesumat; quod qui fecerit, in ipsum nostrae indignationis aculeos non immerito convertemus.

[5] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 326.

[6] Bullen van 31 October 1243, 10 Mei 1252 en 22 Mei 1254, bij Ripoll, *Bullarium*, deel I, blz. 125, 205, 246.

[7] Bul van 31 October 1265, bij Sbaralea, *Bullarium Franciscanum*, deel III, blz. 47, nr 52.

na te leven en in hunne wetboeken op te nemen, zoo zullen de pauselijke inquisiteurs hen daartoe dwingen bij middel van den banvloek over hunnen persoon en van het interdict over hun gewest uitgesproken; de paus neemt daarenboven de voorzorg hun den volledigen tekst der drie wetten over te zenden [1]. Paus Clemens IV doet hetzelfde met eene nagenoeg gelijkluidende inleiding, waarin daarenboven verboden wordt die keizerlijke wetten tegen de ketters ooit af te schaffen [2]. In de laatste jaren der 13de eeuw geeft Bonifacius VII evenzoo zijne volle goedkeuring aan de wetten van Frederik II tegen de ketters in zijne bul van 1 Augustus 1293 [3], waarin hij eene nieuwe goddelooze en zedelooze secte brandmerkt, en waarin hij de bisschoppen en inquisiteurs oproept om ze onmeedoogend te onderdrukken bij middel der geestelijke en wereldlijke statuten, vooral, zegt hij, bij middel der wetten, welke wijlen keizer Frederik II, in den tijd dat hij der Kerk onderdanig was, tegen de ketters en al hunne aanhangers uitgevaardigd heeft [4]. In 1298 bekrachtigde dezelfde paus de wetten van keizer Frederik II op nog plechtiger wijze in zijne decretalen (afdeeling

---

[1] Cum adversus haereticam pravitatem quondam Fridericus Romanorum imperator promulgaverit quasdam leges per quas, ne pervagetur, compesci poterit pestis illa, nos illas volentes ad robur fidei ac salutem fidelium observari, universitati vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus eas, quarum tenores vobis mittimus insertos praesentibus, faciatis singuli in vestris capitularibus annotari contra haereticos sectae cujuslibet, secundum eas exacta diligentia processuri. Alioquin dilectis filiis priori provinciali et fratribus inquisitoribus haereticae pravitatis ordinis praedicatorum in Lombardia, Marchia Tarvisina et Romaniola literis nostris injungimus, ut vos ad id per excommunicationem in personas et interdictum in terras, appellatione remota, compellant. Tenores autem legum hi sunt: etc. (Bullen van 1243 en 1254.)

[2] Universitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus eas [leges], quarum tenorem vobis mittimus insertum presentibus, in vestris scribi capitularibus faciatis nullis inde temporibus abolendas.

[3] Sbaralea, *Bullarium*, deel IV, blz. 409, nr 89; *Bullarium Romanum* (ed. Taur.), deel IV, blz. 134, n 9; Raynaldus, *Annales*, deel XIV, blz. 498, 499; Potthast, deel II, blz 1951, nr 24378.

[4] Quos puniri volumus sententiis, poenis et mulctis illatis ipso jure et inferendis per apostolicas, canonicas, ecclesiasticas et secularium principum sanctiones, praesertim quondam Frederici olim Romanorum imperatoris, tempore quo idem in devotione Romanae ecclesiae persistebat, contra haereticos seu quorumcumque ratione pravitatis haereticae ordinatas.

De haereticis), zeggende aldus te handelen tot God's eer en tot versterking van het geloof, en aan de wereldlijke overheden bevelende de inquisiteurs in het toepassen dier wetten gedwee te helpen [1].

Die drie wetten van keizer Frederik II vertoonen ons de drie trappen der straffen, welke tegen de ketters opvolgend werden uitgesproken. In het kroningsedict van 1220 wordt de doodstraf nog niet genoemd : er is slechts sprake van ban en ballingschap : *bannire*, *diffidare*, *exterminare*. In de wet van 1232 verstaat de keizer, onder de formuul *animadversio debita*, uitdrukkelijk de doodstraf, die herhaaldelijk op de duidelijkste manier wordt vermeld : *maleficos vivere non passuri*, *metu mortis*, *damnabili morte*, *mortis sententia*. In de wet van 1238 eindelijk wordt de vuurdood zonder omwegen uitgesproken : *ut vivi in conspectu hominum comburantur*, *flammarum commissi judicio*. Sedert langen tijd was de brandstapel overigens in het Duitsche Rijk den ketters voorbehouden ; maar voortaan steunde dat overgeleverde gebruik op eene keizerlijke wet [2], die in de Nederlanden tot aan den rechteroever der Schelde van kracht was.

Op den linker oever van dien grensstroom, waar de wetgeving der Fransche koningen in zwang was, vinden wij ook denzelfden regel in de Fransche wetboeken der 13[de] eeuw neergeschreven.

Van omstreeks 1260 dagteekent *Li Livres de jostice et de plet*, waarin te lezen staat, dat, naar luid van 's konings verordeningen, de geestelijken der plaats den verdachte over zijn geloof in 't openbaar onderzoeken en dat, zoo hij schuldig wordt bevonden, de koning zijn lijf en zijn goed neemt, aan zijne weduwe slechts haren lijftocht latende [3]. In de zoogezegde *Establissemens de saint Louis*

---

[1] Ut Inquisitionis negotium contra haereticam pravitatem ad Dei gloriam et augmentum fidei nostris temporibus prosperetur, leges quasdam per Fredericum olim Romanorum imperatorem, tunc in devotione Romanae persistentem ecclesiae, promulgatas, quatenus Dei et ecclesiae sanctae suae honorem promovent et haereticorum exterminium prosequuntur et statutis canonicis non obsistunt, approbantes et observari volentes.

[2] Ficker, blz. 223, 225.

[3] Rapetti, *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, blz. 12 ; *Corpus*, blz. 131 : Li rois par le consel de ses barons fist tel establissement. Quant

(van omstreeks 1270), wordt de vuurdood tegen den ketter uitdrukkelijk uitgesproken [1]. Omstreeks tien jaren later teekent de rechtsgeleerde Beaumanoir hetzelfde aan in zijne *Coutumes du Beauvoisis* [2], die, zooals men weet, in geheel het Noorden van het koninkrijk Frankrijk tot aan de Schelde als wetboek gebruikt werden. Het verbranden van den ketter door de zorgen der wereldlijke macht na zijne veroordeeling door den geestelijken rechter geschiedt, zooals hij doet opmerken, om reden dat de Kerk zelve niet dooden mag [3].

Van koning Lodewijk IX, die om zijne vroomheid en zijnen afkeer van alle ketterij den bijnaam van Heilige verwierf [4], heeft

---

l'en ara soupecones un homme de bogrerie (*ketterij*), li juges ordenaires (*de ordinarius of bisschop*) doit requerre le roi ou sa justice qu'i le prangne . . . Après li esveques et li prelaz dou leu, c'est a entendre les persones d'iglise, devent fere l'inquisicion de la foi sor li et demander li de la foi. Et ce seit fet devant le commun de Seinte Iglise. Et s'il est dampnez et por lor jugement . . . , li rois prent le cors et fet livrer a mort, et tout li avoirs est siens sauf le doaire a la fame.

[1] *Ordonnances des Roys de France de la troisième race*, deel I, bl. 175; *Corpus*, blz. 134 : *De pugnir mescreant et herite*. Se aucuns est sospeçonneux de bouguerie, la justice laie le doit prendre et envoyer a l'evesque ; et se il en estoit prouvés, l'en le doit ardoir et tuit li meuble sont au baron. En autele maniere doit on ouvrer d'ome herite.

[2] Uitgave van graaf Beugnot, deel I, blz. 157, 158, 413.

[3] Vérités est que toutes accusations de foy, à savoir mon qui croit bien en le foy qui non, la connissance en apartient à Sainte Eglise ; car, porce que Sainte Eglise est fontaine de foi et de creance, cil qui proprement sont estavli à garder le droit de Sainte Eglise, doivent avoir le connissance et savoir le foi de çascun ; si que, s'il a aucun lai qui mescroye en le foy, il soit radreciés à le vraie foi par l'ensegnement ; et s'il ne les veut croire, ançois se veut tenir en se malvese erreur, il soit justiciés comme bougres et ars. Mais en tel cas doit aidier le laie justice à Sainte Eglise ; car quant aucuns est condamnés comme bougres par l'examination de Sainte Eglise, Sainte Eglise le doit abandonner à le laie justice, et le justice laie le doit ardoir, parce que le justice espirituel ne doit nului metre a mort.

[4] Wij weten, dat Lodewijk de Heilige aan de schrikkelijke kettervervolging, in 1235-36 door broeder Robert geleid, zijnen krachtigen steun heeft verleend. (Zie hierboven, blz. 50 en vg.) Teruggekeerd van zijnen kruistocht naar Syrië, verklaarde hij geen koning van ketters te willen zijn en drong hij er sterk op aan, dat de paus in zijn koninkrijk de Inquisitie versterken zou. Den 13 December 1255 gaf Alexander IV aan dit verzoek gereedelijk gehoor in eene bul, die Raynaldus opneemt als het schoonste gedenkteeken der godvruchtigheid van dezen allerheiligsten koning : *veluti pulcherrimum sanctissimi regis monumentum*. (*Annales ecclesiastici* ad

men eene wet tegen de ketters van Zuid-Frankrijk. Het is de bekende verordening, gegeven te Parijs in April 1228 [1], die niet rechtstreeks in onze Nederlandsche gewesten van toepassing was; maar het is zoo goed als zeker, dat dezelfde vorst ook voor zijn noordelijk gebied tot aan de Schelde eene dergelijke wet had uitgevaardigd, daar later in de 14de eeuw de Fransche koning Philips VI van Valois, in zijne twee verordeningen gegeven te St Germain-en-Laye tegen de ketters (November 1329), verklaarde, dat hij hierin het loffelijk voorbeeld van zijnen voorzaat Lodewijk den Heilige volgde : « Considerantes praefati beati Ludovici statutum, quod incipit *Cupientes in favorem divinae fidei et Inquisitionis officii necnon in detestationem labis perfidiae haeresis praedictae* dudum fuisse editum sanctissime et edictum », en in zijne Fransche wet : « Voulans et entendans . . . . ensuivre les bonnes voies et les bons faits de nosdits encesseurs et especialement de sainte memoire nostre seigneur Saint Loys . . . . . et selon le estatut de nostre cher seigneur Saint Loys qui se commance *Cupientes* », welk stuk niet dat van April 1228 zijn kan [2].

De wet *Cupientes in favorem divinae fidei et Inquisitionis officii* is waarschijnlijk verloren gegaan ; wij hebben ze nergens kunnen vinden. Ziehier overigens de hoofdbepalingen der bewaarde wet *Cupientes in primis etatis* van 1228, die nagenoeg hetzelfde zal bevat hebben. Aldaar zegde de koning, dat hij de ketterij, die zich langen tijd verbreidde, onderdrukken wilde en daarom beval hij, dat de ketters, nadat zij door hunnen bisschop plichtig verklaard werden, zonder uitstel (*indilate*) met de verdiende straf gekastijd werden (*animadversione debita punientur.*) Deze formuul ontleende

---

annum 1255 blz. 7, n^{r} 33 ; *Corpus*, blz. 125.) Alexander IV, in zijne voormelde bul, en Clemens IV, in zijne bul van 26 Februari 1266, hebben dan ook openbaar den lof van Lodewijk IX als ketterjager plechtig verkondigd. (*Corpus*, blz. 126, 133. 134.) Zijne opvolgers Philips III de Stoute en Philips IV de Schoone worden in dergelijke pauselijke bullen op dezelfde manier geprezen (Ibid., blz. 136, 148.)

[1] *Ordonnances des rois de France*, deel I, blz. 50, 51.

[2] *Ordonnances*, deel II, blz. 41. — De wet van April 1228 tegen de ketters van Zuid-Frankrijk begon als volgt : « Cupientes in primis etatis et regni nostri primordiis illi servire a quo regnum recognoscimus et id quod sumus. » Het kan dus niet de wet zijn, waarop Philips VI in 1329 zinspeelde.

hij aan den stijl der pauselijke bullen. Evenzoo beveelt hij, dat zijne baroenen, baljuwen en andere ambtenaars met de ketters, door de geestelijke rechters veroordeeld, spoedig zullen doen wat zij doen moeten (*festinanter faciant quod debebunt*). Voor de aanhouding van iederen ketter zullen zij eene belooning van twee mark uitlooven gedurende de twee eerste jaren, van één mark daarna. De begunstigers der ketters zullen noch als getuigen optreden noch ambten bekleeden noch erfenissen mogen ontvangen, en hunne roerende goederen zullen zij verbeuren.

Ongetwijfeld zal Lodewijk de Heilige in denzelfden geest de kettervervolging geregeld hebben in de verloren wet, die tot aan de Schelde van kracht moest zijn.

In September 1298 hebben wij eindelijk een bevel van Philips IV den Schoone [1], gericht tot al zijne vassalen en ambtenaars in het koninkrijk Frankrijk [2], waarbij hij hun voorschrijft de bisschoppen en de pauselijke inquisiteurs in de kettervervolging te helpen : zij moeten de verdachten aanhouden en aan de geestelijke rechters uitleveren, ofwel hen gevangen houden, totdat de schuldigen door de kettermeesters veroordeeld worden ; waarna zij zonder uitstel door de wereldlijke macht naar behooren moeten gestraft worden [3]. De koning verklaart, dat hij, zoo handelend, de voetstappen zijner voorouders volgt [4] ; men weet, dat Lodewijk de Heilige zijn grootvader was. Schier letterlijk is dit koninklijk bevel overgeschreven uit het achttiende hoofdstuk van de afdeeling *De haereticis* van Bonifacius VIII's decretalen (3 Maart van hetzelfde jaar.)

Op het einde der 13[de] eeuw is aldus dezelfde wereldlijke wetgeving tegen de ketters op de beide oevers der Schelde in onze Nederlandsche gewesten in zwang, door de Duitsche keizers en door de koningen van Frankrijk uitdrukkelijk voorgeschreven en

---

[1] *Ordonnances des rois de France*, deel I, blz. 330, 331.

[2] Universis suis fidelibus in toto regno Franciae constitutis salutem et dilectionem . . . . Universis regni nostri ducibus, comitibus, baronibus necnon et universis senescallis, baillivis, praepositis ceterisque justitiariis injungimus et mandamus.

[3] Donec eorum negotium per ecclesiae judicium terminetur, utque de heresi a diocesano episcopo vel inquisitore seu inquisitoribus condempnatos sibi relictos statim recipiant indilate animadversione debita puniendos.

[4] Progenitorum nostrorum vestigiis inherentes.

door de pausen niet minder uitdrukkelijk goedgekeurd. Ook heeft de Heilige Thomas van Aquino [1] in zijne beroemde *Summa theologica* [2], die heden ten dage nog door paus Leo XIII als een ongeëvenaard boek ter studie werd aanbevolen [3], terecht als de leer der Kerk kunnen verkondigen, dat de ketter niet alleen moet worden gebanvloekt, maar ook gedood [4]. En dit geschiedt, omdat de Kerk wanhoopt aan de zaligheid van den hardnekkigen ketter en tevens voor de zaligheid der overige christenen zorg moet dragen ; den verstokten zondaar levert zij daarom aan de wereldlijke macht over om hem ter dood te brengen [5].

De eenvoudige verbanning (*exterminare*) uit de eerste beginselen der kettervervolging is nu voor goed eene verbanning uit deze wereld door den dood geworden : *a mundo exterminandum per mortem*, zooals de Heilige Thomas van Aquino zich met eene bondige koelbloedigheid uitdrukt.

---

[1] Hij stierf in 1274.

[2] *Opera omnia* (Venetië 1496), deel II, 2e stuk, fol. 14. *De heresi, questio xj* : 3 *Utrum heretici sint tolerandi.*

[3] In zijne encycliek van 4 Augustus 1879.

[4] Est peccatum per quod meruerunt [heretici] non solum ab ecclesia per excommunicationem separari, sed etiam per mortem a mundo excludi . . . . Heretici statim exquo de heresi conuincuntur, possunt non solum excommunicari· sed et iuste occidi.

[5] Si adhuc pertinax inueniatur [hereticus], ecclesia de eius conseruatione non sperans aliorum saluti prouidet eum ab ecclesia separando per excommunicationis sententiam et ulterius relinquit eum iudicio seculari a mundo exterminandum per mortem.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

Deuxième fascicule . . . . 3 fr.

Avant-propos. — La politique de Gérard de Groesbeck, prince-évêque de Liège, pendant le gouvernement de Don Juan d'Autriche dans les Pays-Bas. 4 nov. 1576-1r oct. 1578 (Henri Pirenne). — Notice sur Fray Lorenço de Villavicencio, agent secret de Philippe II (Alfred Journez) — Contribution à l'histoire des inquisiteurs des Pays-Bas au XVIe siècle (Eugène Monseur.) - Table chronologique du Registre sur le faict des hérésies et inquisition (Eugène Hubert).

PAUL FREDERICQ. **Het Brugsch fragment der Fransche berijmde vertaling van Maerlant's Wapene Martijn.** Leiden, 1884 (in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*) . . . . 1 fr.

— **De Nederlanden onder keizer Karel.** — I. *De dertig eerste jaren der 16e eeuw.* (Uitgave van het Willems-Fonds). Gent, 1885 (*uitverkocht*).

Een woord vooraf. — Keizer Karel's minderjarigheid (1500-1515). — Keizer Karel's eerste regeeringsjaren (1515-1530). — Eerste beginselen der Hervorming in de Nederlanden (1517-1522) — Herinrichting der Inquisitie in de Nederlanden (1522-1525). - Eerste martelaars der Hervorming in de Nederlanden (152 -1526). — Verscherping der keizerlijke plakkaten (1526-1531). — Weerklank der godsdienstige beroeringen in de letterkunde (1515-1530). — De eerste liederen der Hervormden (1520-1536). — Anna Bijns' eerste *Refereynen* (1528), een spiegel van haren tijd. — Anna Bijns als kampvechtster tegen de Hervorming. — Anna Bijns en de Roomsche Kerk. — Gevolgen der ketterjacht in de Nederlanden (1519-1531). — Letterkunde, wetenschap, schoone kunsten (1500-1531). — Algemeen overzicht.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire en Écosse et en Angleterre.** Notes et impressions de voyage (Universités d'Écosse, de Cambridge, d Oxford et de Londres). Paris, 1885. (Extrait de la *Revue internationale de l'enseignement* de Paris) . . . . 1 fr.

— **The Study of History in England and Scotland.** (Authorized translation from the French by Henrietta Leonard). Baltimore, 1887. (Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science. Prof. Herbert B. Adams, editor. Fifth Series X) . . . . 3 fr.

— **De « Sporta » en de « Sportula Fragmentorum »** *van den Kamerijkschen deken Gillis Carlier, gedrukt te Brussel in de jaren 1478 en 1479.* 's-Gravenhage, 1888 (in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*). . . . . 1 fr.

— **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** *Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden.* (Met medewerking der leerlingen van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis.) Eerste deel (1025-1520), met twee kaarten. Gent, J. Vuylsteke. 's-Gravenhage, M. Nijhoff. 1889 . . . . 15 fr.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire et de la géographie en Hollande.** Gand, 1889 (Extrait de la *Revue de l'Instruction publique en Belgique*) . . . , ... 1 fr.

— **François de la Kethulle, seigneur de Rijhove** (c. 1531 † 1585), en collaboration avec Herman Vander Linden. Bruxelles, 1889. (Extrait de la *Biographie nationale* publiée par l'Académie royale de Belgique).

— **Louis de la Kethulle** (c. 1565 † 1631), ibid.

— **The study of history in Germany and France.** (Authorized translation from the French by Henrietta Leonard). Baltimore, 1890 (Johns Hopkins University Studies, Eighth Series V-VI) . . . . 6 fr.

— **The study of history in Holland and Belgium.** Baltimore, 1890 (Id., Eighth Series X) . . . . 3 fr.

Boekhandel J. VUYLSTEKE, Gent, en MARTINUS NIJHOFF, 's-Gravenhage.

HOOGESCHOOL VAN GENT.

Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis

van Prof. **PAUL FREDERICQ.**

I. Dr PAUL FREDERICQ en zijne leerlingen. **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. Eerste deel : tot aan de herinrichting der Inquisitie onder Keizer Karel V (1025-1520). Met twee kaarten. (XL-640 blz.) 1889 . . . . 15 fr.

II. JULIUS FREDERICHS. **De secte der Loïsten of Antwerpsche Libertijnen. — Eligius Pruystinck (Loy de Schaliedecker) en zijne aanhangers** (1525-1545). (LX-64 blz.) 1891. 3 fr. 50

III. Dr PAUL FREDERICQ. **Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandica. — Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden.** Eerste deel (11de, 12de en 13de eeuwen), met twee kaarten (XVI-114 blz.) 1892 . . . . 3 fr.

IN VOORBEREIDING:

IV. J. J. MULDER. **De uitvoering der geloofsplakkaten en het stedelijk verzet tegen de Inquisitie te Antwerpen** (1550-1566).

V. Dr PAUL FREDERICQ en zijne leerlingen. **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae,** tweede deel (1521-1531). (Met een aanhangsel van nagekomen stukken op **Corpus I.**)

VI. Dr D. JACOBS. **Het Wonderjaar te Gent.** (Juni 1566-April 1567.)